

Tartu Ülikooli avatud ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo – ja arheoloogia instituut

Ene Holsting

**EESTI VABARIIGI 1919. AASTA MAAREFORM KOHILA
VALLAS**

Magistritöö

Juhendaja: professor Tiit Rosenberg

Tartu 2013

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. MAASEADUSEST EESTIS	7
1.1 MAASEADUST ETTEVALMISTAV TEGEVUS.....	7
1.2 MAASEADUSE VASTUVÕTMINE JA MAADE VÕÕRANDAMINE	9
1.3 VÕÕRANDATUD MAADE EEST TASU MAKSMINE	10
1.4 RIIGIMAADE KASUTAMINE	12
1.5 MAADE ERASTAMISE KÜSIMUS	14
1.6 ERARENDIMAADE KORRALDAMINE.....	14
2. KOHILA VALD	17
2.1 KOHILA VALLA MÕISAD.....	18
2.1.1 Angerja mõis.....	18
2.1.2 Kohila rüütlimõis.....	19
2.1.3 Kurtna rüütlimõis	20
2.1.4 Lohu rüütlimõis	21
2.1.5 Pahkla rüütlimõis	21
2.1.6 Tohisoo rüütlimõis.....	22
2.1.7 Salutaguse rüütlimõis	23
3. MAAREFORMI TEOSTAMINE KOHILA VALLAS	24
3.1 MÕISATE VÕÕRANDAMINE	24
3.2 ENDISTE MÕISAOMANIKE PROTESTID HINDAMISEL JA VÕÕRANDAMISEL – TOHISOO JA PAHKLA MÕISATE NÄITEL.....	29
3.3 TÖÖSTUSETTEVÕTTED	34
4. VÕÕRANDATUD MAADE PLANEERIMINE.....	41
4.1 MÕISAMAADE PLANEERIMISE KAVA KOOSTAMISEST KINNITAMISENI - ANGERJA MÕISA NÄITEL	41
4.2 MAADE PLANEERIMISE KAVADE KOOSTAMINE TEISTES KOHILA VALLA MÕISATES	45
4.3. LÄBIVAD TEEMAD JA PROBLEEMID PLANEERIMISEL.....	54
4.4 MAASOOVIJATE NIMEKIRJADE KOOSTAMINE	58
5. MAADE JA INVENTARI VÄLJAJAGAMINE ASUNIKELE	72
6. VÕÕRANDATUD MÕISATE EEST TASU MAKSMINE.....	80
KOKKUVÕTE	87
SUMMARY	92
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	95
LISAD	99

Sissejuhatus

Maaküsimus oli olnud Eesti alade jaoks tähtis aastasadu, kuid eriti oluliseks kerkis see seoses 19. sajandi talurahvaseadustega. 20. sajandi alguses oli ilma maata umbes 2/3 põllumajandusega tegelevast rahvastikust, sest suurem osa maast kuulus endiselt suurmajapidamistele. Eesti Vabariigi loomise järel oli võimalus olukorda muuta ning „maanälja“ kustutamiseks samme astuda. Maaseaduse vastuvõtmisega 1919. aasta oktoobris täitus maarahva kauane soov ning mõisamaid hakati soovijatele välja jagama. See protsess oli aga pikk ning keeruline, sest noorel riigil nappis nii teadmisi, kaadrit kui kogemusi.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on uurida, kuidas toimus maareformi teostamine Harju maakonnas Kohila vallas. Töös püütakse anda ülevaade reformi elluviimise käigust, lähtuvalt vastavasisulistest seadusest, käsitledes rakendumiseks läbiviidavaid toiminguid etappide kaupa. Samuti peaks töös selguma, kes olid reformi läbiviijateks kohapeal, millised probleemid maade väljajagamisel tekkisid ning mis sai kohalikest mõisatest ja mõisnikest maareformi käigus.

Kohila vallas oli 1919. aastal seitse mõisa, milliseid käesolevas magistritöös ka kõiki käsitletakse. Nendest suurem osa kuulus eraomanikele ja üks eraomandina tööstusettevõttele, mistõttu on võimalik jälgida ning võrrelda võõrandamise ja maade jagamise erinevaid aspekte.

Töös käsitletav ajaline periood algab 1918. aastaga, kui Eesti Vabariigi väljakuulutamisel nimetati vajadust asuda maaseaduse väljatöötamisele, ning ulatub osade teemade puhul 1940. aastani. Põhirõhk on siiski mõisate tegeliku ülevõtmise ja nende maade jagamise perioodil - 1920. aastatel.

Magistritöö teema valiku põhjusteks võib lugeda nii 1919. aasta maareformi, kui plaanitud ning teostatud ümberkorralduste olulisust riigi rajamise ja edasise rahva toetuse seisukohalt, aga ka vajadust võtta uurimise alla käesolevas töös käsitletud piirkonna – Kohila valla – maareformi teostamise eripärad. Magistritööd võib nimetada

autori bakalaureusetöö jätkuks, kuna varasemalt oli käsitletud Kohila alevi ja valla arengut kuni 1918. aastani.¹

Käesolev töö on jagatud viieks peatükiks, käsitledes reformi teostamise käiku selle toimumise etappide kaupa, jätmata kõrvale ka tekkinud probleeme. Esimeses peatükis on lähema vaatluse all maareformi seadusandlik pool – milliste seaduste alusel reformi läbi viidi ja kuidas hiljem maaseaduses määratlemata jäetud küsimusi või vigu korrigeeriti. Teises peatükis antakse ülevaade Kohila valla kui haldusüksuse koosseisu kuulunud piirkondadest ja selle piiride muutumisest 1920. ja 1939. aastal ning nende muutumise põhjustest. Alapeatüki materjalide põhjal saab lühiülevaate Kohila valla territooriumil asunud mõisate ajaloo ja omanike vahetumisest. Kolmandas peatükis keskendutakse maareformi teostamise protsessidele – mõisate hindamisele ja tegelikule ülevõtmisele. Võõrandatud mõisate omanike proteste nimetatud toimingute teostamisel jälgitakse Pahkla ja Tohisoo mõisa näitel. Neljandas peatükis on huviorbiidis võõrandatud maade planeerimise kavade ja maasoovijate nimekirjade koostamine ning riigistatud mõisatest maade ja inventari väljajagamise asunikele. Viiendas peatükis on peateemaks võõrandatud mõisate eest tasu määramise ja maksmisega seonduvad probleemid.

Maareformi temaatikat on küll ajaloolaste poolt käsitletud, kuid peamiselt kokkuvõtlike ülevaadetena mitmes Eesti ajaloo üldkäsitluses.² Kaasaegsetest Eesti ajaloolastest on enam agraarajaloo uurimisega tegelema professor Tiit Rosenberg, kelle sulest pärineb ka ülevaade maareformi käsitlustest ja hinnangutest alates reformi kaasaegsetest kuni tänapäevaste autoriteni.³

Maareformi põhjuste, käigu ja tulemuste analüüsiga alustasid juba selle kaasaegsed. 1920.-1930. aastatel ilmusid mitmed Põllutöoministeeriumi ja Riigi Statistika

¹ *Ene Holsting*. Kohila alev ja vald 19. sajandi lõpust kuni aastani 1918. Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu 2009. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogiainstituudis.

² Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Koost. Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Tallinn: „Olion“, 1998; Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa. 2005; Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Toim. Sulev Vahtre, Tiit Rosenberg, Toomas Karjahärm. Tartu 2010.

³ *Tiit Rosenberg*. Eesti 1919. aasta maareformi historiograafia. – Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloo kohta. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu Ülikooli Kirjastus 2013, lk 379-400.

keskbüroo ametnike poolt kirjutatud aruanded maareformi läbiviimise hetkeseisust. Siinkohal tuuakse ära käesolevas töös kasutatuid.

Juba 1921. aastal edastati arvandmeid maakorralduse ja põllumajanduse hetkeseisu kohta Põllutööministeeriumi Statistika osakonna väljaandes „Kogu statistilisi andmeid Eestist.“⁴ Väga olulisteks olid 1919.-1921. aastatel põllutööministrina tegutsenud Theodor Pooli kirjutised. Theodor Pooli võiks lugeda kogu tollase põllumajanduslike uuenduste läbiviimise vaimseks juhiks, kuna ta oli maaseaduse koostamise juhtfiguur ja hilisem Põllutööministeeriumi ülesehitaja.⁵ Tema sulest 1936. aastal ilmunud raamatus „Maauuendus Eestis ja selle tulemusi“ antakse põhjalik ülevaade oludest enne maaseaduse rakendamist, maareformi teostamise käigust ja maauuenduse majanduslikest tulemustest.⁶

Maareformi käsitlemisel on olulisel kohal seadused, mille alusel toimus kogu tegelik maa ja inventari ülevõtmine ja jagamine. Tollased seadused ilmusid nii Riigi Teatajas, kuid hiljem ka omaette kogumikena. Käesoleva töö koostamisel kasutati J. Valge, Johannes Kaiv'i ja Johannes Mõtte poolt koostatud seaduste kogumikke, millised sisaldasid peale seaduste ka Riigikohtu selgitusi ja otsuseid.⁷

Töö peamisteks allikateks on arhiivimaterjalid. Suurem osa kasutatud materjalidest pärineb Tallinna Linnaarhiivi ja Riigiarhiivi fondidest, vähem on kasutatud Ajalooarhiivi ja Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi säilikuid. Põhjalikumalt on uuritud Põllutööministeeriumi üld-, statistika-, varade- ja arveosakonna, Katastri ja Maakorralduse osakonna, Riigimaade ja Metsade Valitsuse, samuti Riigimaade ülema fondi Riigiarhiivist. Tallinna Linnaarhiivis leiduvast on enim

⁴ Kogu statistilisi andmeid Eestist. Põllutööministeeriumi Statistika osakonna väljaanne. Tallinn: Sõjaväe trükikoda, 1921, lk 159, 181.

⁵ *Tiit Rosenberg*. Eesti 1919. aasta maareformi historiograafia. Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraraajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu Ülikooli Kirjastus 2013, lk 379-400.

⁶ *Theodor Pool*, „Maauuendus Eestis ja selle tulemusi“. Tartu: Tartu Ülikool, 1993.

⁷ Seadused ja määrused maareformi teostamiseks: kõige uuemate muudatustega ning täiendustega ja Riigikohtu seletustega. Koost. J. Valge. Tartu: Loodus, 1924; Seadused ja määrused maareformi alal ühes Riigikohtu otsustest võetud seletustega. Koost. J. Kaiv. Põllutööministeeriumi kirjastus. Tallinn: Riigi trükikoda, 1929; Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused ja muudatused ning teised tähtsamad riigi- ja eramaade kohta käivad seadused, määrused ja juhtnöörid ühes lühikeste väljavõtetega Riigikohtu administratiiv-osakonna otsustest kuni 1. jaanuarini 1929. a. Koost. Joh. Mõtte. Tartu: Eesti Kirjastuse Ühisus „Postimees“, 1929.

uuritud fond nr 808 - Kohila Vallavalitsus. Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi materjalidest on kasutatud Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaadi Ants Vihmani 1930. aasta suvel kogutud suulist pärimust Hageri kihelkonna kohta ning Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna ülesandel pärimust kogunud Õilme Tõlp'i üleskirjutusi 1937.-1938. aastatel.

Kohila piirkonna ajaloo kohta leiduvaid trükiseid on käsitletava perioodi kohta väga vähe. Lohu asundusküla kujunemisest on kirjutanud sealsest piirkonnast pärit pedagoog ja kodu-uurija Laine Linnus. Kohila Paberivabriku ajaloo ja tootmistegevuse kohta leidub materjale selle 25. juubeli puhul välja antud brošüüris.⁸ Ajalooühenduseks võib nimetada ka Carl Mothanderi mälestustel põhinevat raamatut „Parunid, eestlased ja enamlased“. Mothander sattus abielu kaudu Tohisoo mõisa pärijanna, paruness Benita Wrangell'iga, siinsete baltisakslaste elu, traditsioonide ja väärtushinnangute keskele. Asudes Tohisoole elama, puutus ta kokku kohalike elanike ja oludega, püüdes ka ise põlluharimisega tegeleda. Mothanderi tähelepanekud ja värvikad kirjeldused puudutasid lisaks eelpool nimetatule ka Eesti riigi valitsemist, ametnike tegevust ja Kohila vallas toimuvat. Raamatu autor lahkus koos oma abikaasaga Eestist alles 1940. aasta sügisel, olles näinud nii vene vägede tulekut Kohilasse kui ka Eesti okupeerimist. Peale lahkumist Rootsi jäi Carl Mothander`it vaevama siinsete rannarootslaste olukord ning vastavast probleemist ja lahenduse otsimise püüdlustest kirjutas ta raamatu „Rootsi kuninga valge laev“.⁹

Magistritöö koostamisel on kasutatud ka elektroonilisi infoallikaid ja andmebaase, samuti ajalehtede ning ajakirjade artikleid.

⁸ Die Aktien-Gesellschaft der Papierfabrik "Koil": von ihrer Gründung bis Gegenwart : eine Übersicht ihres Wirkens, anlässlich des 25-jährigen Bestehens der Aktien-Gesellschaft als Manuskript herausgegeben. Reval, 1925.

⁹ *Carl Mothander*. Rootsi kuninga valge laev: riskantne mäng rannarootslaste pärast. Tallinn: Eesti Päevaleht:Akadeemia, 2011.

1. Maaseadusest Eestis

Kuigi 19. sajandi talurahvaseadustega said talupojad isiklikult vabaks, jäi endiselt mõisnikele maa, mida talupojad pidid rendilepingute alusel nende käest rentima. 1849/1856. aastate talurahvaseaduste tulemusena, said talupojad loa hakata enda poolt haritavat maad mõisnikelt päriseks ostma. Tegelikkuses jõudsid maa ostmiseni alla poole talupoegadest, kelle poolt omandatu moodustas u 40% kogu maast. Kuna paljudel juhtudel kogu ostusummat korruga välja ei jõutud maksta, siis 1919. aastaks oldi ostetud maa eest enamasti veel võlgu.

Maaküsimus tõstus teravamalt taas seoses 1905. aasta revolutsiooniga, mis kulmineerub maaomanike – mõisnike - mõisate põletamisega. Maaküsimuse tõsisem arutelu algas 1917. aastal, kui kujunesid poliitilised erakonnad, millised seadsid maaküsimuse üheks prioriteediks.

1.1 Maaseadust ettevalmistav tegevus

Eesti Vabariigi iseseisvusmanifestis 24. veebruaril 1918. aastal tehti Ajutisele Valitsusele ülesandeks kiiresti asuda maaseaduse väljatöötamisele.¹⁰

Peale Saksa okupatsiooni lõppu võeti maareformi ettevalmistavad aktid Eesti Maanõukogu poolt vastu juba 1918. aasta detsembris – aasta enne maaseaduse jõudmist. Seda tingis ühelt poolt vajadus rahuldada rahva maanälga ja teiselt poolt vajadus esimese maailmasõja ajal laokile jäetud ja peremeheta mõisaid hävingust päästa.

27. novembril võeti vastu määrus mõisamaade kontrolli alla võtmise ja maaolude esialgse korraldamise kohta, milles määrati kõik mõisad koos metsadega vallanõukogude kontrolli alla.¹¹ Juhised, kuidas mõisate kontrollimist korraldada, määrati 17. detsembril 1919 Ajutise Valitsuse poolt vastu võetud määrusega mõisate

¹⁰ Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. – Riigi Teataja (RT) 1918, nr 1, lk 2-3.
<https://www.riigiteataja.ee/failid/manifest.html> [05.01.2013].

¹¹ Seadused ja määrused maareformi alal ühes Riigikohtu otsustest võetud seletustega. Koost. J.Kaiv. Põllutööministeeriumi kirjastus, 1929, lk 1-3.

korratu majapidamise ja laastamise asjus,¹² ning seda täiendava määrusega 28. veebruaril 1919. aastal.¹³

Enne maaseaduse vastuvõtmist oli tegelikult juba Eesti riigi hoolekande alla võetud 229 suurmajapidamist ehk ligi viiendik nende üldarvust.¹⁴

1919. aasta aprillis toimusid Asutava Kogu valimised. Ägedas valimisvõitluses sai kandidaatide suhtumine maaküsimusse valijate eelistuste aluseks. Valimistel said 120-st kohast enim mandaate Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei (41) ja Tööerakond (30). 23. aprillil 1919 kokku tulnud Asutava Kogu esimees August Rei rõhutas oma avakõnes saadikutele maaküsimuse kiire lahendamise vajadust, kuna *see on kõige valusam küsimus, see on meie rahva, meie riikluse olemise eluküsimus*.¹⁵ Asutava Kogu neljandal istungil moodustatigi komisjon, kelle ülesandeks oli maaseadus välja töötada.¹⁶ Asutavas Kogus toimunud maaseaduse arutelu saadi üheselt aru vajadusest likvideerida suurmaaomandus, see tähendab võõrandada baltisaksa mõisnikelt maa ja jagada see maad soovivatele isikutele. Vaidlusaluseks sai küsimus, kuidas seda teha. Sotsiaaldemokraadid soovisid täita kõige vaesema ja arvukama elanikkonna soove, nõudes, et kogu maa peaks saama rahva omanduseks, sinna hulka arvates ka juba päriseksostetud talud. Maa väljajagamise pidi nende arvates toimuma nii, et säiliks suurmajapidamised, mida rahvas ühiselt majandab. Maaliidu ettepanek oli suurmaaomandi järk-järguline võõrandamine, kusjuures eesrindlikele mõisnikele jäetaks maad ja inventari niipalju, et oleksid elujõulised ja saaksid nii öelda näidismajapidamistena asunikele eeskujuks ja abiks olla. Maaseadusele andsid tegeliku näo Tööerakonna aktiivsemad esindajad Otto Strandmann (hilisema põhiseadusliku valitsuse peaminister) ja Theodor Pool (hilisema põhiseadusliku valitsuse

¹² Seadused ja määrused maareformi alal, lk 3-4.

¹³ Seadused ja määrused maareformi alal, lk 4-6.

¹⁴ Theodor Pool „Maauuendus Eestis ja selle tulemusi“. Tartu: Tartu Ülikool, 1993, lk 9.

¹⁵ Asutava Kogu esimehe August Rei avakõne 23. aprillil 1919. - Elektrooniline Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/failid/rei19.htm> [20.03.2013].

¹⁶ Külle Arjakas. Õnne sünnipäevaks, parlament. // Postimees, 2007, 21.04. http://blog.postimees.ee/300407/esileht/ak/256401_print.php. [13.03.2013].

põllutööminister), kes pooldasid radikaalset maaseadust, mille järgi kogu mõisamaa võõrandataks, milleks see hilisemalt kujuneski.¹⁷

Asutavas Kogus arutati ka võõrandatud maade eest hüvitise maksmise küsimust. Lõppkokkuvõttes jäädi seisukohale, et maade eest tasu ei maksta. Rahvaliidu ja selle liidri Jaan Tõnissoni seisukoht, et maaseadus ei ole kättemaksuakt, pääses võidule 1925-1926. aastatel, kui toimus maaseaduse ebakohtade korrigeerimine.

Enne maareformi jagunes maaomand Eesti aladel järgmiselt:

- 1) Suurmaaomand - suurmaaomanduse päralt oli 58% kogu maast see tähendab 2 428 087 hektarit, mis kuulus 1149 mõisale. Mõisate keskmine suurus ulatus 2113,2 hektarini. Suurmaaomandist 80,9% omakorda oli eraomanduses st kuulus rüütlimõisatele; 9,9% mõisatest olid riigi omanduses; ülejäänud jagunes mõne protsendiga linnade, Vene põllupanga, pastoraatide ja vene kirikute ning seisuslike asutuste vahel.
- 2) Väikemaaomand - moodustas 42%, mis moodustas 1 761 015 hektarit kusjuures väikemajapidamiste keskmine suurus oli 34,1 hektarit.

Suurmaaomanduses olevad maad olid osaliselt väikekohtadena välja renditud. Üldine väljarenditud maa-ala oli 557 015 hektarit, millel asus 23 023 renditalu. Seetõttu oli väikemajapidamistena, mis osaliselt päriseksostatud või renditaludena kasutusel, 55,3 % maast ja mõisate endi majapidamistena 44,7% maast. Eelpool kirjeldatud andmetes ei sisaldunud Petserimaa ja Narva-tagused maa-alad, millised liideti Eesti Vabariigiga 1920. aastal Tartu rahulepinguga. Nende alade kogusuuruseks oli 201 796 hektarit.¹⁸

1.2 Maaseaduse vastuvõtmine ja maade võõrandamine

Maareformi teostamise seaduslikuks aluseks sai Asutavas Kogus 10. oktoobril 1919. aastal vastu võetud maaseadus. Riikliku maatagavara loomiseks ja riigi omanduseks võõrandati kõik Eesti Vabariigi piirides olevad maad ja mõisad, mis Balti Eraseaduses §597 ära tähendatud koos põllumajandusliku inventariga.¹⁹ Võõrandamise alla ei

¹⁷ Eesti lugu: Maaseadus. Intervjuu Tiit Rosenbergiga. 10.10. 2009. http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=1220491 [21.03.2013].

¹⁸ *Theodor Pool* „Maauendus Eestis ja selle tulemusi“. Tartu: Tartu Ülikool. 1993, lk 4-7.

¹⁹ Seadused ja määrused maareformi alal, lk 9.

kuulunud linnade, heategevuslike asutuste, teadusasutuste, maakondade ja valdade omanduses olevad mõisad; samuti surnuaedade, kirikute ja kloostrite alused maad koos õuemaaga. Võõrandamata jäeti ka poolmõisad ehk maakohad (saksa keeles *Landstellen*) juhul, kui need rüütlimõisa omanikele ei kuulunud.

Seaduse jõustumise hetkest jäid mõisate endised omanikud vastutajateks varanduste eest kuni nende üleandmiseni põlluministeeriumile. Ühtlasi said endised mõisnikud õiguse jätta endale majapidamise sisseseadmiseks vajalik elus ja eluta inventar, kui nad maad harimiseks saavad.²⁰ Maa suurus võõrandatud mõisate endistele omanikele vastas ühele normaaltalule, kuid seda ei antud automaatselt, vaid nad pidid seda taotlema samadel alustel teiste maasoovijatega.

1.3 Võõrandatud maade eest tasu maksmine

Baltisakslaste vastuseisu tõttu maareformile ei jäänud see vaid riigi siseasjaks, vaid sai ka tõsiseks probleemiks Eesti Vabariigi välispoliitilistes suhetes. Endiste rüütelkondade mitmete esindajate poolt tehti välisriikides maareformi kriitikat rõhuasetusega ebaseaduslikkusele, millega olevat rikutud eraomandi puutumatus. Loomulikult tekitas endistes mõisnikes pahameelt see, et mõisate ja maade eest kompensatsiooni ei makstud. Näitena võib tuua Pada mõisniku, vabahärra Alfred von Schillingi,²¹ kes oma kaebekirjadega jõudis USA presidendi W. Wilsonini ja Pariisi rahukonverentsi peasekretariaadis marssal F. Fochini.²² Rahvusvahelise surve tõttu otsustas Eesti Vabariik hiljem mõisate eest kompensatsiooni maksta.

Hilisemate maaseaduse täiendamise ja muutmise seadustega anti endistele omanikele osa maid tagasi.²³ Võõrandamise alt vabastati: 1) maakohad, mis olid viimase omaniku poolt omandatud enne rüütlimõisa omandamist 2) maakohad, mis olid eraldatud teisest, maakoha omanikule mitte kuulunud rüütlimõisast, kui nad ei sisaldanud kõlblikku maad

²⁰ Seadused ja määrused maareformi alal, lk 10.

²¹ *Aleksander Loit*. Baltisaksa rüütelkondade seisukohad ja tegevus Eesti iseseisvumisel 1918-1920. – Tuna, 2006, nr 4, lk 65-66.

²² Briti välisministeeriumi ametlikust saatekirjast parun Scillingi kirjale: “See Eesti maareformi vastu suunatud Balti paruni kaebekiri marssal Fochile ei aita liitlastel päriselt asjasse sekkuda, isegi kui nad seda väga tahaksid. Eestlastel tuleb lasta ise otsustada oma põllumajanduspoliitika üle.”

²³ Maaseaduse täiendamise seadus 1925; Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadus nr 2 1927; Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadus 1929. – Seadused ja määrused maareformi alal, lk 103- 116.

üle 50 hektari 3) asundustalud, mis endistele mõisaomanikele või- pärijatele kasutada antud 4) enne maaseadust alevite piirides asunud ehituskrundid ja kõik suurtööstused koos vajaliku maaga 5) kuni 25. okt. 1919 eellepingutega omanikele müüdüd, kuid kinnistamata maad 6) mõisarentnike ettevõtete sisseseaded.

Võõrandatava maa ja inventari eest tasu maksmise küsimust maaseadusega ei määratletud, vaid mainiti, et küsimus lahendatakse sellekohaste eriseadustega.

Hindamise aluseks võeti elava inventari puhul 1914. aasta turuhind, eluta inventari puhul võeti alushinnaks see hind, millega asi omandati ja millest arvati maha inventari vananemise protsent. Reaalselt kujunes välja nii, et määratud tasu võõrandatud inventari eest kujunes 7-10 korda tegelikust väiksemaks. Põhjuseks inventari madal hindamine ja selle aluseks oleva vene rubla kurss – 1914. aasta vene rubla hinnati võrdseks 20 eesti margaga, kuigi reaalne suhe oli 1: 150.²⁴

Võõrandatava vara hindamist pidid korraldama selle tarbeks loodavad komisjonid, mis koosnesid põlluministeeriumi, maavalitsuse ja vallavolikogu esindajatest. Võõrandatud maade eest tasu maksmise seadus võeti vastu 5. märtsil 1926. aastal ja selle teostamise määrus 26. juunil 1928.²⁵ Tasuta võõrandamisele kuulusid endised Vene riigi ja põllupanga maad, endiste rüütelkondade maad, kvoote-, kuuendik- ja talumaad, nende mõisnike maad, kes Eesti Vabariigi väljakuulutamisel kuni Tartu rahulepinguni on Eesti iseseisvuse vastu tegutsenud (kohtuministri otsusel) ja koolimajade, vallamajade, magasiitade aluseks antud maad (kui need polnud kinnistatud). Ülejäänud mõisate tasu suurus arvestati Vene rublades maa puhaskasu põhjal, kapitaliseerides seda 2,66 protsendiga. Väljamaksmisele kuuluvatest summadest arvestati maha mõisatele kinnistatud võlad. Võõrandatud vara endised omanikud ei saanud üldjuhul tasu mitte rahas, vaid riigi pantkirjades, mis lubati hiljemalt 60 aasta jooksul välja maksta.²⁶

Et paljud mõisnikud olid suures rahapuuduses, olid nad sunnitud hüvituspantkirjad kohe realiseerima, mistõttu nende kursihind nominaalväärtusest kiiresti langes, moodustades

²⁴ Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Koost. Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Tallinn: „Olion“, 1998, lk 330.

²⁵ Seadused ja määrused maareformi alal, lk 191-196.

²⁶ Pantkirjade väljalunastamiseks määrati nende väljaandmise ajaks 55 aastat.

sellest vaid 30-35 protsenti. Kokkuvõttes kujunes mõisate eest saadud hüvitis nii madalaks, et selle eest ei olnud võimalik talu ega keskmist linnakrunti osta.²⁷

1.4 Riigimaade kasutamine

Metsamaad läksid maaseaduse alusel täies ulatuses riigile, samuti jäi riigile osa põllumajanduslikku maad, millest Põllutööministeeriumil oli õigus teha vajalikke eraldisi. Võõrandatud metsad koondati Põllutööministeeriumi Metsade Peavalitsuse alla, kes jagas need metskondadeks. Osa metsi töötati üles Riigi Metsatööstuse poolt, osa müüdi oksjoni korras ja ka ilma oksjonita eraisikutele ja asutustele.²⁸ Eesti Vabariigi omandusse võeti ka kõik maavarad.

Riigimaade kasutamine pidi eriseaduste alusel toimuma kas põliselt, pikaajaliselt (kuni 99 aastaks) või tähtajaliselt (24 aastaks). Maade saajate järjekord määrati vallavolikogu ettepanekul, kus eelistatud olid Vabadussõjas vapralt võidelnud või selle käigus vigastada saanud sõdurid, samuti langenud sõdurite perekonnad. Samuti pidid maad võimalusel saama mõisatöölised, uudismaade rajajad ja muud ilma maata isikud. Riigistatud maadest oli õigus osa saada ka väiketalude rentnikel, kel oli eesõigus oma seni kasutatavatele maadele, samas jättis riik endale õiguse maid uuesti kruntida.²⁹ Maa anti Vabadussõjas võidelnutele esialgu mitte omandiks, vaid pärandatavale põlisrendile. Teised maasaajad pidid esialgu sõlmima aastase rendilepingu ning kui ei esinenud komplikatsioone, siis said nad sõlmida põlisrendi lepingu. Niisuguse korraldusega üritati kindlustada maa tegelikku harimist ja ära hoida maaga hangeldamist.³⁰

Maaseaduse tegelik maksmapanek jäeti selle §28 alusel Vabariigi Valitsuse ülesandeks. 1920. aastal võeti valitsuse poolt vastu määrused maareformi teostamiseks. Sellega anti võõrandatud maade ja inventari valitsemine Põllutööministeeriumi hooleks. Põllutööministeeriumi ülesandeks seati korraldada mitmesuguseid toiminguid alates

²⁷ *Tiit Rosenberg*. Eesti Vabariigi maareform. Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20.sajandi agraarajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu Ülikooli Kirjastus 2013, lk 425.

²⁸ *Theodor Pool*. Maauuendus Eestis ja selle tulemusi. Tartu: Tartu Ülikool, 1993, lk 15.

²⁹ Seadused ja määrused maareformi alal, lk 20-21.

³⁰ Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Koost. Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Tallinn: „Olion“, 1998, lk 331.

võõrandatava vara nimekirjade koostamisest, hindamisest, maade mõõtmisest ja nende planeerimisest kuni renditingimusteni.

Riigimaadest planeeriti:

- 1) Renditalud – eesõigus senistel rentnikel;
- 2) Normaaltalud – neile, kes elatuvad põlluharimisest, valdavalt 10-30 hektari suurused;
- 3) Käsitöökohad vms, kus põlluharimine on kõrvalharuks;
- 4) Väikekohtade suurendamine juurdelõigetega, et need elujõulised oleksid;
- 5) Riigimaade vahetamine eramaadega, vajaduspõhine - piiride sirgeks ajamiseks või majapidamiste koondamiseks;
- 6) Tööstus- ja ärikohtadele;
- 7) Riigi reservmaad, ühiskondlikeks vajadusteks antud maad omavalitsustele ja organisatsioonidele;
- 8) Linnade ja alevite maad.

Maareformi läbiviimiseks loodi riiklik struktuur, mille kõige kõrgemaks instantsiks oli Põllutööministeerium. Võõrandatud maade valitsemise ja maade korraldamisega tegeles Põllutööministeeriumi juures olev Maakorralduse ja Metsade Peavalitsus, mis jagunes maakorralduse-, riigimaade-, ja riigimetsade valitsuseks. Kohtadel olid esindajateks riigimaade- ja metsaülemad ning ringkonna riigimaade valitsejad. Igas maakonnas asutati riigimaade korralduskomisjon, mille koosseisu kuulusid kohaliku rahukohtu esindaja, maavalitsuse esimees, riigimaade ülem, riigimaade valitsuse esindaja ja vallavalitsuse esindaja.³¹

Kõikide maareformi rahaliste operatsioonide teostamiseks asutati Maapank, mis alustas tööd 1926. aastal andes pikaajalisi soodsa intressiga põllumajanduslaene ning võttis üle maareformiga asutatud talude ostuvõlad.³² Panga asutamisest peale oli laenamise

³¹ Maareformi teostamise määrused . – Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused ja muudatused ning teised tähtsamad riigi- ja eramaade kohta käivad seadused, määrused ja juhtnöörid ühes lühikeste väljavõtetega Riigikohtu administratiiv-osakonna otsustest kuni 1. jaanuarini 1929. a. Koost. Joh. Mõtte. Tartu: Eesti Kirjastuse Ühisus „Postimees“. 1929, lk 108.

³² Rahvusarhiivi virtuaalne uurimissaal. <http://www.ra.ee/vau/index.php/et/page/article/index?menuId=3> [01.04.2013].

aktiivsus väga suur, iga päev olevat esitatud 50-60 pantlaenu palvet. Suuremateks sihtlaenu liikideks kujunesid ehituslaen ja maaparanduslaen.³³

1.5 Maade erastamise küsimus

Riigirentnikud ja asunikud soovisid maad riigilt mitte rentida, vaid pärisomanduseks saada. Kui 1920. aasta Riigikogu valimistel olid paljud uued maasaajad hääletanud maaseaduse vastuvõtmisel kindlameelsust üles näidanud Tööerakonna poolt, siis 1923. aastal toimunud parlamendivalimistel sai Tööerakond 10 mandaati vähem. Põhjuseks võis lugeda Tööerakonna toetust maade põlisrendi alusel kasutamisele. Et selles küsimuses kaalu maade erastamise poole pöörata, läksid asunikud ja riigirentnikud Harju-, Viru- ja Tartumaal Riigikogu valimistele oma nimekirjaga, saades 4 mandaati.³⁴

16. juunil 1925. aastal võetigi Riigikogus vastu „Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seadus“.³⁵ Vastava seaduse alusel said endale õiguse maad päriks osta maaseaduse (§20) alusel määratud maasaajad või nende õigusjärglased, ehituskruntide (elukohtadena) pidajad ja eramaade omanikud, kes riigimaadest olid juurdelõikeid saanud. Erastatavate talude suuruseks määrati 50 hektarit kõlbulikkude maad, need kel olid suurema pindalaga talud enne 1925. aasta seadust, võisid seda edasi pidada samades piirides. Maa hinnaks määrati põllu- ja heinamaa eest 40 grammi kulda ning karja- ja metsamaa eest 4 grammi kulda. Riigile kuuluvad hooned, viljapuud, mets ja muu selline, mis asusid maaomaniku krundil, tuli välja osta. Aega kõikide rendimaade väljaostmiseks anti kuni 60 aastat. Kuna maksutähtaeg oli piisavalt pikk ja tasumine toimus enamikel juhtudel osade kaupa, siis oli selline rendimaade väljaostmise kava jõukohane ka vaesemale elanikkonna kihile. Kinnistusaktide vormistamine võttis aga aega ja esimesed väljaostulepingud saadi kätte alles 1927. aastal.³⁶

1.6 Erarendimaade korraldamine

Enne maaseaduse vastuvõtmist kuulus 42% maast väikemaomanikele ehk oma talu ostu-müügi lepingu sõlminud talunikele. Teoorjuse ajal oli sageli nendele talumaadele

³³ Eesti Maapank 10. a. Panga saamis- ja arenemisloost. // Postimees 1936. 02.05, lk 2.

³⁴ Eesti maast ja rahvast, 1998, lk 334.

³⁵ Riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seadus. - Seadused ja määrused, 1929, lk 129-135.

³⁶ Eesti maast ja rahvast 1998, lk 334.

asutatud tööliskohad või hilisemalt kujunenud viis, kus sugulasele või kaaspärijale anti eluasemena väike maatükk. Tekkinud olukorras tundsid maakasutajad, kes endale sinna eluhooned olid ehitanud, end ebakindlalt. Maa kuulus taluperemehele ning õiguslikult ei olnud vahet normeeritud. Ka maaseaduse põhjal võõrandamata jäänud – linnade, kogukondade, asutuste – mõisate maadel elavad renditalupojad ei omanud pikemas perspektiivis kindlustunnet vastavatel maadel elamise suhtes. 11. veebruaril 1926. aastal võeti vastu „Kogukonna-, asutuste- ja erarendimaade korraldamise seadus“, mis rahvasuus sai popsiseaduse nimetuse.³⁷ Selle põhjal kuulusid korraldamisele seaduses nimetatud maade renditalud, rendilepingulised iseseisvad väikemaapidamised ja väikemajapidamised, mis olid omaniku nõusolekul asutatud enne 1920. aastat, ning mida ei kasutata töölepingu alusel. Eraldamisele minevaid rendikohtade maksimaalseks suuruseks määrati 50 hektarit, popsikohtadele 5 hektarit maad. Seaduse teostamiseks asutati kohalikud korralduskomisjonid, kuhu kuulusid komisjoni esimehena Põllutööministeeriumi esindaja, liikmetena maaomanike usaldusmees ja maakasutajate usaldusmees. Kohaliku korralduskomisjoni ülesandeks oli maa eraldamise palved läbi vaadata ja otsus teha. Kui maaomanik ja maakasutaja omavahel kokkuleppele ei jõudnud, siis tegi otsuse komisjon. Juhul kui maakasutajale maad ei eraldatud ja ta oli sunnitud kohalt lahkuma, siis pidi maaomanik maakasutajale selle poolt ehitatud hoonete ja teostatud maaparandustööde eest tasu maksma. Vastava seaduse tulemusena otsustati eraldada 10 486 rendikohta: 641 linnade ja asutuste maadel ning 9845 popsikohta.³⁸

1926. aasta seadusega said väikerentnikud ehk popsid võimaluse oma peremeestelt maa välja osta. Põllu – ja heinamaa hinnaks määrati seadusega 40 grammi kulda. Kuna popsid olid üldjuhul vaesed, siis aitas riik neid pikaajalise tagasimaksmise võimalusega. Peremeestele tasus riik eraldatava väikerendikoha eest kolme aasta jooksul ning seejärel kinnistati võlg popsikohale. Selle võla tasumiseks oli väljaostetud popsikohal aega 36

³⁷ Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused lk 80-94.

³⁸ *Theodor Pool* 1993, lk 24-25.

aastat, millele lisandus võlaintress 5% summast.³⁹ Nii oli võimalus ka vaesemal maaelanikkonna kihil endale oma maad ja talu saada.

Maareformi tulemusena likvideeriti pea täielikult suurmajapidamine, mille asemele jäid ja tekkisid keskmised-, suur- ja asunikutalud. Korraldati ligikaudu 96 500 talu- ja väikekohta, rajati pea 56 200 uut talu- ja väikekohta, korraldati ümber 23 700 endist renditalu ja muudeti juurdeldõigetega elujõuliseks 14 500 väikekohta – kokku said maareformist osa pea 400 000 inimest.⁴⁰ Tähtis oli ka reformi sotsiaalne aspekt – maarahva struktuur muutus ühtlasemaks ja mõjus soodsalt rahva üldisele meeleolule ja suhtumisse riiki. Paljudel maasaajatel tekkis võimalus lisaks oma majapidamisele võimalus töötada mitte palgatöolisena, vaid teenida iseenda ja oma perekonna heaolu nimel.

³⁹ Eesti maast ja rahvast 1998, lk 337-338.

⁴⁰ *Rosenberg, Tiit*. Maaküsimus ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused. - Kännivaod. Uurimusi Eesti 18.-20.sajandi agraarajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu Ülikooli Kirjastus 2013, lk 373-378.

2. Kohila vald

20. sajandi alguses kuulus Kohila vald Hageri kihelkonda Harju maakonnas. 1866. aastal koosnes Hageri kihelkond 15 väike- ehk mõisavallast. 1891. aastal moodustus kihelkonna tuumikalas 10 valla: Angerja, Kurtna-Kirdalu, Lohu, Pahkla, Rabivere, Salutaguse, Sutlema-Lümandu ja Tohisoo ühendamisel suur Kohila ühendvald.⁴¹

Alates 1919. aastast soovisid mitmed endised väikevallad Kohilast lahku lüüa. 1919. aasta juunis esitasid Angerja ja Pahkla kogukondade liikmed vallanõukogule palve Kohila vallast eraldumiseks ja iseseisva valla moodustamiseks, mille vallanõukogu liikmed hääletamisel tagasi lükkasid, põhjendades, et tegemist on eraldumiseks liiga väikese piirkonnaga.⁴² 1920. aasta mais esitasid vallanõukogule lahkulöömise palve Mäeküla, Sutlema-Lümandu ja Rabivere kogukonnad, et Maidlaga ühinedes luua oma vald. Seekord otsustas vallanõukogu häälteenamusega anda loa palve esitanud piirkondadele Hageri valla loomiseks.⁴³ Iseseisev Hageri vald loodi Harju maakonnannõukogu otsusega 20. detsembril 1920, tegutsema hakkas see 1921. aasta augustist.⁴⁴ Hageri valla loomisega kaotas Kohila vald oma 233 ruutkilomeetrisest territooriumist 72,5 km², jättes alles 160,5 km².⁴⁵

25. veebruaril 1926. aastal soovis Kohila vallast lahku lüüa ja Saku vallaga ühineda Kirdalu piirkond, olles samalaadse taotluse juba aasta varem esitanud, põhjendusega, et vallakeskus asub liiga kaugel. Vallavolikogu ei kiitnud palvet heaks märkides ära, et väike Saku vald oma ligikaudu 1000 elanikuga ei ole piisavalt elujõuline ja võib lähemal ajal likvideerimisele minna.⁴⁶

⁴¹ *Ene Holsting*. Kohila alev ja vald 19. sajandi lõpust kuni aastani 1918. Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu 2009. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo-ja arheoloogiateaduskonnas.

⁴² Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll 6. juuni 1919. - Tallinna Linnaarhiiv (TLA) 808-1-1, l. 83.

⁴³ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll 14. mai 1920. - TLA 808-1-2, l. 20.

⁴⁴ Harju maakonnavalitsuse administratiiv-osakonna teadaanne. RT - 1921, nr. 962, lk 77.

⁴⁵ Kohila vallavalitsuse teade Harju maakonna politseiülemale 1. november 1923. - TLA 808-1-201, l. 23.

⁴⁶ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll 25. veebruar 1926. - TLA 808-1-3, l. 31-32p.

1930. aastate lõpus algas vabariigi tasandil arutelu väiksemate valdade ühendamiseks, ümberkorraldamisel peeti silmas just valdade elujõulisust, vallakeskuse kättesaadavust ja territoriaalset terviklikkust.⁴⁷

Uus valla piiride muutumine sai teoks Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi 1938. aasta otsusega, kui senisest Kohila vallast eraldati Kärevere küla, Kirdalu asundus ja liideti Rõa küla Juuru vallast ning Seli asundus Rapla vallast.⁴⁸

Maareformiaegse Kohila valla territooriumil asus seitse mõisa: Kohila, Lohu, Tohisoo, Kurtna-Kirdalu, Salutaguse, Angerja ja Pahkla mõisad. Vallas elas 1922. aasta rahvaloenduse andmetel 3578 inimest.⁴⁹

2.1 Kohila valla mõisad

20. sajandi alguses oli Hageri kihelkonna territooriumil 22 mõisa. Mõisamaadel elavad talupojad moodustasid kogukonnad, mis püsisid ka peale talude päriksostmist. 1890. aastal ühinenud Pahkla, Angerja, Salutaguse, Kurtna, Tohisoo, Kohila, Lohu, Mäeküla, Rabivere ja Sutlema-Lümandu väikevaldade territooriumitel oli igal kas üks või mitu mõisa.⁵⁰ Peale Hageri valla eraldumist jäi Kohila valla maa-alale juba eelpool nimetatud seitse mõisa.

2.1.1 Angerja mõis

Angerja mõis (*Angern*)⁵¹ asus Pahkla ja Salutaguse mõisate vahel, Juuru kihelkonna piiril. Mõisa on kirjalikes allikates esimest korda mainitud 1424. aastal.⁵² Pika ajaloo jooksul vahetusid omanikud sageli, ning alates 1845. aastast kuulus mõis Lilienfeld`idele. 1899. aastal müüsid Lilienfeldid Angerja mõisa Pahkla mõisa omanikule parun Roman August von Taube`le, millega sai Angerjast Pahkla kõrvalmõis. Samal aastal, kuid veidi varem, oli müüdud Ernst von Rammile 147 tiinu

⁴⁷ Mikk Lõhmus. Eesti 1930. aastate lõpu omavalitsusreform tänapäeva omavalitsusväärtuste valguses. – www.riigikogu.ee/rito. [12.04.2013].

⁴⁸ Väljavõte Vabariigi Presidendi otsusest nr 87 – 7. oktoobrist 1938.- RT - 1938, nr. 87, lk 776.

⁴⁹ Harju maakonna valdade, Baltiski linna ja Nõmme alevi: elanikkude, majade ning korterite arvu kohta 1922. aasta üldrahvalugemise puhul kokkuvõetud andmete järgi. - TLA 808-1-201, l. 19.

⁵⁰ *Ene Holsting*. Kohila alev ja vald 19. sajandi lõpust kuni aastani 1918. Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu 2009. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo-ja arheoloogiateaduskonnas.

⁵¹ Tänapäevase nime juurde on antud siin ja edaspidi ka saksakeelsed vasted.

⁵² Ajalooarhiivi kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/et>. Mõisate omanike vaheldumise andmed pärinevad kõikide mõisate puhul vastavast registrist. [22.03.2013].

mõisa- ja talumaad liitmiseks Salutaguse mõisaga. 1917. aastal ostis Angerja ja Pahkla mõisad pärilik aukodanik Voldemar Lindemann. Angerja mõisa võõrandamisel nimetati omanikuks aga Adolf Sarmo`t,⁵³ Ajalooarhiivi elektrooniline kinnistute register kajastab omanikuna enne võõrandamist Voldemar Lindemanni. Adolf Sarmo väitel ostis ta Lindemannilt mõisa 1918. a oktoobris, kuid seoses keerulise poliitilise situatsiooniga jäi mõis tema nimele kinnistamata.⁵⁴ 1929. aastast alates tegutses Angerja mõisas Adolf Sarmo varanduste volinikuna ja kasutajana Johannes Leppik,⁵⁵ kelle surma järel otsustas Adolf Sarmo koha ära müüa. 1939. aastal müüdi Angerja mõis koos kolme muu maaüksusega – kokku 131 hektarit - Eduard Klaurenile.⁵⁶ Viimane nimetatud omanik küüditati koos perega 1941. aastal.⁵⁷ Angerja mõisahoone kohta on vähe andmeid. Hoone põles kohalike elanike andmetel 1947. aastal, mille järel seda enam ei taastatud.⁵⁸

2.1.2 Kohila rüütlimõis

15. sajandi keskelt kuni 18. sajandi keskpaigani oli Kohila (*Koil*) mõisaomanikeks Wrangellide suguvõsa. Edasised omanikud pärinevad perekond Kursellide perekonna liinist. 1865. aastal pärandas Christoph Bernhard von Brevern mõisa oma tütrele, Natalie von Lueder`ile (sündinud von Brevern). Luederite perekonna kätte jäi mõis kuni selle müümiseni 1906. aastal.⁵⁹

Brevernite ajal, 19. sajandi esimesel veerandil, ehitatati ka klassitsistlik mõisaansambel, millest tänapäeval on alles ümberehitatud peahoone, tall-tõllakuur ja aidahoone.⁶⁰

Kohila mõisnik Karl Friedrich von Lueder oli paberivabrikule aluse pannud puupapivabriku rajaja ning juhtfiguuriks ka Kohila raudtee ehitamise alustamisel.⁶¹

⁵³ Angerja mõisa inventari üleandmise akt 30. aprill.1922. – Eesti Riigiarhiiv (ERA) 58-4-10, l. 1.

⁵⁴ Adolf Sarmo kiri Harju maakonna riigimaade ülemale 28. oktoober 1920. - ERA 1552-1-65, l. 2-2p

⁵⁵ Adolf Sarmo kiri Maapangale 12. aprill 1934. - ERA 3653-2-4362, nummerdamata.

⁵⁶ Notar August Mahoni koostatud ja saadetud leping Maapangale 30. november 1939. - Samas, nummerdamata.

⁵⁷ August Klaureni kiri Maapangale 23. november 1941. - ERA 3653-2-4362, nummerdamata.

⁵⁸ *Hille Tänavsuu* suulised mälestused. (20.04.2013).

⁵⁹ Ajalooarhiivi kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/et>. [22.04.2013].

⁶⁰ Eesti arhitektuur. III köide. Toim. V. Raam.Tallinn: Valgus, 1997, lk 103.

⁶¹ Die Aktien-Gesellschaft der Papierfabrik "Koil": von ihrer Gründung bis Gegenwart: eine Übersicht ihres Wirkens, anlässlich des 25-jährigen Bestehens der Aktien-Gesellschaft als Manuskript herausgegeben.Reval, 1925, lk 3.

Talude päriksostmine Kohila mõisas algas 1884. aastast.⁶² 1917. aasta elanikkonna loenduse andmetel paiknes Kohila kogukonnas 533 sissekirjutatut, kellele lisandusid 262 sissekirjutuseta inimest.⁶³ Väljastpoolt tulnud kogukonnas elavad inimesed töötasid peamiselt tollase mõisa aladel asunud paberivabrikus.

1905. aasta revolutsiooni käigus põletati mitmed Kohila ümbruskonnas olevad mõisad, nende hulgas ka Kohila mõis. 1906. aastal müüs Lueder põlenud Kohila mõisa Puupapi- ja kartongivabriku "Koil" aktsiaühisusele hinnaga 198 887 rubla.⁶⁴ Seejärel mõisahoonet taastati, mille käigus asendati 6 sambaga fassaad sammasverandaga,⁶⁵ ning sellest sai a/s "Koil" kontorihoone. Ka ENSV perioodil oli mõisas Kohila Paberivabriku kontor. 1990. aastatel jäi hoone seoses Kohila Paberivabriku pankrotiga tühjuna seisma. Kohila mõisahoonet omandas elumajaks 2001. aastal restauraator ja judotreener Mart Kuura.

2.1.3 Kurtna rüütlimõis

Kurtna mõis (*Kurtna*)⁶⁶ asus Kohila-Tallinna suunal. Läheduses olev Kirdalu mõis oli aja jooksul muutunud Kurtna karjamõisaks. Mõis tekkis 17. sajandil, lahutamisel Kohila mõisast. 1871. aastal omandas mõisa Friedrich Adolf von Glanström. Peale omaniku surma 1888. aastal, jäi Kirdalu ja Kurtna mõisate pärijaks tema lesk Adele Glanström (sünd von Reichenbach). Glanströmide perekonna käes oli mõis kuni selle võõrandamiseni 1919. aastal.⁶⁷

Suurem talude päriksostmine algas Kurtnas 1880. aastast.⁶⁸ 1915. aasta elanikkonna loenduse põhjal oli Kurtna mõisa aladel 333 elanikku.⁶⁹

Kurtna mõisa peahoone lammutati 1960. aastatel, mille asemele püstitati Kurtna Linnukasvatuse kontorihoone. Kirdalu karjamõisa kohal asub talumajapidamine, mis kasutab ja ehitab ümber endisi mõisahooned.⁷⁰

⁶² Statistilised teated 1910. – Eesti Ajalooarhiiv (EAA) 1024-2-343, l. 6.

⁶³ Statistilised teated 1915. - EAA 1024-2-374, l. 39. 49.

⁶⁴ Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁶⁵ Eesti arhitektuur. III köide. 1997, lk 103.

⁶⁶ Kurtna mõis ei kuulu praegu enam Kohila valla koosseisu.

⁶⁷ Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁶⁸ Statistilised teated 1910. - EAA 1024-2-343, l. 7.

⁶⁹ Statistilised teated 1915. - EAA 1024-2-374, l. 39. 49.

⁷⁰ Eesti mõisaportaal. Kurtna mõis. Kirdalu mõis. www.mois.ee. [18.02.2013].

2.1.4 Lohu rüütlimõis

Lohu mõis (*Loal*) paiknes Tohisoo mõisa naabruses, Tallinn–Rapla maantee ääres. Mõisa esmamainimine kirjalikes allikates toimus 16. sajandil. 18. sajandil läks mõis Baranoffide suguvõsa kätte. 1872. aastal päris Alexander Georg von Helffreich Lohu ja Rõa mõisad oma emalt, Charlotte Wilhelmine Anette von Helffreichi `lt (sünd Stiernhielm). 1910. aastal läksid mõlemad mõisad eelmise omaniku õepojale, Konstantin von Baranoffile, kelle käes oli mõis kuni võõrandamiseni.⁷¹ Esimese päriksmüüdud talu kohta pärinevad andmed 1874. aastast.⁷²

Maade väljajagamise järel anti mõisasüda koos härrastemajaga admiral Johan Pitkale,⁷³ kes selle seoses Eestist Kanadasse lahkumisega 1924. aastal Eesti Panga presidendile Jüri Jaaksonile edasi müüs. Järgnevateks omanikeks olid kaupmees H. Valdmann ja seejärel Johannes Kraaman.⁷⁴

1905. aasta revolutsioonisündmuste käigus Lohu mõisahoones küll vandaalitati, kuid ei põletatud. Väidetavalt seisnes pääsemise põhjus mõisahoonete liiga lähedal asunud viljaaitades.⁷⁵

1970.-1980. aastatel kuulus Lohu mõis erikonstrueerimisbüroole Desintegraator, mille juhi Johannes Hint`i eestvõttel, teostati Lohu mõisa osaline restaureerimine. 1990. aastatel läks mõis eraomandusse.

2.1.5 Pahkla rüütlimõis

Pahkla mõis (*Pahcel*) asus Hageri kihelkonna serval, piirnedes Jüri kihelkonnaga. Naabermõisateks olid Salutaguse ja Angerja mõisad. Mõis rajati 17. sajandil eraldatuna Angerja mõisa maadest. Pahkla mõisnik Theodor von Mohrenschildt müüs 1861. aastal mõisa Alexei von Baranoffile. Baranoffi pärijad müüsid 1876. aastal Pahkla mõisa ilma päriksostetud Kalli ja Warve taludeta Karl von Baggehuffwudtile. 1889. aastal omandas mõisa Roman August von Taube. Roman von Taube müüs Pahkla mõisa

⁷¹ Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁷² Statistilised teated 1910. - EAA 1024-2-343, l. 10.

⁷³ Riigimaade ülema kiri ringkonnavalitsejale 11. mai 1922. - ERA 1552-1-511, nummerdamata

⁷⁴ Lohu mõis käib käest kätte. // Vaba Maa 1930, 26.03, lk 3.

⁷⁵ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv (EKM EKLA) 199- 53, l. 217. J. Mühlbergi mälestuste põhjal.

mõisamaa tüki Wadda (102 tiinu) Richard Hans Jakob Magnuse p von Fersenile, mille see liitis Tammiku mõisa külge.⁷⁶

1917. aastal sai uueks omanikuks Voldemar Lindemann. Peale mõisate võõrandamist jäeti mõisasüda ja tööstused Lindemannile rendile.

1905. aasta revolutsioonisündmustes Pahkla mõisa peahoone põletati. Pahkla mõis põles uuesti 1924. aastal. Praeguseks on suurem osa hoonestusest varemetes või hävinud.

2.1.6 Tohisoo rüütlimõis

Tohisoo mõisa (*Tois*) asutamisajaks loetakse 17. sajandit. 1744. aastast kuulus Tohisoo Wrangellide suguvõsale (ka Kohila mõisa omanikud aastani 1753) ja oli seda mõisa võõrandamiseni.⁷⁷ 20. sajandi alguses oli mõisa omanikuks parun Gotthard Harald Adam von Wrangell. 1905. aastal, parun Gotthard Wrangelli surma järel, pärisid mõisa võrdsetes osades tema lesk Adolfine Wrangell koos kahe poja ja kahe tütreaga. 1906. ja 1916. aastal läksid surnud poegade pärandiosad üle emale. Peale maareformi 1919. aastal tegutses mõisa aladel peamiselt üks tütardest, Benita Mathilde Ada von Wrangell.⁷⁸ Talude müümine algas Tohisool 1880. alguses. Elanikke loendati Tohisoo piirkonnas 1915. aastal 564.⁷⁹

1905. aasta revolutsioonisündmuste käigus Tohisoo mõis põletati. Kuna tegemist oli puitehitisega, siis jäid järele vaid korstnad ja vundament. 1914 -1915. aastatel ehitati tänaseni säilinud uus elumaja. Hoone oli eenduvate tiibadega, ühe- ja keskosas kahekorruseline. 1938. aastaks ehitati mõisale terve hoone ulatuses juurde teine korrus. Vallavolikogu otsusega ostis Kohila vald 30. detsembril 1921. aastal Tohisoo härrastemaja kohaliku kooli jaoks, mis alustas tööd 6-klassilise algkoolina 1923. aastal.⁸⁰ 1987. aastast tegutses mõisahoones rahvamaja ja 1992. aastast alates asub seal Kohila koolituskeskus.⁸¹

Tohisoo mõisa elust ja ajaloo on kirjutanud Benita Wrangelli abikaasa, rootslane Carl Mothander, raamatus “Parunid, eestlased ja enamlased” (rootsi k. 1943, eesti k. 1997).

⁷⁶ Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁷⁷ Eesti mõisaportaal. <http://www.mois.ee/harju/tohisoo.shtml> [25.04.2013].

⁷⁸ Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁷⁹ Statistilised 1915. - EAA 1024-2-374, l. 39. 49.

⁸⁰ Kohila vallandõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 111

⁸¹ Tohisoo mõis haridustemplina. <http://www.tohisoo.edu.ee/mois> [01.04.2013].

2.1.7 Salutaguse rüütlimõis

Salutaguse mõis (*Sallentack*) paiknes Pahkla ja Tohisoo mõisamaade vahel. Naabermõisateks olid Angerja ja Kohila. Eelnevalt oli Salutaguse piirkond kuulunud Angerja mõisa alla. Ajalooarhiivi kinnistute registri andmetel on Salutaguse eraldi mõisana vaadeldav alates aastast 1700. Mõis kuulus varasemal perioodil Meyendorffide suguvõsale. Peter Paul Konrad von Meyendorff müüs 1879. aastal Salutaguse mõisa Rudolph Wilhelm Robert von Ungern-Sternbergile. 1898. aastal sai mõisa omanikuks koos juba varem ostetud, kuid kinnistamata talumaakoha Rema nr. 7–ga, Ernst von Ramm. Järgmisel aastal ostis Ramm Angerja mõisa maadest Mäe kõrtsi ja neli talumaakohta, mis liideti Salutagusega. 1913. aastal kinkis Ernst von Ramm mõisa oma vennale, Fridolf von Rammile, kes omakorda selle 1917. aastal Konstantin von Busch'ile edasi kinkis.⁸² Mõisa võõrandamise ajal oli mõisa omanik Aksel Korjus. Andmed mõisa üleminekust Buschilt Korjusele Ajalooarhiivi kinnistute registri andmebaasis ei kajastu. 1919. aasta novembris teatas Kohila vallavalitsus Põllutööministeeriumi päringu peale, et Salutaguse mõis on küll kinnistatud Buschi nimele, kuid tegelik pidaja on Korjus, kes olevat mõisa 1919. aastal Buschilt ostnud.⁸³ Mõisate eest tasu maksmise komisjon märkis Aksel Korjust kui Buschi *asjaosalist* või õigusjärgset.⁸⁴

1905. aasta ärevate sündmuste käigus mõisa peahoone põletati ja taastati veidi hiljem. Nõukogude perioodil kasutati mõisa korteritena ning 1980-ndatel toimunud põlengu järel jäi mõisahoone varemetesse. Mitmed Salutaguse mõisa kõrvalhooned on praegu kasutatavad Salutaguse pärmivabrikus ümberehitatud tööstushoonetena.

⁸² Kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/> [12.03.2013].

⁸³ Kohila vallavalitsuse vastus Põllutööministeeriumile. 1. november 1919. - ERA 1552-1-1105, nummerdamata.

⁸⁴ Põllutööministeeriumi kantselei kiri Maapangale märts 1932. - ERA 58-4-2923, l. 1, 5.

3. Maareformi teostamine Kohila vallas

Maaseaduse vastuvõtmise järel vajati kiiret reaalselt tegutsemist mõisate võõrandamisel. Kuni võõrandatava maade ja inventari ülevõtmiseni, vastutasid selle eest mõisate omanikud *kui ilma volituseta võõraste asjade ajajad*.⁸⁵ Mõisate vara ülevõtmist ja hindamist pidid teostama komisjonid, mis koosnesid Põllutööministeeriumi esindajast (komisjoni esimees), maakonnavalitsuse ja vallanõukogu esindajatest. Hindamise juures lubati viibida omanikul või tema volinikul, kellel lubati vajadusel eksperte kutsuda. Loomulikult oli ekspertide kutsumise õigus ka komisjonil.⁸⁶

3.1 Mõisate võõrandamine

Maanõukogu määrustega, 1918. aasta detsembrist, võeti mõisate maad ja metsad *rahva varanduse alalhoidmise ja nälja hädaohu eest kaitsmise otstarbel* vallanõukogude kontrolli alla.⁸⁷ Selleks valiti vallavolikogus vähemalt 3-liikmelised kontrollkomisjonid. Kohila vallavolikogus valiti vastavad komisjonid 13. märtsil 1919. aastal järgmiselt: Kohila, Lohu ja Pahkla-Angerja mõisate peale – igähele 5 liiget; Kurtna, Salutaguse ja Tohisoo mõisate peale – igähele 3 liiget. Liikmete arv olenes tõenäoliselt mõisa suuruselt ja töö hulgast. Kontrollkomisjoni liikmeteks olid sama valla endiste mõisakogukondade elanikud, kes kohalikke olusid hästi tundsid. Austav ülesanne komisjonis võis aga tekitada probleeme igapäevaelus. 1919. aasta aprillis nenditi vallanõukogu koosolekul, et Tohisoo mõisa kontrollkomisjon ei ole tööle hakanud, kuna väidetavalt kiusas Tohisoo mõisavalitseja komisjoni kuuluvaid mehi taga. Nimelt kurtis komisjoni liige Prinkmann⁸⁸, et mõisavalitseja Korv, olles kuulnud Prinkmanni liikmelisusest, ei andnud talle õigusega saada olevaid kartuleid välja ning Prinkmann pidi kauba kättesaamiseks kohaliku toitluskomitee abi kasutama. Vallavolikogu avaldas valitseja Korvi tegevuse peale protesti ja valis tagakiusatud liikme asemele uue.⁸⁹

⁸⁵ Maaseadus §2. - Seadused ja määrused maareformi teostamiseks: kõige uuemate muudatustega ning täiendustega ja Riigikohtu seletustega. Koost. J. Valge. Tartu: Loodus, 1924, lk 11.

⁸⁶ Maaseadus § 13. Samas, lk 14-15.

⁸⁷ Määrused mõisamaade kontrolli alla võtmise ja maaolude esialgse korraldamise kohta 1918. – Samas, lk 1-2.

⁸⁸ Hilisemates dokumentides Brinkmann.

⁸⁹ Kohila vallanõukogu protokoll 17. aprill 1919. - TLA 808-1-1, l. 76-77.

Võõrandamise alla kuuluvad mõisad loeti Eesti Vabariigi omanduseks juba 1919. aasta oktoobris. Tegelik ülevõtmine Kohila vallas toimus etappide kaupa 1920.-1924. aastatel.

Esimesed hindamisele kuulunud ja ülevõetud mõisad olid Kohila vallas Tohisoo, Sutlema ja Mäeküla. Kuna kaks viimasena nimetatut kuulusid hilisema Hageri valla koosseisu, siis käesolevas töös neid lähemalt ei vaadelda.

Tohisoo mõisa hindamine ja ülevõtmine toimus 14. aprillil 1920. aastal. Komisjon koosseisus: Harjumaa riigimaade ülema esindaja Gustav Molister, XII ringkonna valitseja Kurt Dehio ja Kohila valla mõisamaade kontrollkomisjoni esindaja Jakob Nimmerfeld, olid kaasanud hindamise juurde ka eksperte.⁹⁰ Hindamise juures viibis Tohisoo mõisa pärijate volinik Nikolai Maydell. Eraldi hinnati hobused, veised, eluta põllumajanduslik inventar, ettevõtete inventar ja põllusaadused. Hindamise akti ja hindamise peakomisjoni otsuse põhjal kujunes hinnatud varanduse lõppsummaks 531 135 marka ja 84 penni.⁹¹ Tohisoo mõis võõrandati Kohila vallas esimeste hulgas ja hindamiskomisjon püüdis täht-tähelt ettekirjutusi järgida, sellest hoolimata tehti hindamisel ka vigu. Hilisemate omanikepoolsete protestikirjade järel, hinnati osa võõrandatud elus – ja eluta inventarist ümber.

Lohu mõisa inventari hindamine ja ülevõtmine toimus 21. aprillil 1922. aastal. Komisjoni kuulusid: Harjumaa riigimaade ülema asemik A. Permann, XI ringkonna valitseja R. Blumthal ja Kohila valla mõisamaade kontrollkomisjoni esindaja Johannes Treublatt. Hindamise juures viibis ka Lohu mõisa omanik Konstantin Baranoff. Hindamise akti põhjal kuulusid hinnatud inventari nimekirja hobused, veised, eluta põllumajanduslik inventar ja ettevõtted, talivilja seeme ja saadused – kogusummas 447 545 marka 20 penni.⁹²

⁹⁰ Üks ekspertidest oli Kurtna mõisa pidaja Eduard Glanström.

⁹¹ ERA 62-4-36, l. 9.

⁹² ERA 58-4-201, l. 21. Hindamise aktis nimetaud komisjonis on XI ringkonna valitseja Blumthali asemel maakonnavalitsuse esindaja H. Kasekamp.

Tabel.1 Lohu mõisa inventari hindamine 1922. aastal. ⁹³

Hindamise alla kuulused	Hind rublades	Hind markades
Hobused	600 rbl	26 400 marka
Veised	2175 rbl 97 kop	87 038 marka 80 penni
Talivilja seeme	500 rbl	20 000 marka
Eluta põllumajanduslik inventar ja ettevõtted	5957 rbl 66 kop	238 306 marka 60 penni
Saadused	1895 rbl	74 800 marka
Kokku	11 188 rbl 63 kop	447 545 marka 20 penni

Angerja ja Pahkla mõisad olid 1917. aastast kuulunud ühele omanikule – Voldemar Lindemannile. Ka 1919. aasta novembris nimetas Kohila vallavalitsus Põllutöoministeeriumi päringu peale Angerja omanikuks Lindemanni.⁹⁴ Inventari üleskirjutamisel, mais 1919, oli ka kontrollkomisjon Angerja ja Pahkla mõisatel ühine.⁹⁵ Mõisa ülevõtmisel, 30. aprillil 1922. aastal, märgiti omanikuks mõisa ostnud, kuid selle kinnistamata jätnud Adolf Sarmo`t. Inventari nimekiri on võrreldes teiste Kohila valla võõrandatud mõisatega väga väike: 4 hobust, 7 nimetust hobusega seonduvaid tarvikuid, põllusaadused ja külitud talivilja. Kokku hinnati Angerja mõisa inventar 32 380– le margale.⁹⁶

Kurtna mõis kuulus võõrandamise ajal Adele Glanströmile, kelle volinikuks ja ajaajajaks oli tema poeg Eduard Glanström. 1920. aastal esitas Eduard Glanström ema nimel palvekirja Põllutöoministeeriumi maakorralduse osakonnale, sooviga saada Virumaal Jõhvi kihelkonnas Illuka vallas asuvast ja Glanströmidelt võõrandatud Ohakvere mõisast Kurtnasse ületoomiseks teatud põllutöomasinaid.⁹⁷ Nimelt ei olnud Glanströmi sõnul Kurtna mõisas just neid põllutöomasinaid, mida Ohakveres oli mitu. Nii palus ta luba Ohakverest Kurtnasse viia (kuna see jäi Glanströmide elukohaks) *üks lokomobiil ja peksumasin üleviia /.../ üks nende kahhe vilja lõikamise masinatest /.../*

⁹³ ERA 58-4-201, l. 21.

⁹⁴ Kohila vallavalitsuse vastus Põllutöoministeeriumile. 1. november 1919. - ERA 1552-1-1105, nummerdamata.

⁹⁵ Protokoll inventari ülevõtmise kohta 3. mai. 1919. - ERA 58-4-256, l. 3.

⁹⁶ ERA 58-4-10, l. 1.

⁹⁷ Ohakvere mõis kuulus hindamise ja ülevõtmise alla 01.05.1920. - ERA 58-4-166, l. 16-16p.

*siis veel üks kunstsõnniku külvi masin, üks kultivaator ja ühed raudal ekked.*⁹⁸

Kuigi Harjumaa riigimaade ülem tegi ettepaneku Glanströmi soovi täita ja vastavad masinad Ohakverest võõrandamata jätta, ei nõustunud sellega Virumaa riigimaade ringkonna valitseja, väites, et sealsetel rohke orasheinaga põldudel võivad olemasolevad masinad kergesti puruneda ning tagavaramasinad on seetõttu vajalikud.⁹⁹

Kurtna mõis hinnati 9. aprillil 1923. aastal, komisjonis Harjumaa riigimaade ülema asemik J. Kont, maakonnavalitsuse esindaja M. Fiskar ja Kohila vallanõukogu esindaja E. Albin, omanikuna osales Eduard Glanström. Kogu inventari hinnaks määrati 176 562 marka 75 penni.¹⁰⁰ Võõrandamise alt vabastati 1920. aastal nimekirja võetud ja eraomandina eksikombel võõrandatud pull, vasikad ning veski ja inventar, mida asunikud ei tahtnud.¹⁰¹ Glanströmid esitasid hindamise vastu mitmeid kaebusi, protestiga veiste ja põllusaaduste liiga madala hindamise¹⁰² ja võõrandamisele mittekuuluva vara hindamise suhtes.¹⁰³ Kaebused olid tulemuslikud, kuna ümber hinnati veised ning saadused ja tasu maksti ka ülemäära võõrandatud vara eest.¹⁰⁴

Salutaguse mõisa hindamine ja ülevõtmine teostati 2. mail 1923. aastal. Hindamiskomisjoni liikmeteks olid Harjumaa riigimaade ülema asemik I. Ilbak, Harju maakonnavalitsuse esindaja I. Maksim ja Kohila vallanõukogu esindaja H. Sild, hindamisel viibis ka Salutaguse mõisa inventari omanik Aksel Korjus. Võõrandatava inventari väärtuseks hinnati akti põhjal 2348 rubla 50 kopikat ehk 93 940 marka.¹⁰⁵ (Lisa 1) Enamik ettevõtteid jäeti Korjusele rendile. Hindamise alla mittekuuluvate ja omanikule tagastatava inventari alla loeti peale 25. oktoobrit 1919. aastat omandatud vara: 8 vasikat ja põllutöomasinad. Kuna 1920. aastal tehtud esmakordsest mõisa inventuurist alates olid osa loomadest kõlbmatuks muutunud, siis asendati need Aksel

⁹⁸ ERA 58-4-166, l. 16-16p.

⁹⁹ Virumaa ringkonnavalitseja kiri riigimaade ülemale 7. mai 1920. - ERA 58-4-166, l 14,17.

¹⁰⁰ Kurtna mõisa inventari hindamise akt 9. aprill 1923. - ERA 58-4-166, l. 36.

¹⁰¹ Akt juhatuskiri §5 alusel 9. aprill 1923. - ERA 58-4-166, l. 43.

¹⁰² Volinik W. Pezoldi kaebus hindamise peakomisjonile Kurtna hindamise asjus 23. aprill 1923. - Samas, l. 53.

¹⁰³ Volinik W. Pezoldi kaebus hindamise peakomisjonile Kurtna hindamise asjus 7. mai 1923. - Samas, l. 56-56p.

¹⁰⁴ Peakomisjoni esimehe kiri W. Pezoldile 25. november 1923. - ERA 58-4-166, l. 62.

¹⁰⁵ Salutaguse mõisa inventari hindamise akt 2. mai 1923.- ERA 58-4-342, l. 17.

Korjuse isiklikus omandis olnud loomadega. Õnnetusjuhtumite läbi hukkunud või kõlbmatuid loomi oli 24, mille tõenduseks olid omanikul loomaarsti või vallavalitsuse poolt väljastatud tõendid.¹⁰⁶

Pahkla mõisa hindamine toimus 8. aprillil 1924. aastal. Komisjoni koosseisus teostasid hindamist Harjumaa riigimaade ülema asemik ja III ringkonna valitseja Johan Treumann, Harjumaa II jaoskonna valitseja Richard Blumthal ja Kohila vallavalitsuse esindaja August Laager. Hindamise juures viibis Pahkla mõisa omanik Voldemar Lindemann. Hindamisele kuulusid - hobused, eluta põllumajanduslik inventar, ettevõtted ja põllusaadused – mille kogusummaks kujunes 656 623 marka 25 penni.¹⁰⁷ Hindamise akti juurde koostati komisjoni poolt selgitusena võõrandatava vara nimekiri, milles arvestati ka puuduolevat või hävinud varandust. 1920. aastal koostatud inventari nimekirja põhjal ülesvõetust ei kuulunud võõrandamise alla ja jäeti Lindemannile: vasikad, mitmesugused põllutöötarvikud – ja masinad – kokku 91 nimetust. Veel nimetati ülesvõetud inventari, mis ajavahemikus 1920-1924. aastani olid kõlbmatuks muutunud, õnnetusjuhtumi tõttu hävinud või hoopiski puuduolev. Seega arvestati Lindemanni kahjuks 508 126 marka 80 penni.¹⁰⁸ Inventari ülevõtmine toimus 28. aprillil 1924. Eraldi hindamine teostati talivilja osas 15. mail 1924. aastal ning kokkutulnud komisjon nentis, et kuigi 34 tiinu rukist oli maha külvatud, kuid mitte tärganud, siis otsustati rukkiseemne hind Pahkla mõisa inventari hindamise summadest maha arvata.¹⁰⁹ Lindemann ei olnud komisjoni otsusega rahul, jättes protokollile alla kirjutamata ja avaldas hiljem komisjoni tegevuse vastu protesti, millest antakse ülevaade järgmises alapeatükis.

Kohila mõis oli võrreldes teiste valla mõisatega erandlik, kuna ei kuulunud ühele isikule ega perekonnale, vaid tööstusele – omanikuks oli paberivabrik AS „Koil“, kes jäi rendilepingu alusel mõisa maid kasutama.¹¹⁰ Kohila mõisa likvideerimise toimikus kajastati mõisa võõrandamise käiku alates 1929. aastast. 11. aprillil 1929 tuli Kohila mõisa kokku komisjon koosseisus Harjumaa riigimaade ülem J. Liebreich, Rapla

¹⁰⁶ Salutaaguse mõisa inventari hindamise akt 2. mai 1923.- ERA 58-4-342, l. 23.

¹⁰⁷ Pahkla mõisa inventari hindamise akt 8. aprill 1924. - ERA 58-4-256, l. 17.

¹⁰⁸ Akt nr 274 a 8. aprill 1924. - ERA 58-4-256, l. 33-36.

¹⁰⁹ Akt nr 286 Pahkla mõisa talivilja järelevaatuse üle 15. mai 1924.- ERA 58-4-256, l. 24.

¹¹⁰ Riigimaade ülema teadaanne Kohila mõisa valitsusele 20. november 1920. - ERA 1552-1-382, l. 4.

ringkonna valitseja R. Blumthal, Harju maavalitsuse esindaja A. Hammer ja Kohila valla esindaja O. Mesila; komisjoni koosolekust võttis osa Kohila mõisa omaniku esindajana selle valitseja Nikolai Maydell. Komisjon nentis, et kuna Kohila mõisa maadest asundustalusid planeeritud ei ole, siis otsustati selle inventar hindamata ja ülevõtmata jätta. Korraldamisele kuulusid Kohila mõisa maadel olevad renditalud ning maad reserveeriti ehituskruntide planeerimiseks. Kõik renditalude heina- ja viljakülvid kuulutati rentnike endi omanduses olevateks.¹¹¹

Hindamise aluseks olid 1919-1920 mõisate kontrollkomisjonide poolt kokku pandud inventari nimekirjad. Kolmeliikmelised¹¹² komisjonid tegid oma tööd enamasti asjatundlikult ja kiiresti. Võõrandatud inventar hinnati kooskõlas ametnikele antud juhtkirjaga, jättes osa sellest maad saanud endistele mõisaomanikele. Ometi tehti ka vigu ja nii sattus hindamise alla ka vara, mis oleks pidanud võõrandamise alt välja jääma. Samuti ei olnud paljud mõisnikud hindamisega rahul, pidades saadud summat liiga madalaks.

3.2 Endiste mõisaomanike protestid hindamisel ja võõrandamisel – Tohisoo ja Pahkla mõisate näitel

Hindamise peakomisjonile sai esitada kaebusi kohalike hindamiskomisjonide tegevuse suhtes. Osa mõisnikke kasutasid seda õigust ohtralt, pidades aastatepikkust kirjavahetust võõrandatud inventari ümberhindamise suhtes. Rohket materjali vastavas küsimuses leidub Tohisoo ja Pahkla puhul.

Tohisoo esindajate protestikirjad läksid teele üsna peale hindamise akti koostamist. 28. aprillil 1920 esitas Wrangell`ide volinik Walter Pezold hindamise peakomisjonile kaebuse hindamiskomisjoni asjatundmatuse kohta.¹¹³ Rahulolematust tekitas asjaolu, et veiste hindamisel ei arvestatud kõikide loomade puhul tõupuhtust (tõuloomadel 20% kõrgem hind) ja seepärast hinnati normaalhinnaga. Nii oli tõuloomadeks hinnatud vaid tõuraamatusse sissekantud isendid, arvestamata seda, et sõjaajal loomakasvatusinstruktorid ei tegutsenud, mistõttu ei saanud ka sel ajal sündinud loomi

¹¹¹ Akt nr 1072 11. aprill 1929. - ERA 58-4-145, l. 6.

¹¹² Vahel ka 4-liikmelised, ringkonnavalitsejat igal koosolekul ei olnud.

¹¹³ ERA 62-64-36, l. 26-26p.

raamatusse kanda. Tohisoo veised aga olevat kõik friisi tõugu. Veel protesteeriti liiga madala veiste kaalu hinna (2 rubla 50 kop. puud), hobuste madala hinna, eluta ja ettevõtete inventari madala kõlblikkuse protsendi ja ülemäära võõrandatud põllusaaduste, samuti peale maaseaduse jõustumist ostetud ja omanikelt seadusevastaselt võõrandatud ehitusmaterjali suhtes. Omanike volinik, vandeadvokaat Walter Pezold, täiendas kaebust sama aasta juunis taas ülemäära võõrandatud, seemneks ja moonaks võetud põllusaaduste suhtes.¹¹⁴

Tohisoo mõisa osaline kordushindamine toimus 5. novembril 1920, komisjonis Harjumaa riigimaade ülema asemik Riimann, maakonnavalitsuse esindaja Jaan Mirme ja Kohila vallanõukogu esindaja Aleksander Starkopf, kohal oli ka omanike volinik Nikolai Maydell. Teistkordse hindamise alla kuulusid veised, piiritusevabrik ja põllusaadused, mille puhul komisjon otsustas veiste ja põllusaaduste osas jääda esimese komisjoni hinde juurde.¹¹⁵ Ümberhindamisega tagastati endistele omanikele ülemääraselt võõrandatud inventarist: 4 lehma, 2 mullikat, 2 hobust, 5 lammast, 3 siga ja 13 nimetust põllutööriistu.¹¹⁶

Selle otsuse peale kaebas Tohisoo mõisaomanike volinik Nikolai Maydell, kes juhtis tähelepanu sellele, et toimunud Tohisoo mõisa veiste ja piiritusevabriku kordushindamine ei olnud õiglane. Piiritusevabriku sisseseade hindajad olevat olnud asjatundmatud ning veiste uut hindamist ei saanudki nõuetekohaselt teostada, kuna suurema osa karjast on teistesse riigi poolt ülevõetud mõisatesse või asunikele laiali jagatud. Maydell pani ette kõik endised Tohisoo veised hindamise ajaks mõisa kokku tuua, et loomakasvatuse instruktor saaks tõupuhtust määrata. Samuti nõudis ta ülemääraselt võõrandatud vilja ja põllusaaduste kompenseerimist omanikele natuuras või turuhinna alusel.¹¹⁷

Protestikirjad samadel teemadel jätkusid veel 1921-1924, omanikelt ülemäära võõrandatud inventari hulka lisandusid vasikad (sündinud peale maaseaduse vastuvõtmist) ja tulekustuti. 1924. aasta augustis otsustas Maakorralduse Peavalitsuse juhataja arвете osakonna ettekande põhjal, milles analüüsiti ka võõrandajate endi poolt

¹¹⁴ Walter Pezold'i kaebus hindamise peakomisjonile 9. juuni 1920. - ERA 62-64-36, l. 28.

¹¹⁵ Tohisoo teistkordse hindamise akt 5. november 1920. - Samas, l. 32-32p.

¹¹⁶ Samas, l. 38-39.

¹¹⁷ Tohisoo pärijate voliniku N. Maydelli kiri hindamise peakomisjonile 13. november 1920. - ERA 62-64-36, l. 30-30p.

tehtud vigu, Tohisoo endistele omanikele välja maksta võõrandamise alla mittekuuluvate saaduste ja materjalide eest tasu 328 454 marka.¹¹⁸

Varade võõrandamisega seotud palvekirjades 1920. aastatel protestiti ka Tohisoo põldudele külvatud 600 puuda talivilja (rukkiseemne) hindamise vastu.¹¹⁹ Seeme hinnati juba 4. nov. 1920. aastal kohaliku komisjoni poolt¹²⁰, kuid jäeti hindamise peakomisjoni poolt, kui liiga kallilt hinnatu (80 marka puuda eest), kinnitamata.

6. dets. 1920 tehti vilja kordushindamine (uueks hinnaks 20 marka puud), kuid kuna kohalik komisjon omanikule ümberhindamisest kirjalikult ei teatanud, siis otsustas hindamise peakomisjon augustis 1926 hindamist muuta – 70 marka¹²¹ puuda eest. Nii õnnestus kohalike ametnike tähelepanematuse tõttu Wrangell'idel talivilja eest saada soodsam tasu.

Uue hoo sai protestide ja palvekirjade esitamine alates 1928-1929. aastatest, mida võis seostada Tohisoo mõisa pärija, Benita Wrangell'i, abiellumisega rootslasest ajakirjaniku Carl Mothanderiga. Edaspidised kaebused ongi allkirjastatud peamiselt Mothanderi poolt. Mothander võttis üles taas seadusevastaselt võõrandatud noorloomade teema, mille eest oli riigipoolse kompensatsioonina tasu juba makstud, kuid mida endised omanikud pidasid liiga madalaks. Kirjas põllutööministrile rõhutas Mothander, et neil on raha väga vaja, kuna peavad ülal pidama naise õde (Marietta Wrangell'i) ja endist mõisa kokka¹²² ning veel investeerima kahjumiga tegutsevasse talumajapidamisse.¹²³ Carl Mothander oli oma kirjades väga veenev ning tema nõudmised esitati argumenteeritult, samas kasutas ta, ilmselt tulemuslikult, emotsionaalselt mõjuvaid argumente. Mothander kirjutas: */.../ et meie oma kohustusi ülalnimetatud abitute ja varsti täitsa töövõimetute Eesti kodanikkude vastu täita võiksime, ja et meie väikest mõisakesest midagi rohkem teha võiksime, mis praegu oma enda kulusigi ei kata, palun aupaklikumalt minu lisa tasu küsimusele, eriti vasikate suhtes, vastu tulla /.../.*¹²⁴

¹¹⁸ Maha arvates nende võõrandamise väärtust ja juurde lisades ülejääva kapitali kasutamise % - 6% aastas alates 01.05.1920 kuni väljamaksmise päevani.

¹¹⁹ Tohisoo mõisa vilja hindamise komisjoni akt 7. november 1920. - ERA 62-64-36, l. 40.

¹²⁰ Komisjoni koosseis sama, mis 5. nov. 1920 a kordushindamise juures.

¹²¹ 1919 aasta rekvisitsiooni hind.

¹²² Mothanderi sõnul oli Marietta Wrangell pimedaks jäämas ja endine kokk 74-aastane.

¹²³ Carl Mothanderi kirjas põllutööministrile 4. september 1929. - ERA 58-4-372, l. 7-7p.

¹²⁴ Kuna Mothander kirjutas saksa keeles, siis on tegemist tõlkega.

Kuigi Riigi Maade ja Metsade Valitsuse üldbüroo teatel ei olnud Mothanderitele täiendava tasu maksmiseks seaduslikku alust, otsiti võimalusi palve täitmiseks. Arutades küsimust Põllutööministeeriumi ametkondades (jälgitav kirjavahetuse põhjal), leiti, et riik on mainitud noorloomade võõrandamisest kasu saanud, mille saab omanikele välja maksta. 1929. aasta aprillis seda tehtigi, tasudes Tohisoo mõisast võõrandatud 18 mullika ja 6 vasika eest täiendavat loomade müügi ja võõrandamise vahena 167,70 krooni.¹²⁵

Ühelt poolt oli tegemist olukorraga, kus püüti Mothanderitele vastu tulla, teisalt näitas see riigipoolset korrektset käitumist. Väljavõtte ühe Põllutööministeeriumi ametniku¹²⁶ kirjast: */.../ siis peab küsimuse uuesti sisulisele kaalumisele võtma juba selle pärast, et adm asutus on mitte üksnes õigustud vaid kohustud ümber otsustama asjus mis seaduse vastaselt otsustud.*¹²⁷

Pahkla mõisa omanik Voldemar Lindemann protestis hindamiskomisjoni poolt 8. aprillil. 1924. aastal teostatud inventari hindamise vastu, kirjutades, et komisjon *mitmes asjas seaduse vastaselt ja üldse väga korratumalt toimetanud on, et mina sunnitud olen valjult selle hindamise vastu protesteerima.*¹²⁸ Seadusevastaseks pidas Lindemann asjaolu, et Angerja mõisa rentniku Adolf Sarmo varandus oli Pahkla mõisa alla registreeritud ja Lindemannilt nõuti vara, mida tal ei ole olnud.¹²⁹ Samuti ei olnud Lindemann rahul mahakülvatud viljaseemne eest kahjutasu nõudmisega, sest vili oli ikaldunud mitte omaniku süü tõttu, vaid ilmastiku pärast. Lindemann kirjutas: *Ega siis muidu Vabariigi Valitsus väljamaalt mitmesaja miljoni eest seemne vilja laenuks poleks võtnud, kui seda külluses oleks olnud. /.../ Nähtavasti on komisjon arvamisel, et Pahklas teine ilmastik olema peab, kui kogu Eesti vabariigi territooriumil.*¹³⁰

Hindamise peakomisjon jättis inventari hindamise jõusse, põhjendades seda sellega, et Lindemann oli ise hindamise juures olnud ja nüüd oma kaebustega hiljaks jäänud.¹³¹ Uue protestikirjaga, seekord põllutööministrile endale, esines Lindemanni nimel

¹²⁵ Põllutööministeeriumi kiri Carl Mothanderile aprill 1929. - ERA 58-4-372, l. 16.

¹²⁶ Allkiri mitteloetav, kuid tekst annab aimu kõrgest positsioonist ministeeriumis, kirja temaatika puudutas Mothanderitele noorloomade eest lisatasu maksmise võimalikkust.

¹²⁷ ERA 58-4-372, l. 12-12p.

¹²⁸ Voldemar Lindemanni kiri Põllutööministeeriumile 20. juuni 1924. - ERA 58-4-256, l. 37.

¹²⁹ Kontrollkomisjon oli kahel mõisal ühine.

¹³⁰ ERA 58-4-256, l. 37.

¹³¹ Hindamise peakomisjoni kiri Lindemannile november 1924. - Samas, l. 43.

advokaat Th. Rõuk, 13. märtsil 1925. Kirjas loetleti hindamise akti järgi puudu oleva vilja sortiment ja kogused ning Lindemannilt kahjutasuks nõutav hind - 415 464 marka.

¹³² Lindemanni sõnul pidanuks ta selle summa tasumiseks kogu oma vara maha müüma, mille eest ta hetke majandusolukorras õiglast hinda ei saaks: */.../ siis olen mina täiesti majandusliselt ruineeritud ja võib kergesti küsimus tõusta, kas mitte mõnel riigi või omavalitsuse asutusel ei tule mind oma kulul üleval pidama hakata. Vaevalt võib see aga Vabariigi Valitsuse või teie, h.ra Minister, tahtmine olla /.../.*¹³³

Lindemanni sõnul oli ta viljaikalduse tõttu sunnitud mõisa vajaduste katmiseks vilja juurde ostma. Kirjaga koos oli esitatud Eesti seemnevilja ühisuse tõend,¹³⁴ et Lindemann on 1924. aasta kevadel tõesti nendelt 263 123 marga väärtuses vilja ostnud ning Kohila vallavalitsuse tunnistus 1923. aasta ikalduse kohta Pahkla mõisa aladel.¹³⁵

Põllutööministeeriumi arvete osakond oli ilmselt Lindemannilt nõudnud 1923/1924 aasta majapidamisraamatuid, et asja kohta selgust saada, sest vastuseks kirjutas Lindemann, et neid raamatuid ta ei saa näidata, kuna Pahkla mõis põles 1924. aasta veebruaris¹³⁶ maani maha ning kontor ja raamatud koos sellega.¹³⁷ Pahkla mõisas toimus tõepoolest tulekahju, mida kinnitas ka Kohila vallavalitsus.¹³⁸ Maakorralduse Peavalitsuse poolt Põllutööministeeriumile antud ülevaate põhjal tegi minister 10. veebruaril 1926. aastal ettepaneku: Pahkla mõisa endine omanik Lindemann 1923. aasta viljaikalduse tõttu 1924. aasta üleandmata jäänud seemnevilja andmise kohustusest vabastada, mille Vabariigi Valitsus ka 12. veebruaril kinnitas.¹³⁹

Kas Pahkla mõisa põlemine vahetult enne mõisa hindamist oli asjaolude kokkusattumus? Kohalike elanike seas olevat tol perioodil käinud ringi jutt, et Lindemann lasi mõisa süüdata ise, et kindlustusrahasid kätte saada.¹⁴⁰ Mõisa põlemist pealt näinud Alma Sild meenutas: *Mõis läks põlema sel ajal, kui mina käisin koolis*

¹³² Akt nr 274 a, hindamise akti 273 täienduseks. 08.04.1924. - ERA 58-4-256.

¹³³ ERA 58-4-256, l. 46.

¹³⁴ Eesti Seemnevilja Ühisuse tõend Voldemar Lindemannile 16. veebruar 1925. - ERA 58-4-256, l. 47.

¹³⁵ Kohila vallavalitsuse tunnistus 29. juuli 1925. - ERA 58-4-256, l. 49.

¹³⁶ Nii vallavalitsus kui ka riigimaade ülem nimetasid põlemise ajaks märtsikuu.

¹³⁷ Lindemanni kiri Põlluministeeriumi Maakorralduse peavalitsuse arvete osakonda 24. august 1925. - ERA 58-4-256, l. 52.

¹³⁸ Kohila vallavalitsuse kiri 14. august 1925. - ERA 58-4-256, l. 51.

¹³⁹ Samas, l. 71.

¹⁴⁰ Tollaste kohalike elanike järeltulijate Hille Tänavsuu ja Eha Seppingu suulised mälestused. [22.01.2013].

*alles. /.../ Lindemann tuli linnast kahehobusetõllaga, hobused valges vahtus. Tuli kahe tunniga Tallinnast siia.*¹⁴¹

Mõisate endiste omanike soov õiglust jalule seada ja oma vara eest veidigi kõrgemat hinda saada oli ootuspärane. Võõrandati ju tegelikust märksa odavama hinnaga. Nagu eelpool kirjutatust näha, sattus vahel võõrandatava vara hulka ka selle alla mittekuuluvat. Näiteks Tohisoo inventari müügiaru esemete hulka oli sattunud võõrandamise alla mittekuuluv väike hõövel, mille selgituseks vastati, et see oli omaniku poolt vedelema jäetud,¹⁴² mille müügi eest saadud raha maksti hiljem omanikule tagasi. Ilmselt oli väljakujunenud arusaam lohakil olevast mõisa varast, kui omanikuta varast, ka sel perioodil maksev. Mothander viitas oma raamatus mitmele samalaadsele juhtumile.

3.3 Tööstusettevõtted

Maaseaduse §1 põhjal kuulusid võõrandamisele maad ja mõisad täies ulatuses, mille hulka loeti ka mõisate juurde kuuluvad põllumajanduslikud tööstusettevõtted – meiereid, viinavabrikud, jahuveskid jne. Võõrandamise alt võidi vabastada mõisaomaniku poolt rajatud tööstuslikud ettevõtted, mis olid mõisast sõltumatud ja ei loetud põllumajapidamist teenivate ettevõtete alla. Iga tööstusettevõtet vaadeldi eraldi, pidades silmas ka tööliste arvu, kuuluvust maksustatavate ettevõtete hulka ning äritunnistuse olemasolu.¹⁴³

Riigikogu poolt 1927. aastal vastu võetud maaseaduse täiendamise ja muutmise seadusega anti võõrandatud varast omanikele tagasi tööstuslikud ettevõtted koos sisseseade ja maaga, kui need kuulusid maksustamise alla otsekoheste maksude seaduse §453 põhjal.¹⁴⁴ Põllumajanduslikud ettevõtted tagastamisele ei kuulunud ja sel juhul ei olnud soodustavaks asjaoluks ka see kui taoline ettevõtte oli maksustatud või omas äritunnistust.¹⁴⁵

¹⁴¹ *Alma Sild'i* (sündinud 1913) mälestustest (2005).

¹⁴² Riigimaade ülema asemiku kiri Maakorralduse Peavalitsusele august 1921. - ERA 62-4-36, l. 14.

¹⁴³ Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused 1929, lk 4-5.

¹⁴⁴ Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadus nr 2. - Maaseadus ja maareformi teostamise, lk 45.

¹⁴⁵ Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused, lk 47.

Kohila vallas kuulusid maksustatavate tööstusettevõtete¹⁴⁶ hulka 1921. aasta lõpus:

- 1) Tohisoo nahatööstus Helius - aastane brutosissetulek üle 6 miljoni marga
- 2) Salutaguse Aksel Korjuse värnitsatööstus - aastane brutosissetulek üle 2 miljoni marga;
- 3) Pahkla viinavabrik - valmistab aastas piiritust üle 250 000 kraadi;
- 4) Pahkla Lindemanni puutööstus - aastane brutosissetulek üle 1 miljoni marga;
- 5) Hans Jürgensoni metallitööstus - brutosissetulek aastas üle 50 000 marga;
- 6) Kohila Paberivabrik.

Tohisoo mõisas olid peamiselt põllumajanduslikud ettevõtted, mis tagastamisele ei kuulunud. Jälgitav on Tohisoo mõisa viinavabriku edasine käekäik. 1920. aasta novembris toimus enampakkumise korras viinavabriku rentnike otsustamine. Kõrgeima pakkumise tegijaks oli Salutaguse mõisa endine omanik Aksel Korjus, kes hiljem oma pakkumise tagasi võttis.¹⁴⁷ Rendilepingu allkirjastamisele kutsuti paremuselt järgmise pakkumise tegija, kuid ilmselt loobus ka tema, kuna 1921. aasta jaanuaris sõlmiti rendileping H. Lukki'iga,¹⁴⁸ kes asus viinavabrikut nahavabrikuks ümber ehitama. Sama aasta juulis esitas nahavabriku omanik palvekirja riigimaade ülemale sooviga laiendada tema käes rendil olevaid alasid Tohisoo härrastemaja ja mitmete selle kõrvalhoonete ostmisega.¹⁴⁹ Kuna Tohisoo peahoone ostis Kohila vallavalitsus koolile, siis tema palvet ei rahuldatud. 1925– 1926. aastatel tuli taas laiema arutelu alla vabriku laienemise küsimus, eelkõige seetõttu, et Kohila postijaama jaoks ostiti uut kohta just Tohisoo mõisa hoonete seast.¹⁵⁰ Riigimaade ülem toetas nahavabriku tegevust, kirjutades Maakorralduse Peavalitsusele: *Praegu töötab vabrik 40-50 inimesega ja kui suurendamine on läbi viidud võiks seal tööd leida kuni sada perekonda mis meie oludes aitaks tööta tööliste küsimust ja tööstuse seisukorda parandada.*¹⁵¹

¹⁴⁶ Kohila vallanõukogu protokoll . - TLA 808-1-2, l. 84-85p.

¹⁴⁷ Aksel Korjuse kiri riigimaade ülemale 4. detsember 1920. - ERA 1552-1-950, l. 53.

¹⁴⁸ Riigimaade ülema kiri Maakorralduse Peavalitsuse ülemale 17.01.1921. - ERA 1552-1-951, l. 1.

¹⁴⁹ Ringkonnavalitseja kiri riigimaade ülemale 2. juuli 1921. - Samas, nummerdamata.

¹⁵⁰ ERA 1552-1-955, nummerdamata.

¹⁵¹ Riigimaade ülema kiri Maakorralduse Peavalitsuse B II jaoskonda 15. veebruar 1926. - ERA 1552-1-956, l. 2.

Postijaama vabriku juurde ei viidud ja et tegemist oli elujõulise ettevõttega näitab nahavabriku tegutsemine samades hoonetes ka käesoleval sajandil.¹⁵²

Salutaguse mõisa omanik Aksel Korjus omas oma mõisas mitmeid tööstusettevõtteid. 1920. aastal, kirjas riigimaade ülemale, kirjutas Korjus, et soovib lisaks juba töötavale tärglisevabrikule, linaõli- ja värvivabriku rajada ning vajab selleks rendile 25 seni mõisale kuulunud hoonet, 220 tiinu maad ja nende rendile andmise lepingut 60 aastaks.¹⁵³ Vastavaid hooneid Korjus ilmselt ei saanud, sest 1921. aastal mainis riigimaade ülem oma ettekandes, et Korjuse vabrikud töötavad suures ruumipuuduses. Samas kiitis ülem 1920. aastal valminud õlivabrikut, kuna *praegusel kujul vabrik juba nii suurel arvul saadusi läbi töötab, et Harjumaa karjapidajad sealt oma jõutoidu tagavarasid /õlikooke/ 50% saavad.*¹⁵⁴

1923. aastal renditi Salutaguse viinavabrik Aksel Korjusele kuni 1. maini 1947.¹⁵⁵ 23. septembril 1926. aastal sai Korjus ostu teel taas selle omanikuks.¹⁵⁶

Korjuse tööstusalane tegevus laienes veelgi, rajades 1930. aastatel Salutagusele pärmivabriku, mis töötab ka käesoleval sajandil.¹⁵⁷

Pahkla omanik, Voldemar Lindemann, alustas võitlust mõisa juurde kuuluvate tööstusettevõtete säilitamise nimel juba enne mõisa ametlikku hindamist ja ülevõtmist. 1922. aasta augustis (pea 2 aastat enne mõisa tegelikku ülevõtmist) saatis Lindemann põllutööministrile kirja, milles pakkus välja plaani: 50% tema käes olevast maast kohe välja jagada ning 50% maast koos mõisasüdamega, talle pikemaks ajaks rendile jätta. Ühtlasi oli Lindemann nõus maade planeerimist oma kulul teostama. Soovi - jätta enda omandiks 50 % Pahkla mõisamaast - põhjenduseks tõi Lindemann ettevõtete arvukuse ning tööliste ülalpidamise vajaduse.¹⁵⁸ 1923. aasta aprillis saatis Lindemann kirja

¹⁵² Nõukogude ajal tegutses samades ruumides nahkgalanterii kombinaadi „Linda“ Kohila tsehh, mis valmistas peamiselt käekotte ja kiivrisisusid, praegu soomlasele Jouni Heinonenile kuuluv ja naiste käekotte valmistav Tricon Grupp O/Ü. <http://www.jouni-exclusive.ee>. [21.01.2013].

¹⁵³ Aksel Korjuse kiri riigimaade ülemale 5. juuni 1920. - ERA 1552-1-880, l. 8.

¹⁵⁴ Riigimaade ülema kiri Maakorralduse Peavalitsusele 21. detsember 1922. - ERA 1552-1-882, nummerdamata.

¹⁵⁵ Riigimaade ülema teade ringkonnavalitsejale 8. august 1923. - ERA 1552-1-884, nummerdamata.

¹⁵⁶ Salutaguse mõisa inventari üleandmise akt: ettevõtted. - ERA 58-4-334, l. 11.

¹⁵⁷ Salutaguse pärmivabrik tegutses ka nõukogude perioodil, 1993. aastast kuulub vabrik Kanada firmale Lallemand. www.lallemand.com [21.04.2013].

¹⁵⁸ ERA 62-2-653, l. 7-9.

Maakorralduse Peavalitsuse ettevõtete osakonda, palvega tööstuste jaoks mõisa planeerimisel maad jätta. Talle kuuluvate tööstusettevõtetenä nimetas Lindemann auruveskit, viinavabrikut, mööbli- ja parketitööstust, saeveskit ja elektri-jõujaama, millede kokku töötavat 56 inimest.¹⁵⁹ 1924. aasta aprillis, kui toimus mõisa ülevõtmine, võõrandati Lindemanni ettevõtetest viinavabrik, jahuveski ja puutööstus.¹⁶⁰ Lindemann oli esitanud Põllutöoministeeriumile palvekirja eelpool nimetatud ettevõtete tagasisaamiseks, millele vastamiseks koostati Riigimaade Ameti poolt kokkuvõtlik ülevaade ja analüüs palve võimalikuks täitmiseks.¹⁶¹ Vastava ülevaate kohaselt oli Lindemanni tööstuste puhul tegemist kolme eraldi rendiüksusega: Pahkla puutööstus ja jahuveski, saeveski ja viinavabrik, millest 2 esimest olid Lindemanni käes rendil, viinavabrikut aga rentis Pahkla kartuliühistu. Puutööstus, aurujahuveski ja saeveski kuulusid Kohila vallavalitsuse tunnistuse kohaselt tööstusmaksu alla. Lindemanni soovitusel oli vastavate ettevõtete kui tööstuste kohta tunnistusi andnud mitmed nimetatud ettevõtete töölised. Lindemanni nõudel oli Rapla rahukohtu poolt üle kuulatud Tõnu Puustükk, Jüri Krist ja endine ringkonna valitseja Kurt Dehio, kes tõendasid et Pahkla mõisa ülevõtmisel olid võõrandamise nimekirjadesse kantud ainult saeveski, jahuveski ja puutööstuse sisseseaded; puutööstuse masinad olid võõrandamata ja nimekirjadesse kandmata (kuna polnud põllumajanduslik inventar). Kõikide ettevõtete hooned olid kuulunud aga võõrandamisele. Maaseaduse täiendamise ja muutmise seaduse nr. 2 järgi oli Lindemannil õigus tagasi saada vaid puutööstus, kuna see ei olnud põllumajandusega seotud. Endine omanik soovis aga tagasi saada kõiki ettevõteteid, kuna need olid seotud nii ühise jõuallika – piiritusevabriku aurukatla - kui ka ruumide läbi. Riigimaade Ameti III osakonnalt tuli ettepanek tagastada Lindemannile vaid puutööstus, teised ettevõtted jätta tagastamata.¹⁶² 1931. aastaks olid Lindemanni nõuded tööstuste tagasisaamise asjus jõudnud kohtusse, kuid lõplikku otsust ei olnud tehtud.¹⁶³ Kiiremat lahendust nõudis ka riigimaade juhataja, kuna Lindemanni maksmata rendivõlad tekitasid probleeme ja rahaline lahendus oleks tulnud vastava küsimuse otsustamisel. Riigimaade Ameti juhataja kirjast: *Tööstusettevõtete*

¹⁵⁹ ERA 62-2-653, l. 33.

¹⁶⁰ Pahkla ettevõtete inventari nime- ja hinnakiri hindamise akti juurde. - ERA 58-4-256, l. 17-20.

¹⁶¹ Riigimaade ameti III jaoskonna juhataja õiendus 2. jaanuar 1930. - ERA 62-2-653, nummerdamata.

¹⁶² ERA 62-2-653, nummerdamata.

¹⁶³ Tehnilise nõuniku kiri Põllutöoministeeriumile 9. aprill 1931. - ERA 62-2-653, nummerdamata.

*tagasiandmise puhul on temal õigus riigilt tagasi saada tagasiandud varanduste eest saadud rendid /.../ raha ei tule enne, kui tagasiandmisele määratud objekt on lõplikult kindlaks määratud.*¹⁶⁴

26. veebruaril 1932. aastal palvekirjas riigimaade ülemale nimetas end Pahkla tööstuste omanikuks aga keegi Jüri Reisberg, kes soovis riigi tagavaramaast Pahkla tööstustele laiendamiseks juurdelõikeid.¹⁶⁵

Põllutööministri ja majandusministri ühine otsus tehti 24. mail. 1932: Pahkla tööstustest anda maaseaduse täiendamise ja muutmise seaduse nr. 2 §1 punkt 1 alusel tagasi puutööstus, viinavabrik (koos krundiga 6,78 ha) ja saeveski (5,79 ha) ja mööblivabrik (13,44 ha) - kokku 26,01 ha.¹⁶⁶ Viimastes dokumentides ei mainita isikut, kellele tagastatavad maad ja ettevõtted lähevad. Teadaolevalt oli 1932. aasta veebruaris Pahkla tööstuste omanikuks Jüri Reisberg. Kuidas ja millistel asjaoludel omanike vahetus toimus ei ole töö autorile hetkel teada. Voldemar Lindemanni kirjadest riigiasutustele võis aga välja lugeda üha suurenevat pahameelt. Tohisoo Carl Mothander, on oma mälestuste põhjal kirjeldanud naabruses elavat eesti soost mõisnikku, kelles võiks Lindemanni ära tunda: *Ma pole kuulnud kedagi teist nii raevukalt vabariiki sõimamas, kui seda eestlast. Kibestumus sundis teda üha enam lähenema balti ringkondadele /.../ ja lõpuks, enne suurt väljarändamist kuulutas /.../ ennast sakslaseks ja lahkus koos ümberasujate vooluga.*¹⁶⁷ Kohalike elanike mälestuste põhjal põlesid Lindemanni tööstusettevõtted järjestikku maha. Alma Sild'i (sündinud 1913) mälestustest: *Tislerei põles hiljem. Ja saeveski, jahuveski – kõik asjad põlesid. Eks ta kindlustas kõvasti ära, ega muidu põletama hakand.*¹⁶⁸

Kohila valla suurimaks tööstusettevõtteks oli AS Paberivabrik „Koil“, mille kujunemise eellooks võib lugeda, kui Kohila mõisa omanik Carl von Lueder rajas 1893. aastal

¹⁶⁴ Riigimaade ameti juhataja kirjust maakorralduse ametile 12. aprill 1932. - ERA 62-2-653, nummerdamata.

¹⁶⁵ ERA-62-2-653, nummerdamata.

¹⁶⁶ Samas, nummerdamata.

¹⁶⁷ Carl Mothander. Parunid, eestlased ja enamlased. Tallinn: Ilmamaa, 1997, lk.104. Raamatus kasutab Mothander tolle mõisniku kohta nime Pahkel (kes elas endises Taubede mõisas). Kuna ainsad Taubede kuulunud mõisad Kohila vallas enne võõrandamist olid Angerja ja Pahkla, millised Lindemann omandas 1917. aastal ning Mothander kirjutas oma memuaarid hiljem (raamat ilmus Rootsisis 1943), siis Pahkla sks k Pachel võis talle mõisniku nimena meelde jääda. Samas, 1940. aastal oli Lindemann veel Eestis.

¹⁶⁸ Alma Sild'i suulised mälestused. (2005).

mõisa juurde loodusliku vee-energia kasutamiseks puidulihvimistöökoja ja saeveski. 1899. aastal asutati põhikirjaga Puidumassi- ja kartongivabriku aktsiaselts “Koil” ning 1906. aasta augustis ostis aktsiaselts ära kogu Kohila mõisa. Sama aasta lõpus otsustati senine papivabrik ümber ehitada paberivabrikuks, millega alustati 1907. aastal. Ühtlasi muudeti aktsiaseltsi nimi sama aasta augustis Paberivabriku “Koil“ aktsiaseltsiks.

Toodangu sortiment oli väga lai: toodeti pakkepaberit, värvilist karamell- ja albumipaberit, igat liiki trükipaberit, valget ja värvilist tapeedipaberit, nn. võipaberit, suhkrupaberit, sigaretipaberit, värvilist niidirulli- ja teepaberit, halli ja valget manufaktuurpaberit, kirjababerit, vihiku- ja toimikukaasi jne. 1913. aastast hakati tootma ka paberkotte.¹⁶⁹

Kohila Paberivabrik võõrandamise alla ei kuulunud, küll aga võõrandati sellele kuulunud Kohila rüütlimõis, mis tegelikult jäi paberivabrikule edasi pidada. Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadusega §1 punkt 3 loetleti tööstused, milledele tagasiantava maa-ala suurus määrati põllutööministri poolt kokkuleppel raha- ja kaubandus-tööstusministritega. Nimetatud tööstuste hulka kuulus ka Kohila Paberivabrik. Tööstusettevõttele tagasiantava maa küsimuses pöördus AS Koil 2. augustil 1927 põllutööministri ja sama aasta 22. augustil rahandusministri poole palvega probleemi kiireks lahendamiseks. AS Koili voliniku, vandeadvokaat Holbergi kirjast Põllumajandusministrile: *Palun härra ministert Kohila Paberivabriku AS Koilile tagasi anda kõik tema omanduses olnud maad, sest et viimaste tagasisaamisest täiesti ära ripub vabriku edaspidine arenemine ja edasitöötamise võimalused, missugustel otstarbetel Kohila mõis saigi ostetud vabrikule 1906. aastal. /.../ Olgu tähendatud, et Kohila paberivabriku saadused kõik suuremalt osalt väljamaale lähevad, andes seega riigile välisvaluutat.*¹⁷⁰ AS Koili kirjast rahandusministrile: */.../ Meile on väga suure tähtsusega, et see küsimus peatset otsustamist leiaks, sest et pank „Schweizerische Kreditanstalt“, kellele võlgneme suuri summe puhtas rahas, kui ka hüpoteekide vastu, meie käest nende summade tagasimaksmist nõuab, seni kuni see küsimus mitte lahendatud ei ole.*¹⁷¹

¹⁶⁹ Die Aktien-Gesellschaft der Papierfabrik "Koil, 1925, lk 3, 6.

¹⁷⁰ ERA 62-2-640, l. 24-24p.

¹⁷¹ ERA 62-2-640, l 26-26p.

Kolme nimetatud ministri ühine seisukoht võeti vastu 7. jaanuaril 1928. aastal. Paberivabrikule otsustati tagastada maaseadusega võõrandatud Kohila rüütlimõisa (kinnistu nr.116) maad, mis olid seni Põlluministeeriumi poolt üle võtmata ja endise omaniku kasutada. Tagastamisele ei kuulunud renditalude ja väikemaomanike kasutuses olevad maad, ehituskruntideks planeeritavad alad Kohila aleviku piirides ja Kohila postijaama kasutuses olev maa.¹⁷²

Kohila valla piirkonnas asunud ettevõtete spekter oli üsna lai. Lisaks eelpool nimetatutele tegutses Lohul kartuliühistu käes rendil olev viinavabrik, Angerja tellisetööstus ja veel mitmeid väiksemaid ettevõtteid. Saavutuseks võib nimetada asjaolu, et osad nendest, mõisate juures alustanutest, on olnud tegevad tänaseni – Salutaguse pärmitehas (suppide, munapulbrite, pärimi jms tootmine), Tohisool asunud nahavabrik (käekottide, kohvrite tootmine) ja Kohila paberitoodetega tegelev ettevõte (kontorikaupade tootmine).¹⁷³

¹⁷² Kohila Paberivabrikule tagasiantava maa suuruse kindlaksmääramise protokoll. - ERA 62-2-640, 1. 35.

¹⁷³ Kohila ettevõtted. <http://www.kohila.ee/et/ettevotjale/ettevotted.html> [12.04.2013].

4. Võõrandatud maade planeerimine

Riigistatud maade kasutamise osas nähti maaseaduses ning selle täiendamise ja muutmise seaduste ja määrustega ette erinevaid kasutamisi. Võõrandatud mõisate metsad jäeti maaseaduse §23 alusel riigi omandusse – koondati Põllutööministeeriumi Metsade Peavalitsuse alla - ja ei kuulunud väljajagamisele. Põllumajanduslikud maad läksid renditalude korraldamiseks, tööstuskohtade -, linnade-omavalitsuste tarbeks ja asunikele väljajagamiseks.¹⁷⁴ Enne võõrandatud maa väljajagamist kogus riigimaade ülem kokku teated tingimuste ja nõudmiste kohta, mida pidi maade planeerimisel silmas pidama ja koostas iga maaüksuse kohta ülevaate maa planeerimise põhijoonte osas.¹⁷⁵ Nüüd tuli suur töö ära teha maamõõtjatel. Eeltöödena kogusid maamõõtjad jagamisele tuleva mõisa maade kohta andmeid, kuulasid ära ja panid kirja rentnike soovid oma talude ümberkorraldamiseks ning koostasid maade tükeldamise kava. Seejärel arutati koostatud kava läbi maakonna planeerimise komisjoni avalikul koosolekul. Komisjoni kuulusid riigimaade ülem või tema asetäitja, maakonnavalitsuse esindaja, metsaülem, vallanõukogu esindaja ja kava kokku seadnud maamõõtja. Koostatud kava suhtes esitatavad protestid tuli edastada kahe nädala jooksul peale kava esitlemist. Protestide puudumisel, läks kava Planeerimise peakomisjonile kinnitamiseks või siis nende olemasolul võidi maade planeerimise kava muuta.

4.1 Mõisamaade planeerimise kava koostamisest kinnitamiseni - Angerja mõisa näitel

Angerja mõisa maakohtade planeerimisel toodi vanem-maamõõtja Timbergi poolt välja eeltöödena kogutud andmed planeerimise kava koostamiseks. Nende põhjal oli Angerja mõisa maade kogusuurus 508 tiinu¹⁷⁶, millest põllumaad oli 120, heinamaad 90, karjamaad 180 ja rendimaade alla kuulus 190 tiinu.¹⁷⁷ Mõisa maade viljakuse ja karjamaade olukorra selgituses hinnati põllumaid keskmise väärtusega ning heinamaid

¹⁷⁴ *Theodor Pool*, lk 14-17.

¹⁷⁵ Määrused maareformi teostamiseks. – RT 1920, nr 16/17, §50-51.

¹⁷⁶ 1 tiin = 1,09 hektarit

¹⁷⁷ Toimik Angerja mõisa maakohtade planeerimise kohta. ERA 62-2- 634, 1. 1-3.

hea väärtusega olevateks. Mainiti ka, et heinamaadel on tehtud maaparandustöid, mille plaanid on mõisas olemas. Angerja mõisahooneid kirjeldati kui „väheldasi“ ning ainsa mõisa tööstusena nimetati savitööstust.

Maamõõtja Timbergi kavas olid Angerja väikekohapidajate soovideks:

- 1) Kalli ostukoha omanik Prits Kulderknupp. Põllumaad 12 tiinu, heinamaad 21 tiinu, karjamaad 5 tiinu – kokku 38 tiinu. Soovib juurde 5 tiinu põllu- ja heinamaad;
- 2) Uuetoa ostukoha omanik Hans Sild. Põldu 1 tiin, rendib Angerja mõisast alates 1919. aastast 13 tiinu põldu, mis piirneb Uuetoa õuemaaga ja 2 ½ tiinu heinamaad. Soovis juurde 1 tiinu heina- ja 5 tiinu karjamaad;
- 3) Jõeotsa ostukoha omanik Jaan Wessendorf palus mõisamaast talu jaoks uut teed teha, sest senine tuiskas talvel kinni ning uus tee lühendanuks väljasõitu maanteeni 3 korda;
- 4) Angerja Mäe rendikoha rentnik Hans Jürgenson (sepp). Põllumaad 2 tiinu, heinamaad 2 ½ tiinu. 1917. aastast oli Jürgensonil renditud 2 ½ tiinu, 1920. aastast lisaks veel 2 ½ tiinu maad. Rentnik soovis talu normaaltalu suuruseks;
- 5) Hallika rendikoha rentnik Gustav Prunt. Põllumaad 4 tiinu, heinamaad 1 tiin – kokku 5 tiinu. 1917. aastast oli Prunt rentinud maad lisaks 2 ½ tiinu, 1920 sai juurde 2 ½. Rentnik soovis kohta suurendada normaaltalu suuruseni;
- 6) Poepidaja Jaan Kinkar, elas oma majas, maja all 200 ruutsülda maad. Soovis põldu, heina- ja karjamaad 15 tiinu. 1918. aastast alates oli tema käes rendil 3 ½ tiinu ja jõeäärne heinamaa;
- 7) Kadarpiku talu maadel elas oma majas Aleksander Kokk, maja all 2 vakamaad maad. Soovis saada maad juurde niipalju, et oleks normaaltalu suurus;
- 8) Metsamardi rendikoha rentnik Aleksander Essen, 1. maist 1919 oli tal põllumaad 4 tiinu, heinamaad 3 tiinu, karjamaad 2 tiinu- kokku 9 tiinu. Soovis juurde 5 tiinu heina- ja 2 tiinu karjamaad;
- 9) Kivisilla rendikoha rentnik Juhan Ehtmann põldu 8 tiinu, karjamaad 2 tiinu, soovis 8 tiinu heinamaad.

Maamõõtja tähelepanekul tuli planeerimise kavasse tuleb sisse võtta Traksi kõrtsi juures olev 85 ½ tiinu vaba raiesmikku, mis jääks riigi tagavaramaaks. 30. septembril 1921. aastal toimus Angerja mõisa tükeldamise kava esitlus, kus osalesid XII ringkonna valitseja G. Nineberg, Kohila vallanõukogu esindaja Hans Sild ja asjast huvitatud isikud. Maamõõtja Vasko poolt kokku pandud mõisa tükeldamise kava järgi otsustati Angerja mõisast teha:

- 1) 11 talukohta;
- 2) 1 tellisevabriku koht;
- 3) Korraldada renditalud Hallika nr 33, Uuetoa nr 40, Metsamardi nr 46, Kivisilla nr 47, Traksi nr 50;
- 4) 1 palvemaja plats nr 37;
- 5) Tagavaramaaks jätta heinamaa nr 48 ja põllumaa nr 49, viimane tuleks arvesse võtta Salutaguse mõisa maade tükeldamise juures, et põllumaa juures asuvat Salutaguse teomaja ära kasutada;
- 6) Tagavaramaaks jäeti Traksi kõrtsi juures olevad tükid: nr 51-56;
- 7) Metsatükid 57-58 jäid Metsade peavalitsuse alla;
- 8) Ühiskondlikuks kasutamiseks välja mõõta koha nr 42 seest 0,8 tiinu liivaaugu jaoks, koha nr 43 seest 0,70 tiinu kruusaaugu jaoks, koha nr 36 seest pool tiinu saviaugu jaoks;
- 9) Viia läbi tee, maanteelt kuni Hieotsa taluni, koha nr 40 piiri äärest.

Maad otsustati mitte juurde anda:

- a) Uuetoa renditalule, sest Angerja mõisa mets on talust kaugel ning kuna Uuetoa piirnes Salutaguse mõisaga, siis saab maad Salutaguse mõisa planeerimisel.
- b) Kalli ostukohale, kuna kohasuurus on 38 tiinu.
- c) Angerja mäe kohale, kuna on käsitöölise koht
- d) Poepidaja Kinkarile ja Kadarpiku talu maa peal elavale Kokk'ile samuti mitte juurdelõikeid anda, kuna olid küll majaomanikud, kuid majad asusid teiste

talude maadel. Komisjon andis neile nõu vallanõukogult endale uusi kohti taotleda.¹⁷⁸

25. oktoobril 1921. aastal toimus Harjumaa planeerimiskomisjoni koosolek riigimaade ülema kantseleis. Komisjon koosseisus: esimees- Harjumaa riigimaade ülem Hans Kuik; liikmed - Harju maakonna metsaülem Undrits, Harju maakonnaavalitsuse esindaja Oskar Jürgenfeld, kohtu liige Gustav Lanekõrb, maakonna maamõõtja Jüri Pere ja Kohila vallanõukogu esindaja Hans Sild otsustas Angerja mõisamaade planeerimise kava tagasi lükata põhjusel, et ei ole *otstarbekohaselt* valmistatud.¹⁷⁹

20. novembril 1921. aastal tuli Angerja mõisas esitlusele uuendatud mõisa tükeldamise kava, kus oli kohal komisjon - XII ringkonna valitseja G. Nineberg, Kohila vallanõukogu esindaja Hans Sild, Purila mestkonna metsaülema abi V. Luik - ja asjast huvitatud isikud. Uue plaani kohaselt planeeriti Angerja mõisa maadest 10 normaaltalu, korraldamisele kuulusid lisaks eelmises kavas olnud renditaludele ka Kinkari ja Sõeru talud. Mõned väiksemad muudatused puudutasid krunte kruusa-, savi ja liivaaukude planeerimisel. Mainiti ära, et maaparanduse eesmärgil paigaldatud dreneažitorud jäävad nende hoole alla, kelle maadel need asuvad. Vaidlusaluseks momendiks jäi Uuetoa ja Kinkari palved karjamaa saamiseks metsaalusest maast, kuna kava kohaselt ei olnud neile seda ette nähtud, kuid ringkonnaavalitseja Nineberg leidis, et maad tuleks Angerja männiku alt siiski anda. Selle suhtes avaldas protesti metsaülem Luik, kuna vaidlusalusel alal kasvas noor männimets.¹⁸⁰ Kava kinnitati lõpuks 8. detsembril 1921. aastal Harju maakonna planeerimise komisjoni koosolekul, maamõõtja Timberg poolt 20. novembril esitatud kava kohaselt.¹⁸¹

¹⁷⁸ ERA 62-2- 634, l. 10-11.

¹⁷⁹ ERA 62-2-634, l. 15.

¹⁸⁰ ERA 62-2-634, l. 15-17.

¹⁸¹ Samas, l. 17-17p.

Tabel. 2. Angerja mõisa planeerimine. ¹⁸²

Planeerimise kinnitamise kuupäev ja aasta	Planeerimisele võetud	Planeerimisel saadud
Planeerimise peakomisjoni otsus nr. 28 - 17. 01. 1922	Angerja mõis	Nr 31-40, nr 42-58 27 üksust 41 tükki. Kokku 485.88 tiinu
Planeerimise peakomisjoni otsus nr. 71-05.05.1925	Angerja asunduse planeeritud talud nr. 35 ja nr. 43, tagavara heinamaatükk nr. 48 üksusi 3, tükke 7 Kokku 50,65 tiinu	Nr 35,43,48,59 üksusi 4 tükke 12. Kokku 50,65 tiinu
Kokku	Üksusi 3, tükke 7; kokku 50,65 tiinu	Üksusi 31, tükke 53= 536,53 tiinu

4.2 Maade planeerimise kavade koostamine teistes Kohila valla mõisates
Lohu mõisa planeerimise andmete kohaselt oli mõisamaade suuruseks: 227 tiinu põllumaad, 100 tiinu heinamaad; karjamaad 90 tiinu, mis koosnes 25 tiinust karjamaast ja lisaks riigi metsa alla võetud 65 tiinust; turbaraba 40 tiinu ja metsa 310 tiinu. Mõisas oli olemas 15 renditalu. Põllumaad iseloomustati kui paekivi- ja liivapõhjala, keskmine viljakusega maad, heinamaid ja karjamaid keskmise väärtusega olevateks. Metsa iseloomustas põlismetsa vähesus, enamasti oli noor ja osaliselt raiutud mets. Mõisa maid läbisid Keila jõgi ja kitsarööpmeline raudtee. Mõisa majandusettevõteteks olid viinavabrik, vesiveski, sepikoda ja tisleri töötuba. Üldiste andmete juures oli ära nimetatud paari tiinu suurune mõisa aed ja kivist mõisahooned. Mainiti ka vajadust planeerida ühiskondlikuks kasutamiseks savi-, liiva- ja kruusaaugud ning paemurd. Lohu mõisa maade planeerimisel püüti arvestada juba olemasolevate talude soovidega. Kava koostamisel avaldasid 6 ostutalu omanikku ja 15 rendikoha pidajat soovi nende käes olevate talude korraldamiseks – peamiselt sooviti juurde põllu-, aia-, karja- või heinamaad, samuti sooviti eraldi olevaid maatükke üheks liita.¹⁸³

Lohu mõisa maade korraldamise kava esitleti avalikul koosoleku 17. oktoobril 1921 Lohu mõisas. Kohalik maade planeerimise komisjon¹⁸⁴ kuulas ära kava kokku seadnud

¹⁸² ERA 62-2- 634, nummerdamata.

¹⁸³ Andmed Lohu mõisa planeerimiseks. - ERA 62-2-649, l. 1-4.

¹⁸⁴ Komisjon: Harju maakonna maamõõtja J. Pere, XI ringkonna valitseja R. Blumthal, Purila metskonna metsäulema abi V. Luik, Kohila vallanõukogu esindaja A. Starkopf.

maamõõtja J. Vasko ning seda esitlenud maamõõtja J. Pere. Kava kohaselt planeeriti Lohu mõisast 21 normaaltalu (15-27 tiinu suurused), 2 vabrikukohta (Mälivere villakraasimise vabrik ja Lohu viinavabrik), kooli-, aedniku- ja möldrikoht, 7 käsitöölise kohta ja korraldati 7 endist renditalu. Turbaühistule jäeti üleüldiseks kasutamiseks turbaraba tükk ning kahele väikesele ostutalule anti juurdelõikeid. Korraldamata jäeti Orava ja Künka renditalud, kuna nende rentnikud polnud nõus osaliste äralõigetega oma põllumaast ning nendega koos jäid korraldamata ka Prengli, Patarei ja Paka saunad. Otsuse peale protesteerisid Orava ja Künka talude omanikud, kes soovisid juurde karjamaad, protesti avaldas ka metsaülem Luik, kuna Kubja metsavahikohale ei antud juurde paremat karjamaad. Luik oli ka selle vastu, et osa kruntide külge planeeritud tükkidest olid võetud metsamaast. Komisjoni vastus nendele protestidele oli üks – karjamaad ei ole Lohu mõisas piisavalt ning seetõttu tuli ka metsamaad karjamaana kasutada.¹⁸⁵

31. oktoobril 1921 toimus Harjumaa planeerimiskomisjoni koosolek, kus kohal olid: komisjoni esimees - Harjumaa riigimaade ülem Hans Kuik, liikmed - Harju maakonna metsaülem Undrits, Harju maakonnaavalitsuse esindaja O. Jürgenfeld, kohtu liige G. Lanekõrb, maakonna maamõõtja J. Pere ja Kohila vallanõukogu liige H. Sild.¹⁸⁶ Koosolekul tutvustas maamõõtja Pere sama aasta 17. oktoobril esitletud Lohu mõisa tükeldamise kava. Komisjon otsustas kavas teha järgmised muudatused: talu heinamaast välja arvata selle piirides asuv ajalooline Lohu linnamägi, üks kohta planeerida öömaja kohaks ning renditalud Künka ja Orava korraldada eraldades nende küljest Prengli, Patarei ja Paha saunad vastavalt maakonna maamõõtja ettepanekule. Rida komisjonile esitatud proteste jäeti rahuldamata, kuna neil puudus seaduslik alus. Sisseviidud muudatustega kava otsustati komisjoni poolt kinnitada.¹⁸⁷

Kurtna rüütlimõisa maade korraldamise kava koostati koos selle juurde kuuluva Kirdalu karjamõisaga. Kurtna mõisamaade suuruseks arvestati kokku 197 tiinu¹⁸⁸, millest põllumaad oli 57, heinamaad 100, karjamaad 10 tiinu (lisaks 30 tiinu

¹⁸⁵ Lohu mõisa jaotuse kava esituse korral 17. oktoober 1921. - ERA 62-2-649, l. 9-9p.

¹⁸⁶ ERA 62-2-649, l. 14-14p.

¹⁸⁷ Samas.

¹⁸⁸ Sellele lisandus mõisa mets, mille suurust ei olnud kava eeltööde plaanis ära toodud.

liivapõhjaga Kulli raba, mis kõlbas karjamaaks). Kurtna mõisa dreanaazitud põllumaid peeti suhteliselt viljakateks, samuti kuulusid heinamaad keskmisest paremate hulka. Tööstusettevõtteid Kurtna mõisas ei olnud. Kurtna planeerimise kava koostamisel esitasid oma palveid ümberkorraldamise osas 5 renditalu ja 3 ostutalu pidajat. Kava esitleti 8. novembril 1922. aastal Kurtna mõisas avalikul koosolekul. Kohaliku komisjoni koosseisus olid II ringkonna valitseja G. Meister, Harju maakonna maamõõtja J. Pere ja Kohila valla esindaja E. Albin. Mõisa maadest planeeriti 5 normaalatalu, üks metsavahi-, üks käsitöölise- ja 6 suvituskohta. Korraldamisele kuulusid 6 popsikohta, 3 renditalu ja planeeriti koht kooli jaoks.¹⁸⁹ Planeerimise kava vastu protesteeris Jaagu renditalu pidaja M. Fiskar, krundist jõeäärse 2-3 hektarilise tüki eraldamise pärast, mis planeeriti suvituskohaks. Komisjon leidis, et kuna kõnealuse talu suuruseks jäi niigi 40 ha, siis ei olnud kaebus põhjendatud. Protesteeris ka keegi Kustas Kamat, et tema käes kasutada olnud maatükk oli planeeritud teiste kruntide juurdelõigeteks, soovides seda tagasi või Kurtna mõisa maadest käsitöölise kohta. Komisjoni teada oli Kamat kõnealuse maatüki mõisast töötasuna saanud, millel tal majapidamist peal ei olnud, järelikult ei olnud tal ka sellele maale õigust. Komisjon soovitas Kamat'il maa saamiseks vallanõukogus kandideerida.¹⁹⁰

12. detsembril 1922. aastal toimus Harju maakonna planeerimiskomisjoni koosolek riigimaade ülema kantseleis¹⁹¹. Komisjon kuulas ära maamõõtja Pere Kurtna tükeldamiskava esitluse ja kommentaarid kohaliku komisjoni koosolekust 8. nov. 1922. Väikeste muudatustega, mis puudutasid talude ja kruntide piire, otsustati kava kinnitada. Nimetatud kava arutati veelkord Põllutöoministeeriumi planeerimise peakomisjoni¹⁹² koosolekul veebruaris 1923, kuna peakomisjonile oli laekunud mitmeid palveid maade ümberkorraldamiseks. Palujate hulgas on juba varemmainitud Fiskar ja Kamat, kelle soovid maa juurdesaamise asjus taas tagasi lükati. Muudatusena varesitletud kavasse

¹⁸⁹ ERA 62-2-649, nummerdamata.

¹⁹⁰ ERA 62-2-649, nummerdamata.

¹⁹¹ Komisjoni moodustasid: esimees - Riigimaade ülem H. Kuik, liikmed - Harju maakonna metsaülem Undrits, Harju maakonnaavalitsuse esindaja Kasekamp, kohtu liige Laanekõrb, maakonna maamõõtja Pere ja Kohila vallanõukogu esindaja Hans Sild.

¹⁹² Komisjoni koosseisus: esimees- A. Kotsar, liikmed- Maakorralduse Peavalitsuse juhataja Sinberg, maamõõdu- ja hindamiskomisjoni esindaja Persmann, Metsade peavalitsuse esindaja Ruutopõld ja Harju maamõõtja J. Pere.

lisati J. Sepp'i palve jõekallas Fiskari talu maadelt tema omaga liita, et Sepp saaks teha kalakasvatuse jaoks tiigi. Hoolimata Fiskari protestidest J. Sepp'i palve rahuldati. Muus osas otsustati kava kinnitada.¹⁹³ Maade planeerimise peakomisjoni tegevus Kurtna ja Kirdalu mõisate puhul on jälgitav veel 1923. aasta augustis ja detsembris, kus esimesel arutati Kirdalu karjamõisa ja teisel Kurtna mõisa kohtade poolitamise kavasid.

Kirdalu karjamõis asus Kurtna mõisa maadest paar kilomeetrit eemal. Kirdalu maade kogusuuruseks oli kokku 172 tiinu, millest 56 tiinu suhteliselt kehva põllumaad, 60 sooheinamaad, karjamaad eraldi ei olnud, vaid selleks kasutati umbes 26 tiinu ulatuses raiesmikke. Turbaraba oli umbes 30 tiinu ning metsa 30-50 tiinu.¹⁹⁴ Kirdalu mõisamaadest soovisid talude ümberkorraldamist 4 renditalu. 7. juunil 1921. aastal toimus Kirdalu mõisas kohaliku planeerimiskomisjoni avalik koosolek, Kirdalu karjamõisast planeeriti 5 normaaltalu, üks õömaja-ja üks käsitöölise koht ja korraldati renditalud. Samuti otsustati ühiseks kasutamiseks eraldada liiva-, kruusa ja saviaugud ning asunike turbaühistule osa turbarabast.¹⁹⁵

Tohisoo mõisa maade planeerimisel arvestati mõisa suuruseks kokku 922 tiinu, millest oli põldu 339, heinamaad 223, karjamaad 129, metsa 130, sood ja raba 84 ning teede ja kraavide alla kuulus 16 tiinu maad. Põllumaa hinnati viljakaks, kuid *heinamaad on metsa kasvanud, niisama ka karjamaad, nii et viimast pea olemas pole.*¹⁹⁶ Kuna Tohisoo mõisa maad olid osaliselt Kohila aleviku aladel või piirnesid sellega, siis planeeriti sellest mitmeid ühiskondlikult kasutatavaid krunte ja hooneid. Maakonnavalitsuse ettepanek oli eraldada Kohila koolile Tohisoo härrastemaja koos 61 tiinu maaga, anda Kohila postijaamale 40 tiinu ja viljaküün ning Silla kõrtsile, mis töötaks ühtlasi ööbimiskohana, 20 tiinu maad. Maakorraldusnõukogu otsusega oli Tohisoo maadest eraldatud 1,5 tiinu Angerja kirikule¹⁹⁷ surnuaia rajamiseks. Tohisoo maadel oli vaid üks renditalu – Metsavahi - mille pidaja soovis endale juurde 8 tiinu põldu.

¹⁹³ ERA 62-2-643, nummerdamata.

¹⁹⁴ Samas.

¹⁹⁵ ERA 62-2-643, nummerdamata.

¹⁹⁶ ERA 62-2-672, l. 5-5p.

¹⁹⁷ EAÕK Angerja Issanda Taevaminemise kirik.

Kohaliku planeerimiskomisjoni avalik koosolek kava esitlemiseks toimus 5. novembril 1920. aastal Kohila vallamajas. Sellel osalesid riigimaade ülema asemik K. Dehio, maakonnavalitsuse esindaja Kasekamp ning vanem maamõõtja Persmann. Planeerimise kava tehti arvestades juba olemasolevate asunike huve. Planeeriti 25 normaaltalu (15-32 tiinu suuruses), erikohad vallavalitsusele – politseikordniku koht, hobupostijaam (jaam ise asus Kohila mõisa maadel), tööstusekoht ja maad Angerja kiriku nõukogule selle teenijate jaoks. Maakonnavalitsuse sooviks oli saada Tohisoo mõisast talu ja hooned rahvakoolile ja öömaja kohaks Sillaotsa kõrts. Viimasena nimetatut ei rahuldatud, sest kõrts koos veskiga olid mölder Raudsepa omanduses. Veski juurde planeeriti Vabadussõjas võidelnud möldri poja soovil juurde ühe normaaltalu suuruses maad, et jääda isaga ühisesse majapidamisse. Koos mõisamaaga planeeriti normaaltaluks ainus renditalu, turbaühistule eraldati turbarabatükk, Metsade Peavalitsusele mets ning vajalikud hooned ja mõned heinamaatükid metsavahi jaoks.¹⁹⁸ Planeerimise peakomisjon kinnitas Tohisoo mõisa tükeldamise kava 23. nov. 1920. aastal.¹⁹⁹ Lisaks talumajapidamistele oli aga vajadus ka ehituskruntide järele, kuna alevik nihkus ehitamisjärjega Tohisoole järjest lähemale. Seda vajadust mõistis ka vallanõukogu, käsitledes ehituskruntide temaatikat oma koosolekul 20. detsembril 1923. aastal. Otsustati koostada planeerimise kava, mille alusel vallamaja juurde kuuluvad põllumaad kruntidena välja anda. Samal koosolekul otsustati ametlikult kinnitada maasaajad juba varem välja jagatud 6 krundile, millele omanikud olid juba ka majad ehitanud.²⁰⁰

15. märtsil 1924. aastal arutati planeerimise peakomisjoni istungil Kohila vallavalitsuse käes olevast Tohisoo mõisa maadest eraldatud krundi nr. 24 planeerimise kava, mis oli Kohila vallamajas esitletud sama aasta veebruaris. Kava kohaselt planeeriti sellest 21 ehitusplatsi (nr 41-61) suurusega 400 kuni 800 ruutsülda, jättes Kohila vallavalitsusele nr 24 all 3 ha põllumaad ja tükk heinamaad. Keegi Mihkel Riiberg protestis selle vastu, et osad krundid olid vaid 400 ruutsüllased, kuna 800 ruutsüllase maaga saaksid tulevased omanikud ka kartulimaad. Protest lükati tagasi põhjendusega, et kruntide

¹⁹⁸ ERA 62-2-672, l. 5-5p.

¹⁹⁹ Samas.

²⁰⁰ Kohila vallanõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 158.

soovijaid on palju, kuid maad vähe.²⁰¹ Vajadus ehituskruuntide järele oli suur veel 1930. aastate lõpus, mil Mothanderid - Tohisoo mõisa endine omanik Benita Mothander ja tema abikaasa Carl Mothander - planeerisid neile jäetud nn *Restgut`i* maa kruntideks, et seda soovijatele müüa. Carl Mothander meenutas: *Riigilt oma ettevõttele litsentsi saada ei olnud kuigi kerge /.../ aga lõpuks meie asi õnnestus: Tohisoo ja Wrangeli mets ühendati Kohila alevikuga ja lülitati linnaplaani.*²⁰² Mothanderid jõudsid müüa vaid mõned krundid, kuna projekt seiskus seoses nende lahkumisega Eestist.

Pahkla mõisa planeerimise kava koostamisel märgiti mõisamaade suuruseks 968 tiinu, millest põldu 243,6, heinamaad 150,1, karjamaad 50,5, sood ja raba 72,2, muud kõlbamata maad 20,3, metsa 290 ja renditalude käes olevat maad 141 tiinu. Heina- ja põllumaast oli umbes 1/3 maaparanduslike dreneažitorudega kuivendatud. Mõisamaade põllumajanduslik väärtus hinnati keskmiseks ja mõisa hooned heas korras olevateks.²⁰³

14. mail 1923 toimus Pahkla mõisas kohaliku planeerimise komisjoni avalik koosolek, kus mõisa planeerimise kava esitles maamõõtja J. Vernik.²⁰⁴ Kava kohaselt otsustati Pahkla mõisa maadest teha 15 kahehobuse ja 3 ühehobuse kohta, 5 käsitöölise kohta, üks koht eriotstarbeks ning korraldada 7 renditalu. Tööstuste - viinavabrik, saeveski; mööbli, parketi ja põllutöömasinate tööstus koos aurujahuveskiga – tarbeks eraldati 3 krunti. Samuti planeeriti ühistule turbaraba, ühiskondlikuks kasutamiseks kruusaauk ning paemurd koos lubjaahjuga.

Uuevälja ostutalu omaniku maa juurdelõike soov lükati tagasi, sest nimetatud talu piirnes renditalude karjamaaga, millest maad enam ära anda ei olnud võimalik. Pikavere metsaülem M. Murd protesteeris, et 27 tiinu metsaalust maad, selle hulgas 12 tiinu 1920. aastal istutatud metsa, on planeerimisel kruntidega liidetud. See protest jäeti rahuldamata, sest asunikud vajasisid nimetatud metsa karjamaaks. See-eest jäeti metsa sees olev põllumaa - 6, 5 tiinu Metsade Peavalitsusele.

²⁰¹ ERA 62-2-672, nummerdamata.

²⁰² *Carl Mothander*. 1997, lk 178-179.

²⁰³ Maamõõtjate J. Timbergi ja J. Verniku Pahkla mõisa planeerimise algoimetus. - ERA 62-2-653, l. 1-4.

²⁰⁴ ERA 62-2-653, l. 26-27p.

11. juunil 1923. aastal oli Harjumaa planeerimise komisjoni²⁰⁵ koosolek Riigimaade ülema kantseleis. Läbivaatusele tuli Pahkla mõisa tükeldamise kava, mida tutvustas maamõõtja Timberg. Komisjon kuulas ära Timbergi esitluse ja seletused eelnenud 14. mai koosoleku suhtes. Komisjon otsustas rahuldada metsaülema protesti ja osa metsamaad alles jätta. Eriotstarbekoha nr. 80 põllumaast otsustati drenaažitorude süsteem anda ühe käsitöökohta (nr. 66) põlluks ja selle endise põllu arvel moodustada juurdelõigetega veel üks käsitöökoht. Sellisel kujul kava ka kinnitati. Maakorralduse peakomisjoni koosolekul sama aasta novembris tühistati maakonnakomisjoni otsus eriotstarbekoha nr 80 muudatuste kohta, otsustades see välja anda ning eraldada sellest ühehobuse krunt.²⁰⁶

Salutaguse mõisa planeerimise kava kohaselt oli mõisamaade suuruseks 634 tiinu, millest põldu 272, niitu 244 ja karjamaad 118 tiinu.²⁰⁷ Maade planeerimine viidi läbi mitmes järgus.

30. juulil 1922. aastal esitleti Salutaguse mõisas selle maade osalist tükeldamise kava, mille kohaselt kuulus korraldamisele mõisa ja renditalude maad – kokku 450 hektarit. Sellest loodi 11 normaaltalu 21-28 hektari suuruses ja korraldati 10 renditalu. Korraldamata jäeti Rõngelepa renditalu, mis maad juurde ei soovinud ja Aru nimeline maatükk, mis kuulus mõisa kunagisele omanikule Friidolf Rammile, kes oli vastava maa välja rentinud. Osa palveid jäeti rahuldamata enamasti seepärast, et komisjoni arvates oli soovijatel maad piisavalt. Peale metsa eraldamist jäi endisele omanikule kasutada umbes 300 ha põllumajanduslikku maad.²⁰⁸ Septembris 1922, arutati kava Harju maakonna planeerimise komisjoni koosolekul, kus maamõõtja H. Persmann andis ülevaate Salutaguse mõisas toimunud kava esitlusest sama aasta 30. juulil. Muudatusettepanekud puudutasid Aru maatükki, mis oli metsa kasvanud ja metsaks ka

²⁰⁵ Komisjon: esimees Riigimaade ülema abi Liebreich. liikmed: Harju maakonna metsaülem Undrits, maakonna maamõõtja Pere, Kohila vallanõukogu esindaja Hans Sild.

²⁰⁶ ERA 62-2-653, l. 27p.

²⁰⁷ ERA 62-2-660, l. 4-4p.

²⁰⁸ Salutaguse mõisa osaline tükeldamise kava. - ERA 62-2-660, l. 9-10 p.

jäeti, tagavara maatükk aga liideti talu nr 7 külge. Maakorralduse peakomisjon kinnitas kava sama aasta 1. novembril.²⁰⁹

1924. aastal toimus Salutaguse mõisa teine tükeldamine, kus jagamisele läks mõisa süda. 17. detsembril 1924 oli Harjumaa planeerimise komisjoni koosolek, kus arutati maamõõtja Verniku poolt koostatud ja sama aasta novembris esitletud Salutaguse mõisa planeerimise kava. Täiendavaid selgitusi jagas kava kohta maamõõtja J. Pere.²¹⁰ Selle alusel planeeriti Salutaguse mõisast 9 normaaltalu, õli- ja viinavabriku tööstusekoht (A. Korjuse käes rendil 1923. aastast), 5 käsitöölise kohta, majaplats, millel asus A. Korjuse omanduses olev turbatöölise maja ja korraldati üks saunakoht. Planeeriti veel maatükk uudismaa tegemiseks, tagavara turbaraba ja anti olemasolevatele majapidamistele juurdelõikeid. Ühiskondlikuks kasutamiseks jäeti kohad kruusa võtmiseks ja paemurd koos lubjaahjuga. Salutaguse mõisa teine planeerimise kava kinnitati peakomisjonis 27.veebruari 1925. aastal.²¹¹

Kohila mõis kuulus Kohila paberivabriku aktsiaseltsile. Mõis küll võõrandati, kuid jäeti edasi paberivabrikule kasutada. Kuna asundustalusid sellest ei planeeritud, siis koostati Kohila mõisamaade planeerimise kava alles 1927. aastal. Vajadus planeerimiseks tekkis seoses maaseaduse täiendamise ja muutmise seaduses nr. 2 §1 sätestatud korraga, et võõrandatud varadest antakse endistele omanikele tagasi tööstusettevõtted koos neile tarvilike maadega.²¹² Tagastamisele ei kuulunud tagasiantavate maade territooriumil asunud iseseisvad majapidamised st ka Kohila mõisa maadel asetsenud rendi- ja ostukohad. Riik pidi aga kindlaks määrama tagasiantava maa suuruse ning enne korraldama sellel asunud majapidamiste piirid ja vajadused. Riigimaade ülema ettekandes Maakorralduse Valitsusele²¹³ jagati Kohila mõisa maad nelja gruppi:

- 1) Mõisa maad suurmajapidamisena – kokku maad 1277 tiinu 256 ruutsülda, millest põllumajanduslikku maad 515 tiinu 432 ruutsülda, metsa ja mittekõlblikku maad 761 tiinu 2214 ruutsülda. Mõisas peeti veiseid, hobuseid ja sigu ning kogu

²⁰⁹ ERA 62-2-660, l. 13-13 p.

²¹⁰ ERA 62-2-660, nummerdamata.

²¹¹ ERA 62-2-660, nummerdamata.

²¹² Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadus nr 2 – Maaseadus ja maareformi teostamise, lk 45.

²¹³ Ettekanne Maakorralduse Valitsusele Kohila mõisa asjus . - ERA 62-2-640, l. 31-32p.

põllumajanduslik majapidamine oli kasutusel vabriku toetuseks. *Kogu piimasaak müüakse vabriku töölistele ja teenijatele odava hinnaga /.../ Põrsad müüakse oma töölistele alla turuhinna;*

- 2) Mõisatööliste, metsametnike ja vabrikutööliste elukohad – 79 tiinu 1248 ruutsülda maad, millel asus 11 maja;
- 3) Iseseisvad väikemajapidamised (renditalud) – kokku 244 tiinu 1712 ruutsülda, millel asus 19 talu ja koolimaja koht;
- 4) Kohila aleviku aladel majaalusteks kruntideks renditud kohad – 1 tiin 200 ruutsülda, millel asus 9 krunti (4 vallamaja ja 5 raudtee juures).

Lisaks eelpool nimetatud aladele oli paberivabrik neljalt endiselt rentnikult majad tagasi ostnud, milles elasid enamasti vabrikutöölised. Vastav ostutehing toimus rendilepingu tingimuse alusel, millega oli maaomanikul rendiaja lõppedes õigus rentniku hooned ära osta. Kohila mõisamaadest oli tarvis võõrandada umbes 20 tiinu ulatuses maad ehituskruuntideks ning 68 tiinu metsamaad.²¹⁴ Maad sooviti võõrandada ka renditalude korraldamiseks. Põllutööministri otsusega 7. jaanuarist 1928 paberivabrikule maade tagasiandmise kohta, tagastati Kohila mõisast võõrandatud maad, välja arvatud rendikohad ja nende korraldamiseks vajalik maa ja mets, postijaama maad ning muud iseseisvad majapidamised ja ehituskruuntideks planeeritav ala.²¹⁵

Kohila mõisa maadel olevate talu - ja rendikohtade pidajad olid palveid mitmesugusteks ümberkorraldusteks esitanud juba 1919. aastast alates, eriti tundsid muret Kohila aleviku aladel elavad majaomanikud, kuna paljude krundi rendilepingud paberivabrikuga olid juba ammu lõppenud. 1927. aasta märtsis Põllutööministeeriumile saadetud palvekirjas kurtsid majaomanikud (nimetades end popsideks), et erarendimaade korraldamise ehk popsiseadus (võeti vastu 1926) Kohila vallavalitsuse sõnul nende kohta ei käi. Sooviti Põllutööministeeriumilt selgitust, kas kuuluvad nende majakrundid vastava seaduse alusel korraldamisele, eitava vastuse korral paluti nende

²¹⁴ ERA 62-2-640, l. 31-32p.

²¹⁵ Kohila Paberivabriku omanikule AS Koilile tagasiantava maa-ala suuruse kindlaksmääramise protokoll. - ERA 62-2-640, l. 35.

kohad riigi korralduse alla võtta ja rendilepingud sõlmida.²¹⁶ Ehituskruuntidel asunud majade korraldamine sai teoks eelpool nimetatud otsusega.

Kohila mõisa ääremaade korraldamise ja tükeldamise kava esitleti 9. augustil 1928. aastal.²¹⁷ Kavaga ei olnud rahul ning esitati hulgaliselt kaebusi nii rentnike kui ka paberivabriku poolt. Kui rentnikud kurtsid peamiselt selle üle kui vähe nad maad said või kui palju nende poolt kasutatavatest oli ära võetud, siis paberivabriku esindaja protesteeris, et Kohila jõgi (praegune Keila jõgi) oli talukohtade sisse planeeritud ning üldse oli rendikohtadele varasemast rohkem maad antud.²¹⁸

Oktoobris 1928 toimus Harju riigimaade planeerimise komisjoni koosolek, mis kõiki sisseantud kaebusi läbi arutas ja otsustas paberivabriku aktsiaseltsi protesti rahuldada osas, mis puudutas jõe planeerimist talude külge – talude krundid määrati nüüd vee piirini. Kõikide teiste kaebajate protestid lükati tagasi.²¹⁹ 1929. aasta algul toimus planeerimise peakomisjoni (kohtupalati liige H. Siimer, alaline liige A. Peets ja Maakorralduse Valitsusest T. Sinberg) koosolek, millel arutati Kohila ääremaade planeerimise kava vastu antud proteste (13). Kaebuste esitajate poolt olid kohale kutsutud tunnistajad, keda peakomisjon üle kuulas, rahuldades neist 3.²²⁰

Kohila ääremaade korraldamisega rahulolematutest viis andsid protestidele ka kohtuliku käigu, kuid keegi nendest Riigikohtu administratiiv-osakonna poolt endale soovitud õigust ei saanud.²²¹

4. 3. Läbivad teemad ja probleemid planeerimisel

Mõisate planeerimise kavade koostajateks olid maamõõtjad, kes püüdsid vastavalt seadustele ja ettekirjutustele arvestada kohalike elanike ja asutuste vajadusi. Kõikide soovijate palveid ei olnud siiski võimalik täita, seda juba lähtuvalt looduslikest oludest

²¹⁶ Kohila mõisa väikemaa (popsi) kohtade rentnike kiri Põllutöoministeeriumile 3. märts 1927. - ERA 62-2-640, l. 20-20p.

²¹⁷ ERA 62-2-640, l. 101-104.

²¹⁸ ERA 62-2-640, l. 125-125p.

²¹⁹ Samas, l. 145-146.

²²⁰ ERA 62-2-640, l. 203-210.

²²¹ ERA 62-2-640, nummerdamata.

ja võimalustest. Juba olemasolevate pärustalude ja renditalude vajadused, nagu ka asunikele planeeritavate uute kohtade vajaduste rahuldamine ei olnud maamõõtjatele kerge ülesanne. Seda enam, et läbisegi olid: ostetud kindlate piiridega talud; ostetud aga kinnistamata talud; renditalud ja talud, milledele oli antud peale mõisa võõrandamist, kuid enne maakorralduskava koostamist mõisamaadest maatükke juurde, mille eest nad raha või tööga tasusid. Samuti oli antud mõisast töötasuna maad kasutamiseks. Keegi nendest ei soovinud oma raske tööga ülesharitud maast loobuda.

Talumaade juurde – ja äralõiked

Enamasti moodustusid talude käes kasutada olnud maad mitmetest teineteisest eraldi asetsevatest osadest. Mitmed talunikud soovisid maakorraldamise raames maatükke üheks liita. Kui oli võimalik, siis tuldi palvetele ka vastu. Enamasti sooviti maad juurde saada selleks, et suurendada kohta normaaltalu suuruseni. Planeerimise kavades toodi võimalikult täpselt ära talupidaja käes hetkel olevate põllu-, karja- ja heinamaade suurus ning sageli ka nende väärtus. Komisjon keeldus juurdelõigete andmisest sageli seetõttu, et vastasel juhul oleks see muutnud mitmete talude piire või siis oleks mõjunud ebaloomulikuna. Näiteks lükati tagasi Kurtna mõisas maasaamiseks palve esitanud Sobru renditalu pidaja soov, kelle soovitud juurdelõige oleks kiiluna lõhestanud naabertalu põllud.²²² Mõnel juhul anti maad juurde selleks, et piire korrigeerida. Pahkla mõisa maakorralduse kavas on ära toodud Tuuleveski ostutalu korraldamine, mille omanik soovis juurde saada 5 tiinu põllumaad, kuid asi lahendati teisti: *Tuuleveski nr. 12 ostutalule juurde lõigata piiride õiendamise mõttes u 1 tiin söötis viletsat põllumaad.*²²³ Samuti keelduti juurdelõigete andmisest, kui talu oli piisava hulga maaga varustatud või selle pidaja ei elatunud põlluharimisest. Mõningatel juhtudel sooviti säilitada seni rendil olnud maatükke, mis äralõigetena olid ühendatud teiste maaüksuste külge või millest moodustati uued talu- või suvituskohad. Näiteks Salutaguse mõisa Kännu talu rentnik Ado Saviir, ei olnud nõus talle 1910. aastal mõisaomaniku poolt rendile antud 5 tiinu äravõtmisega, millest 2 tiinu head heina- ja 3 tiinu põllumaad. Saviir väitis, et talle jäeti *24 ½ tiinu viletsamad maad, mida vanal hallil ajal arvati*

²²² ERA 62-2-643, nummerdamata.

²²³ ERA 62-2-653, l. 2.

*eestlasele elamiseks küll kohane olevad.*²²⁴ Maamõõtja põhjendas vastava tüki äralõikamist sellega, et vaidlusalune maa asus talust kaugemal ja oleks teinud keerukaks kogu planeerimise kava. Kurtna mõisa Jaagu renditalu rentnik M. Fiskar ei olnud rahul, et tema talu maadest lõigati ära jõeäärne tükk, mis anti välja suvituskohana. Komisjon põhjendas otsust vajadusega suvituskruuntide järele (raudteejaama läheduse tõttu) ning et isegi äralõikega jäi Jaagu talul maad järele piisavalt.²²⁵

Karja - , heina - ja metsamaad

Karja- ja heinamaadest oli puudus pea kõikides mõisates. Lohu mõisa maade planeerimisel ja kava koostamisel lükati mitme talupidaja soovid heinamaa saamise asjus tagasi, kuna heinamaad oli vähe. Karjamaadena kasutati mitmel pool metsaraiesmikke või lihtsalt metsaalust maad. Maade võõrandamisel võeti mitmed endised karjamaadena kasutusel olnud alad Metsade Peavalitsuse kontrolli alla kui metsamaad. Maamõõtjad üritasid maade planeerimisel muuta talukohti elujõulisteks ning osaliselt metsamaid kruntide külge liita. Lohu mõisa planeerimise kava esitlemisel nõudis metsaülem Luik, et kruntide juurde planeeritud metsatükid saaksid metsade kavasse tagasi võetud. Komisjon ei arvestanud Luige protesti, kuna vastavatel taludel ei olnud peale kõnealuste metsatükkide mingit heina- ega karjamaad ning pealegi, et */.../ metsa maa alla võetud maa peal suurt metsa ei kasva, seda enam aga rohumaa on, siis oli seda soovi võimatu täita.*²²⁶ Samalaadsed metsaülemate protestid metsaaluste karjamaade liitmiseks metsa külge ühelt poolt ning komisjoni vastusseis teiselt poolt iseloomustas pea kõikide mõisate maakorralduse kavade esitlusi.

Ühiskondlikuks otstarbeks kasutatavad maavarad

Kuna maaseadusega läksid kõik maapõuevarad riigi omandusse, siis tuli nende kasutamiseks mõisamaade planeerimiskavade koostamisel kruntidest välja mõõta ehitustegevuseks vajaolevate maavarade kohad. Maamõõtjad panid planeerimise kavadesse ühiskondlikuks kasutamiseks mõeldud savi, kruusa ja liiva kaevandamise kohad. Mõnel pool mõõdeti välja ka paemurrud või lina leotamise augud. Kuna Kohila

²²⁴ ERA 62-2-660, l. 15-15p.

²²⁵ ERA 62-2-643, nummerdamata.

²²⁶ ERA 62-2-649, l. 9-9p.

valla aladel oli varemkasutatud kohti mitu, siis vahel ei olnud kohalikud elanikud maamõõtja poolt planeeritud kohaga rahul. Salutaguse mõisa asunikud saatsid 1925. aastal palvekirja Maakorralduse Peavalitsusele, kus avaldasid kahetsust, et maade planeerimisel jäi kõige parema saviga koht (koha nr. 40 heinamaast) eraldamata. Planeeritud saviaugust (koha nr. 45 maadest) saadav savi kõlbas asunike arvates küll müüritööde tegemiseks, kuid mitte ahjude ehitamiseks.²²⁷ Turbarabad planeeriti enamasti asunike turbaühistutele kasutamiseks (Pahkla, Lohu, Kirdalu, Tohisoo) või tagavaramaaks (Salutaguse).

Ajaloolised kohad

Kavade koostamisel planeeriti Kohila valla mõisamaadest välja ajaloolise tähtsusega Lohu linnamägi oma looduslikes piirides, mis varasemalt oli kasutusel olnud heinamaana.²²⁸ Vähemtähtsaks peeti Angerja mõisa maadel olnud kloostri varemeid, mille puhul mainiti, et need jäävad maatüki saanud isiku valve alla.²²⁹

Krundid koolidele

Koolimajad olid enamasti juba varem olemas, kuid piirid naabertaludega olid sageli kinnitamata. Pea kõikidest Kohila valla mõisate maadest eraldati planeerimisel krundid koolide jaoks. Angerja mõisamaadest kooli jaoks maad ei planeeritud, kuna kool pidi minema Salutaguse mõisa. Pahkla koolimaja asus Angerja mõisa maadel ja Pahkla planeerimisel nenditi, et osad Salutaguse maad on juba välja jagatud, mõisa küsimus aga lahtine ja seetõttu ei saa esialgsele plaanile loota. Nii planeeriti Angeja ja Pahkla kogukondade jaoks üks kool endisele kohale.²³⁰ Planeerimisel pidi arvestama asjaoluga, et õpetajad vajasisid samuti maad põlluharimiseks või loomade pidamiseks. Seepärast planeeriti mitmete koolide juurde normaaltalu suuruses maad kooli personali jaoks.

²²⁷ Salutaguse mõisa asunike palvekiri 6. juuni 1925. - ERA 62-2-660, nummerdamata.

²²⁸ Vastav tükk anti hiljem Johan Pitkale. - ERA 62-2-649, l. 14p.

²²⁹ ERA 62-2-634, l. 17-17p; kloostri olemasolu kohta andmed puuduvad, kuid mõelda Angerja vasall-linnuse varemeid, mis on muinsuskaitse all.

²³⁰ ERA 62-2-653, l. 4.

4.4 Maasoovijate nimekirjade koostamine

Maasaajate nimekirjad pandi kokku vallavolikogu koosolekul, kus osales seadusliku järelevalve otstarbel ka riigimaade ülem. Põllutöoministeeriumi poolt määrati iga mõisa kohta maasaajate arv ja üksused, mis väljaandmisele kuulusid. Vallavolikogu ülesandeks jäi kandidaatide järjekorra kindlaksmääramine, pidades silmas eelkõige Vabadussõjas võidelnud sõdurite huve. Et maasaajate nimekirja pääseda, pidid soovijad kirjaliku sooviavaldusega oma kandidatuuri üles seadma. Kandidaatide nimekirja kokkupanemisel pidi vallavolikogu lähtuma seadusega ettenähtud järjekorrast:

- 1) Väljaantava mõisa maadel olevad rentnikud;
- 2) Vabadussõjas vapralt võidelnud sõdurid, kellele Vabariigi Valitsus on määranud maad autasuna ja keda autasustatud II liigi vabadusristiga;
- 3) Vapralt võidelnud sõdurid, kellel Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud;
- 4) Vabadussõjas vigastusi saanud sõdurid (vähemalt 40% tööjõu kaotust) ja keda Vabariigi Valitsus on autasustanud II liigi vabadusristiga;
- 5) Vabadussõja lahingutest osa võtnud sõdurid, keda on Vabariigi Valitsus autasustanud II liigi vabadusristiga, silmas peeti ka eesliinil viibitud aja pikkust;
- 6) Vabadussõjas vigastatud sõdurid (vähemalt 40% tööjõu kaotust);
- 7) Vabadussõjas langenud sõdurite perekonnad;
- 8) Vabadussõjas vigastatud sõdurid (tööjõu kaotus vähem kui 40%);
- 9) Vabadussõjas lahingutes osalenud sõdurid, pidades silmas eesliinil viibitud aega;
- 10) Kõik teised maasoovijad.²³¹

Kohila vallanõukogu protokollide raamatu põhjal on võimalik jälgida, kui tõsiselt hinnati iga kandidaati. 13. märtsil 1920. aastal arutati **Tohisoo** mõisa maadele soovi avaldanute sobivust kandidatuuriks. Maasoovijaid oli end üles seadnud 55, kellest nimekirja võeti 42, kuna 13 kandidaati ei leitud piisavalt sobivateks olevat. Nimekirjadest väljajäänutele toodi põhjendusteks: *varguses kahtlustatud /.../ salaviina põletamises süüdistatud /.../ ise üle 60 a vana ja poeg on sõjaväe jooksik /.../ ei ole*

²³¹ Määrused maareformi teostamiseks. – RT 1920, nr 16/17, § 77. Maareformi teostamise määruses nimetatud järjekorra loomise aluseks olid maaseaduse §21 ja §22.

*töövõimuline /.../ isik siin täiesti tundmata /.../ mitte kui põllumees tuntud.*²³² Viimane nimetatud põhjustest oli ka kõige sagedasem.

Tohisoo mõisa hindamine ja ülevõtmine toimus 14. aprillil 1920. aastal, mõisamaade planeerimise kava kinnitati 23. novembril 1920. Tohisoo mõisas moodustati 1920. aastal 25 asundustalu, millest osad maaüksused jagati mitme asuniku vahel. Kohila vallanõukogu koosolekul 8. veebruaril 1921. aastal otsustati maad anda 28-le asunikule, kellest osad said oma kohad liisuvõtmise teel.²³³ Liisuga otsustati maasaamise küsimus juhul, kui ühte kohta soovisid mitu sama eesõigusega isikut. Tohisoo mõisamaade jagamisel tekkis seetõttu lahkarvamusi ning mõned kandidaadid lahkusid koosolekult, kuna ei saanud seda maatükki mida soovisid.²³⁴ Kandidaatide nimekirja oli üles võetud ning osutus maasaajaks ka Tohisoo mõisa pärija Benita Wrangell.

Tohisoo mõisa maade jagamisel lähtuti otsuse tegemisel maaseaduse §21 põhjal ja maareformi teostamise määruse § 43 ja § 78 põhjal. Kui kahte nendest seaduse paragrahvidest võeti aluseks ka teiste mõisate asunike nimekirjade koostamisel, siis § 43 mainitakse vaid Tohisoo puhul. Vastav seadusesäte ütleb: *Maaharijate ühingu liigetel, kes oma maad on korralikult harinud, on ühingu käes tarvitada oleva maa väljaandmisel üksikute majapidamistena eesõigus maa saamiseks.*²³⁵ Selle sätte alusel oli maad Tohisoo mõisast antud 14 asunikule. Maade planeerimise juures ei olnud aga peale turbaühingu ühtegi muud põllumajanduslikku ühingut mainitud.

Rootsi vabatahtlike üks juhte Vabadussõjas, Carl Mothander, sai maad põllutööministri otsusega 1931. aastal, kuid mitte Tohisoolt - Mothanderi abikaasa endisest mõisast -, vaid Virumaalt Avanduse asulast. 1932. aastal õnnestus tal autasuna saadud Avanduse maa vahetada krundi vastu Tohisoo mõisast.²³⁶ Maad olid saanud ka Tohisoo mõisa pärijad Benita Mothander ja Marietta Wrangell. Riigistatud Tohisoo mõisahoone oli jäetud planeerimisel Kohila kõrgema rahvakooli jaoks ja müüdüd 1922. aastal Kohila

²³² Kohila vallanõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 15.

²³³ Kohila vallanõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 41-42.

²³⁴ TLA 808-1-2, l. 42-43.

²³⁵ Määrused maareformi teostamiseks § 43.

²³⁶ Riigimaade ülema III jaoskonna kiri Põllutööministeeriumile 21. aprill 1932. - ERA 58-4-2932, l. 25.

vallavalitsusele.²³⁷ 1934. aasta märtsis saatsid Mothanderid palve põllutööministrile, milles palusid endale maad maja ehitamiseks Tohisoo mõisa pargist põhjendusega: /.../ *See park oli tänini rahva lõbuajaks, kuna aga nüüd ümbruskond endale uue rahvamaja Kohila vabriku lähedal ehitatud on, on see park ainult veel loomade karjamaaks/.../.*²³⁸

Vastav palve aga maakorralduse ametist positiivset otsust ei saanud, mida põhjendati vajadusega jätta park koolikoha sisse ja mitte rikkuda kooli krundi piire. Viidati ka asjaolule, et nii Benita kui Carl Mothanderile antud maadel oli metsa piisavalt.²³⁹

1925. aasta statistiliste andmete põhjal jagati Tohisoo mõisa maadest välja 25 asundustalu, millest suurim oli 40, 25 tiinu.²⁴⁰ (Lisa 2).

Maasoovijate nimekirja koostamine **Kirdalu** karjamõisa maadele toimus Kohila vallanõukogu koosolekul 28. veebruaril 1921. aastal. Koosolekul osales lisaks nõukogu liikmetele Riigimaade ülema esindaja Johannes Pärn. Maa saamiseks kandideerisid 15 sõdurit ja 13 muud maata isikut. Oma kandidatuuri võtsid tagasi 3 maata meest ja üks sõdur. Loobuvaks sõduriks oli Kurtna mõisa endise omaniku Adele Glanströmi poeg, lipnik Kuno Glanström,²⁴¹ kes esitas 1923. aastal palve maa saamiseks Kurtna mõisast.²⁴² Vallanõukogu otsusel määrati maasaajateks 5-le planeeritud kohale:

- 1) August Sihver - Vabadussõjas vigastatud sõdur (vähemalt 40% tööjõu kaotust);
- 2) Eduard Mesila - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%), 11 kuud liinil sõdinud;
- 3) Jaan Mesila – Eduard Mesila isa, 18 aastat olnud mõisa teomees;
- 4) Martin Kambert - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%), 9 kuud liinil sõdinud;
- 5) Kaarel Nahkur – 3 aastat olnud mõisa teomees, 7-liikmeline perekond;
- 6) Johannes Jibus²⁴³ - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%), 8 kuud liinil sõdinud;

²³⁷ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll 4. september 1922. - TLA 808-1-2, l. 111p.

²³⁸ ERA 62-2-672, nummerdamata.

²³⁹ Põllutööministeeriumi kiri maakorralduse ametile 8. märts 1934. - Samas.

²⁴⁰ TLA 808-1-228, l. 38-38p.

²⁴¹ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll. - TLA 808-1-2, l. 45-46.

²⁴² Lipnik Kuno Glanströmi kiri põllutööministrile 27. aprill 1923. - ERA 58-4-166, l. 50.

²⁴³ Hilisemates dokumentides ka Ibus ja Ibos.

- 7) Johannes Jibuse vend August Jibus - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%), 5 kuud liinil sõdinud;
- 8) Hans Kärakas- 30 a Kirdalu mõisas teeninud;
- 9) Hans Kärakase poeg August Kärakas²⁴⁴- Vabadussõja lahingutes osalenud sõdur.

Et Kirdalu mõisast ei olnud rohkem kohti võimalik planeerida, siis seati 3 sõdurit ja 2 maata meest Kurtna mõisa kandidaatide nimekirja. Ülejäänutele ei antud maad põhjusel, et nad on teistest vähem eesõigustatud.²⁴⁵ Kirdalu mõisa planeerimise kava esitlemine toimus juunis 1921. aastal, mõisast planeeriti 5 normaaltalu.²⁴⁶ Sama aasta 11. novembril toimunud Kohila vallnõukogu koosolekul kinnitati veelkord eelpool nimetatud kandidaadid maasaajateks konkreetsetele kruntidele.²⁴⁷ Kuna osa kruntidest said jagatud kahele maasoovijale, siis arvas nõukogu, et tegelikult peaks nn poole koha rentnikud kõik iseseisvateks rentnikeks kinnitama *mis koha pidamiseks väga tarvilik, sest ajutised rentnikud kohapidamise hääwitajad.*²⁴⁸

27. jaanuaril 1922. aastal toimus Kohila vallnõukogu koosolek, kus Harjumaa riigimaade ülema ettekirjutuse põhjal otsustati Lohu ja Angerja mõisate maasoovijate, kellel maaseaduse §21 põhjal maasaamiseks õigus, nimekirjad kokku panna.²⁴⁹ Maasoovijate kandidaatide nimekiri kahele mõisale oli rohkearvuline - tervelt 100, kellest **Lohu** mõisast soovisid maad 73 ja Angerja mõisast 27 asunikku. Koosolekul viibis ka riigimaade ülema esindaja Permann, kelle sõnul kuulusid planeerimise kavade alusel Lohu mõisast väljaandmisele 21 normaaltalu ja 7 käsitöökohta ning Angerja mõisast 10 normaaltalu.

Lohu mõisa planeeritud kohtadest oli põllutöoministri abi otsuse põhjal määratud üks koht Elmar Veanas`ele, üks koht alamkapten Hans Elb`le²⁵⁰, üks koht ringkonnaalitsejale, 3 normaaltalukohta mõisatöolistele, 7 käsitöökohta ning kolm

²⁴⁴ Hilisemates dokumentides ka Kerakas.

²⁴⁵ Kohila vallnõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 45-46.

²⁴⁶ ERA 62-2-643, nummerdamata.

²⁴⁷ TLA 808-1-2, l. 94-96.

²⁴⁸ TLA 808-1-2, l 80p.

²⁴⁹ TLA 808-1-2, l. 94.

²⁵⁰ Loobus määratud krundi vastuvõtmisest, kuna pidas maad liiga kehvaks. ERA 1552-1-511.

kohta ajutiselt endisele mõisa omanikule, Konstantin Baranoffile.²⁵¹ Seega kuulus väljaandmisele vaid 12 normaaltalu kohta. Eesõigustatud kandidaadid kohtadele otsustati vallanõukogu kinnisel hääletamisel (22 poolt ja 2 vastu) järgmiselt:

- 1) Johan Pitka - aseadmiral, Vabadussõjas vapralt võidelnud sõdur, kellele Vabariigi Valitsus on määranud maad autasuna ja keda autasustatud II liigi Vabadusristiga;
- 2) Eduard Neps - soomusrong „Kaptan Irv“ alamkaptan, haavata saanud, maad saab eelmisega samadel alustel;
- 3) Alfred Pontak - Soomusrongi nr 3 reamees, maad saab eelmistega samadel alustel
- 4) Rahuleid Kask - Soomusrongi nr 2 vabatahtlik, maad saab eelmistega samadel alustel;
- 5) Arthur Brackel - Soomusrong „Kaptan Irv“ alamkaptan, haavata saanud, maad saab eelmistega samadel alustel;
- 6) Heinrich Aamer - Vapralt võidelnud sõdur, kellel Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud, Kalevlaste malevas teeninud;
- 7) Tõnis Särg - Vapralt võidelnud sõdur, kellel Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud, sõdur - I ratsapolgu alamohvitser;
- 8) Otto Aud - Vabadussõja lahingutest osa võtnud sõdur, keda on Vabariigi Valitsus autasustanud II liigi vabadusristiga, silmas peeti ka eesliinil viibitud aja pikkust;²⁵²
- 9) Johannes Leht - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%);
- 10) Johannes Neufeldt - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%);
- 11) Jaan Nesselmann - langenud, sõduri perekond VII järk;
- 12) Aleksander Albin – Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%).

²⁵¹ Kohila vallanõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 94-96.

²⁵² Vallanõukogu märkus protokollis - tunnistust risti saamise kohta pole esitanud.

Juhuks, kui eesõigustatud kandidaadid peaksid loobuma või kui endisele mõisaomanikule mõeldud kohad vabaks jäävad, seati üles ka tagavarakandidaadid, kelleks olid 4 Vabadussõjas võidelnud kohalikku elanikku.²⁵³

Lohu mõisa maasaajateks kandideerijate arvuline ja isikuline koosseis oli muljetavaldav. Kandideerivaid eesõigustega isikuid oli 23 - kõik Vabadussõjas võidelnud, paljud nendest ka Vabariigi Valitsuse poolt autasustatud. Kuna maatahtjad pidid oma eesõigust dokumentaalselt tõestama, siis Vabadusristi saajatel toodi vahel ära ka rindel sooritatud kangelasgude kokkuvõte. Väljavõte eesõigustega maasaaja, soomusrongil teeninud Alfred Pontaki kaaskirjast: */.../ hinnates vahvust, mis Teie ülesnäidatud lahingutes 30. ja 31. märtsil 1919 a. nelja kaaslasega Worobjovo, Maslova ja Netchaeva küladest vaenlast põgenema sundides, kuulipildujat saagiks saades ja luuramise käigul Maslova küla juures haavatuna vaenlase peale tuld andes kuni teised järele jõudsid ja sidumisele toimetasid.*²⁵⁴

Kuna konkurents oli tihe, siis jäid kandidaatide nimekirjast välja mitmed, kellele oli Vabariigi Valitsuse otsusega tasuta maad lubatud. Vallanõukogu otsuse vastu esitas protesti Harju maakonnavalitsusele Vabadussõjas osalenud Konstantin Baranoff (Lohu mõisniku Konstantin Baranoff'i poeg), kelle protest aga jäeti rahuldamata, kuna Lohu mõisast said maad vaid eesõigustega kandidaadid. Vallanõukogu protesteeris Põllutööministeeriumi korralduse peale anda endisele mõisaomanikule 3 kohta, kuna see oli vastuolus maaseaduses §20 sätestatud korraga, et kandidaatide järjekord määratakse vallanõukogu ettepanekul maavalitsuse poolt. Maakonnavalitsuse põllumajandusosakonna juhataja Jürgenfeldt leidis, et endisele omanikule Baranoff'ile tuleks jätta üks koht ning teised tagavarakandidaatidele välja jagada. Vastav ettepanek ka kinnitati maakonnavalitsuse poolt 28. veebruaril 1922.²⁵⁵ Konstantin Baranoff sai ühe krundi maaharimiseks ja endise mõisa valitsejamaja eluhooneks.

Lohu mõisa maade jagamisel peeti eelkõige silmas Vabadussõja kangelasguste huve, mille näitena võib tuua asjaolu, et admiral Johan Pitkale määrati 31. märtsil 1922. aastal

²⁵³ TLA 808-1-2, l. 94-96.

²⁵⁴ Vabariigi Valitsuse tunnistus reamees Alfred Pontakile Vabadusristi kolmanda järgu aumärgi andmise kohta 14. oktoober 1920. - TLA 808-1-178, l. 53.

²⁵⁵ TLA 808-1-185, l. 32-32p.

Põllutöoministeeriumi Maadekorralduse Peavalitsuse otsusega Lohu mõisast kolme krundi (nr 56, nr 67 ja nr 43) liitmisel ühendatud krunt.²⁵⁶ Admiral Pitka kätte läks mõisa süda, mida ta pidas kuni selle müümiseni 1924. aastal.²⁵⁷ Lohu mõisast jagati maad uuesti 5. aprillil 1923. aastal, kui väljaandmisele kuulus koht nr 62, millele kandideerisid 4 Vabadussõjas osalenud kohalikku elanikku ning mis jaotati kahe Lohu mõisa endise teenija – Jüri Emmust'i ja Hans Barnabas'i vahel, kes olid nõus kohta kahekesi pidama.²⁵⁸ 20. märtsil 1924 kinnitati Lohu mõisa 5-le käsitöökohale nende endised kasutajad ²⁵⁹ ja 21. dets 1925. aastal kinnitati oma kohtadele 15 renditalu pidajat.²⁶⁰

29. mail 1933. aastal taotles Lohu mõisa endise omaniku poeg Konstantin Baranoff vallanõukogu soovitus kandideerimaks Lohu mõisa viinavabriku kohale. Vallanõukogu selle soovitus ka andis põhjendusega *maasoovija, kes Vabadussõjast osa võtnud, senini maad saanud ei ole /.../ ühisel häälel soovitab teda Lohu piirituse vabriku kohale /.../*²⁶¹

1925. aasta statistiliste andmete põhjal oli Lohu mõisast jagatud 33 asundustalu, millest suurim oli 52,10 tiinu suurune ning 2 käsitöö- ja 2 tööstuskohta.²⁶² (Lisa 3).

Angerja mõisa maadele planeeritud 10 normaaltalu jagati samuti osaliselt enne kandidaatide nimekirja kokkupanemist.²⁶³ Põlluministeeriumi korraldusel määrati 2 kohta Vabadussõjas võidelnud Soome sõduritele, 2 kohta Voldemar ja Adolf Sarmole ja 2 kohta mõisatöölisele.²⁶⁴ Kandidaate sai seega esitada vaid 4-le normaaltalu kohale. Avalikul hääletamisel otsustas vallanõukogu jagada kohad järgmiselt:

- 1) Rudolf Raudsep - Vapralt võidelnud sõdur, kellele Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud, Scoutspolgu alamleitnant;

²⁵⁶ Maakorralduse Peavalitsuse kiri Harjumaa riigimaade ülemale. - TLA 808-1-185, l. 45.

²⁵⁷ Ajalehes „Vaba Maa“ ilmus 1930. aasta märtsis artikkel pealkirjaga „Lohu mõis käib käest kätte“. Selle andmetel müüs Pitka Lohu mõisa edasi Eesti Panga presidendile J. Jaaksonile, see koloniaalkaupluse pidajale H. Valdmannile ja see Johannes Kraamanile. // Vaba Maa 26.03.1930, lk. 3.

²⁵⁸ Kohila vallanõukogu protokoll. - TLA 808-1-2, l. 133p-134.

²⁵⁹ Samas, l. 174p.

²⁶⁰ TLA 808-1-3, l. 24p-25.

²⁶¹ TLA 808-1-4, l. 22-22p.

²⁶² TLA 808-1-228, l. 44-44p.

²⁶³ TLA 808-1-2, l. 94-96.

²⁶⁴ TLA 808-1-2, l. 94-96.

- 2) Hermann Rothberg - 3-nda välja suurtüki divisjoni lipnik, saab maad samadel alustel eelmisega;
- 3) Villem Prunt - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%);
- 4) August Kendler – saab maad samadel alustel eelmisega.

Tagavarakandidaatideks määrati 2 Vabadussõjas võidelnud kohalikku elanikku. Kahele esimesele kandidaadile ei olnud Angerja mõis esimene valik: Raudsep soovis maad Tohisoo mõisast ja Rothberg Lohu mõisast. Kumbki nendest ei osutunud aga varasemalt valituks. Vallavolikogu ei olnud nõus Põlluministeriumi korraldusega määrata maad maaseaduse §78 alusel Adolf Sarmole, kui endisele Angerja mõisa pidajale, kuna *nõukogu teada ei ole A. Sarmol kunagi nimetatud mõisas majapidamist olnud.*²⁶⁵ Maakonna põllumajandusosakonna juhataja Jürgenfeldt toetas vallanõukogu protesti, otsustades, et Sarmole ei anta üldse maad ning vastavad kohad lähevad tagavarakandidaatidele.²⁶⁶ Tegelikult ei olnud krundi määramine Adolf Sarmole vallanõukogu otsustada, kuna riigimaade ülem H. Kuik teatas oma kirjas Kohila vallavalitsusele 1921. aasta augustis: *Angerja mõisa rentnikule Adolf Sarmole kui sõdurile Põllutööministeriumi poolt MTM §68 ja 78 põhjal planeerimisele tuleva Angerja mõisa südame koht määratud, missuguse väljaandmine enam vallanõukogu otsustamise alla ei kuulu.*²⁶⁷

11. detsembril 1922 saadeti Põllumajanduse Peavalitsusest kiri Maakorralduse Peavalitsusele, milles päriti aru asjaolu üle, et Angerja mõisast oli härra Adolf Sarmole eriotstarbeks määratud ja antud krunt nr. 42, mille suuruseks on 53,70 tiinu. Tähelepanu juhiti, et see krunt on suurem kui lubatud 50 ha.²⁶⁸ Adolf Sarmo sai nii mõisa südame kui ka telliskivitööstuse koha, mille ta oli asutanud 1920. aasta suvel.²⁶⁹ Eelmise vend, Voldemar Sarmo, sai tasuta koha nr. 34.²⁷⁰

²⁶⁵ TLA 808-1-2, l. 97p.

²⁶⁶ TLA 808-1-185, l. 42.

²⁶⁷ ERA 1552-1-66, nummerdamata.

²⁶⁸ ERA 62-2-634, nummerdamata.

²⁶⁹ Reservis oleva alamleitnant A. Sarmo palvekiri riigimaade ülemale 28. oktoober 1920. - ERA 1552-1-66, nummerdamata.

²⁷⁰ TLA 808-1-178, l. 37.

6. märtsil 1922. aastal esitas palve Harjumaa riigimaade ülemale Angerja kogukonna tööline Aleksander Kokk, kes avaldas soovi ja tahet ehitajast põlluharijaks hakata ning pretendeerida ühele kohtadest, mis oli Soome sõduritele määratud. Riigimaade ülem andis palvele põhimõttelise toetuse juhul kui soomlased tõesti oma kohti välja ei võta.²⁷¹ Sama aasta oktoobris teatas riigimaade ülem Maakorralduse Peavalitsusele, et soomlased on neile reserveeritud kohtadest loobunud ning need on rendile antud Aleksander Kokk`ile ja mõisateenijatele.²⁷²

1925. aasta statistiliste andmete põhjal oli Angerja mõisast planeeritud 25 kohta, millest kõige suurem oli 53,70 tiinu ja väikseim 0,35 tiinu.²⁷³ (Lisa 4).

5. märtsil 1923 toimunud vallandõukogu koosolekul arutati Kurtna ja Salutaguse mõisate maade peale kandideerijate nimekirjade kokkupanemist.²⁷⁴ **Kurtna** mõisast maa saamiseks olid end nimekirja pannud 23 soovijat, nendest 8 sõdurit ja üks tasuta maasaaja. Salutaguse mõisa peale kandideerisid 11 maasoovijat, kellest 7 olid sõdurid ja kahele oli määratud maa tasuta saamiseks. Koosolekul viibis ka riigimaade ülema asetäitja Richard Blumthal, kelle sõnul kuulus maade planeerimise kava alusel, mida esitleti Kurtnas 8. novembril 1922²⁷⁵, väljaandmisele 5 normaaltalu ja 6 suvituskohta. Põllutööministeeriumi otsusega oli määratud üks normaaltalu suuruses koht Kuno Glanströmile (Kurtna mõisa endise omaniku Adele Glanströmi poeg), üks normaaltalu koht polkovnik Vahtramäele, üks suvituskoht maamõõtja Paul Israelile ja 2 normaaltalu suuruses kohta mõisatöölistele. Seega kuulus väljaandmisele vallandõukogu otsuse põhjal vaid üks normaaltalu ja 5 suvituskohta. Vallandõukogu otsustas avalikul hääletamisel anda ühe normaaltalu endisele mõisaomanikule Eduard Glanströmile (eelpool nimetatud Kuno Glanströmi vend), kes */.../ tuntud nõukogule kui hoolas ja eeskujulik maa kultiveerimise alal /.../*²⁷⁶ Suvituskohtade kandidaatideks määrati 4 soovijat ning üks suvituskoht jäi huviliste puudumise tõttu välja andmata.²⁷⁷

²⁷¹ TLA 808-1-185, l. 38-38p.

²⁷² ERA 1552-1-67, nummerdamata.

²⁷³ TLA 808-1-228, l. 43.

²⁷⁴ TLA 808-1-2, l. 128.

²⁷⁵ ERA 62-2-643, nummerdamata.

²⁷⁶ TLA 808-1-2, l. 128p -129.

²⁷⁷ TLA 808-1-2, l. 128p -129.

7. aprillil 1926. aastal arutati Kohila vallanõukogus Kurtna mõisast planeeritud kruntidele nr 60 ja nr 63, millele kandideerisid 8 maasoovijat. Valituks osutusid 2 Vabadussõjas võidelnud kohalikku elanikku.²⁷⁸ 1925. aasta statistiliste andmete põhjal oli moodustatud Kurtna- Kirdalu mõisatest 17 asundustalu ja 6 suvituskohta.²⁷⁹ (Lisa 5).

Salutaguse mõisast kuulus maade planeerimise kava kohaselt, mida esitleti 30. juulil 1922²⁸⁰, väljaandmisele 11 normaaltalu, millest 3 oli määratud mõisatöölisele ning 8 jäi kandidaatide vahel jagamiseks. Kandidaatideks seati üles;

- 1) Voldemar Teras - Vabadussõjas vapralt võidelnud sõdur, kellele Vabariigi Valitsus on määranud maad autasuna ja keda autasustatud II liigi Vabadusristiga;
- 2) August Keeba – saab maad samasel alustel eelmisega;
- 3) Aleksander Holm- Vabadussõjas vigastatud sõdur (vähemalt 40% tööjõu kaotust);
- 4) Johannes Kaal - Vabadussõjas vigastatud sõdur (vähem kui 40% tööjõu kaotust);
- 5) August Ausel - samadel alustel eelmisega;
- 6) August Laager – samadel alustel eelmisega;
- 7) August Kendler - Vabadussõjas lahingutes osalenud sõdur, pidades silmas eesliinil viibitud aega;
- 8) Lind Karl – samadel alustel eelmisega.

Tagavarakandidaatideks seati 3 Vabadussõjas osalenud meest. Teiste vähemate eesõigustega kandidaatide palved jäeti rahuldamata, kuna maad väljajagamiseks rohkem ei olnud. Samal koosolekul tegi vallanõukogu ettepaneku kinnitada kohapidajateks senised popsi- ja renditalude kasutajad, arvuliselt Kurtna mõisas 10, Salutaguse mõisas 12 ja Angerja mõisas ja Tohisoo mõisas kummaski üks.

²⁷⁸ TLA 808-1-3, l. 33-33p.

²⁷⁹ TLA 808-1-228, l. 39-39p.

²⁸⁰ ERA 62-2-650, l. 9.

Uus kandidaatide ülesseadmine toimus 20. detsembril 1923. aastal.²⁸¹ Põhjuseks oli mitme eesõigustatud kandidaadi loobumine pakutud krundist. Loobusid Voldemar Terras, August Keeba, Aleksander Holm, Johannes Kaal, August Kendler ja tagavara kandidaat Theodor Saaler. Nii jäi vabaks 6 kohta, millest 2 anti tagavarakandidaatidele.²⁸² Kandidaadid seati üles neljale kohale, mis otsustati anda neile, kes tegelikult ka nende pidajad olid:

- 1) August Lehter – Vapralt võidelnud sõdur, kellel Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud;
- 2) Johannes Runge - kohalik elanik;
- 3) Johannes Koosler - kohalik elanik;
- 4) Kristine Kokk - kohalik elanik.

Salutaguse mõisa maid jagati kahes osas ning järgmine jagamine toimus Harjumaa riigimaade ülema korraldusel Kohila vallandõukogu koosolekul 23. märtsil 1925. aastal.²⁸³ Harjumaa riigimaade ülema abi J. Liebreich'i kohalolekul ja sõnul kuulus Salutaguse mõisast väljaandmisele planeeritud 9 normaaltalu, üks tööstuskoht, 5 käsitöökohta, üks eluasemekoht, üks majaplats, korraldatud saunakoht nr 62, soomaatükk nr 58, turbaraba nr 59, juurdelõige nr 35 käsitöökohale ja korraldatud renditalu Rõngelepa nr 64. Põllutööministri otsusega oli 7 kohta määratud tasuta maasaajatele:

- 1) Ooberst²⁸⁴ Hans Kalm – tasuta maasaaja ja Soome vabatahtlike juht, autasustatud Vabaduseristiga (esindas tema volinik vandeadvokaat Jüri Kalm);
- 2) Karl Raud – tasuta maasaaja, autasustatud Vabaduseristiga;
- 3) Rudolf Raudsepp – eelmisega samadel alustel;²⁸⁵
- 4) Aksel Viiggo - Jørgensen - Taani vabatahtlik, kapral;
- 5) Anton Takkel – tasuta maasaaja;

²⁸¹ TLA 808-1-2, l. 152-152p.

²⁸² Maakorralduse Peavalitsuse kiri riigimaade ülemale 1. september 1923. - ERA 1552-1-883, nummerdamata.

²⁸³ TLA 808-1-3, l. 5-7p.

²⁸⁴ Allikas nimetatud auaste, õigem oleks siiski kolonel.

²⁸⁵ Kandideerinud varasemalt ka Tohisoo ja Angerja mõisast eraldatud kohtadele, Angerja mõisast oli otsus maasaamiseks positiivne, kuid ilmselt loobus.

- 6) Aleksei Koorits – tasuta maasaaja, soomusrong „Kapten Irv“ aseohvitser;
- 7) Jaan Laast – langenud sõduri isa.

Põlluministeeriumi korraldusesse jäeti 2 normaaltalu ja 5 käsitöökohta, tööstuskoht nr 47, eluasemekoht nr 56, majaplats nr 57, turbaraba nr 59 ja soomaa nr 58. Järelikult sai vallanõukogu otsustada vaid saunakoht nr 62 ja renditalu nr 64 väljaandmise üle. Saunakoha ja renditalu peale määrati nende endised rentnikud.

Loomulikult ei olnud ei vallanõukogu ega 39 kandideerinud maasoovijat rahul Põllutööministeeriumi otsusega määrata väljastpoolt valda 7 maasaajat ning ülejäänud 2 kohta ei kuulunud samuti vallanõukogu pädevusse. Otsustati esitada protest põllutööministri otsuse vastu, samuti mainiti, et vastavate kohtade eraldamine ei olnud enne koosolekut avalikult teatavaks tehtud. Tööstuskohale nr 47 soovis selle senine rentnik ja endise mõisaomanik Aksel Korjus saada põlise kasutamise õigust, mida vallanõukogu ka toetas põhjendusega */.../ et Korjus on vallanõukogule tuntud kui korralik ja tubli põllumees /.../*.²⁸⁶

10. märtsil 1927. aastal arutati kandidaatide sobivust Salutaguse mõisa maadel asunud Männiku koha peale, millele kandideerisid 5 kandidaati, nende hulgas koha senine kasutaja, kelle kasuks otsus ka tehti.²⁸⁷ Salutaguse mõisa kohta 1925. aastal kogutud statistiliste andmete kohaselt anti sealt välja kokku 22 asunduskrunti.²⁸⁸ (Lisa 6).

Vallanõukogu koosolekul 20. märtsil 1924. aastal hakati kandidaatide nimekirja kokku seadma **Pahkla** mõisast planeeritud kohtadele.²⁸⁹ Mõisamaadest oli kava alusel planeeritud 17 normaaltalu ja 5 käsitöökohta, millest Maakorralduse Peavalitsuse poolt oli üks normaaltalu määratud kapten Lareteile²⁹⁰ ning riigimaade ülema korraldusel reserveeritud 8 normaaltalu ja 5 käsitöökohta mõisatöölisele. Väljaandmisele kuulus 8 normaaltalu, millele kandideerisid 38 maasoovijat. Vallanõukogu otsusel seati kandidaatideks:

²⁸⁶ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll. - TLA 808-1-3, l. 8.

²⁸⁷ TLA 808-1-3, l. 34-34p.

²⁸⁸ TLA 808-1-228, l. 40.

²⁸⁹ TLA 808-1-2, l. 172p-174p.

²⁹⁰ 1925. aasta kohtade nimekirjas, ega ka varasemates Lareteid märgitud ei ole, kuid 1937.-1938. aastatel suulist pärimust kogunud Õilme Tõlp kirjutab, et mõisa süda on Laretei käes. Ilmselt oli tegemist diplomaat Heinrich Laretei'ga (kes oli kapteni auastmes), ta mainib oma mälestustes, et käis 1923. aastal Kohila mõisavalitseja Maydell'i tütre juures inglise keelt õppimas ning tema tütre suvitasid samas mõisas. – H. Laretei. Saatuse mängukanniks. Lund, 1970.

- 1) Jaan Änilane - Vapralt võidelnud sõdur, kellele Vabariigi Valitsus on tasuta maad määranud;
- 2) Vladimir Janitz – samadel alustel eelmisega;
- 3) Karl Piilberg – samadel alustel eelmisega;
- 4) Aleksander Rikberg - Vabadussõjas vigastatud sõdur (tööjõu kaotus vähem kui 40%);
- 5) Rudolf Pootsmann – samadel alustel eelmisega;
- 6) Voldemar Lindemann – endine mõisaomanik;
- 7) Johannes Roodi - Vabadussõjas lahingutes osalenud sõdur, pidades silmas eesliinil viibitud aega;
- 8) Eduard Kulderknup – samadel alustel eelmisega.

Samuti otsustati kinnitada mõisa rendikohtade peale 6 endist Pahkla mõisa maadel asunud rentnikku. Nõukogu otsustas Pahkla mõisa südame – koha nr. 80 – anda Pahkla mõisa endisele omanikule Voldemar Lindemannile põhjendusega, et ta */.../ mõisa majapidamist kuni seniajani korralikult on juhtinud, hulga kõrge väärtusega hooneid korras on hoidnud ja oletada võib, et temal ka tulevikus jõudu on ümbruskonnale eeskujuks jääda /.../ sellega saaksid tema poolt asutatud tööstuste tarvis hooned otstarbekohaselt ära kasutatud.*²⁹¹ Pahkla mõisast maa saamiseks oli avalduse esitanud varasemalt Lohu ja Angerja mõisamaadele kandideerinud Herman Rothberg²⁹², kelle avaldust aga ei arvestatud, kuna ta ei ilmunud koosolekule isiklikult kohale, ega polnud ka esitanud tõendeid oma eesõiguste kinnitamiseks.²⁹³

Pahkla mõisa kohti jagati uuesti vallanõukogu koosolekul 21. detsembril 1925. aastal, kui arutleti kohtade nr. 68 ja 85 kandidaatide üle. Kandidaate oli 3:

- 1) Priidik Kasendorf – Pahkla mõisa endine tööline;
- 2) Johannes Kinkar – liinisõdur;
- 3) Konstantin Puustükk – liinisõdur.

²⁹¹ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll. - TLA 808-1-2, l. 172p-174p.

²⁹² Angerja mõisast talle maad ka eraldati.

²⁹³ TLA 808-1-2, l. 172p-174p.

Otsustati kohale nr 68 määrata Kinkar ja kohale nr 85 selle endine kasutaja Kasendorf.²⁹⁴

Pahkla mõisa kohta 1925. aastal kogutud statistiliste andmete kohaselt oli sellest moodustatud 26 asundustalu ja 6 käsitöökohta.²⁹⁵ (Lisa 7).

Maatahtjaid oli märksa rohkem kui maasaajaid. Samas olid ka krundid, eriti nende põllumaad, erineva viljakuse ja väärtusega, seepärast oli mõnede kruntide peale soovijaid väga palju ja teistest öeldi ära, kas koha väiksuse või kehva maa tõttu. Mitmed eesõigustatud kandidaadid üritasid järjestikku mitmes mõisas kandideerida, mida võiks põhjendada soovitud konkreetsest krundist ilmajäämisega. Kuna Pahkla ja Salutaguse mõisamaade täielik jagamine toimus 1924 – 1925 st teistest palju hiljem, siis oli nendele kohasoovijaid ka muudest maakondadest. Eriti palju laekus mõlema mõisa peale avaldusi Viljandi maakonnast, põhjendusega, et kohapeal enam vaba maad ei ole. Üldiselt püüdis vallavolikogu silmas pidada kohalike elanike huve, kuid kui koht oli eraldatud Põllutööministeeriumi või Maakorralduse Peavalitsuse otsusega, siis otsustati vastavalt sellele.

²⁹⁴ TLA 808-1-3, l. 23p-24.

²⁹⁵ TLA 808-1-228, l. 42-42p.

5. Maade ja inventari väljajagamine asunikele

Maareformi teostamise määrustega ettenähtud korras, müüdi maaseadusega võõrandatud inventar Põllutöoministeriumi poolt omanduseks neile, kes riigi käest maad said. Müügi alla ei kuulunud Põllutöoministeriumi kätte jäetud või eritingimustel teistele riigi seisukohalt olulistele asutustele edasi antav inventar; samuti tööstusettevõtete inventar, mida kasutati välja renditud tööstusettevõtetes. Võõrandatud põllumajandusliku inventari hinnaks määrati tollane keskmine turuhind, mis tuli ostes kohe välja maksta. Paljudel uutel maaomanikel ei olnud selleks piisavalt raha, abiks oli võimalus riigilt vajaliku inventari muretsemiseks krediiti taotleda.²⁹⁶ Inventari müügiga tegeles komisjon, mis oli seda mõisate ülevõtmisel hinnanud ning koosnes Põllutöoministeriumi, maakonnaavalitsuse ja vallanõukogu esindajatest.²⁹⁷ Inventari omamise seisukohalt võis asunikud jagada kolmeks:

- a) mõisamaade rentnikud, kes olid juba enne maareformi majapidamistega põlluharijad ja osa inventarist endil olemas;
- b) talumaade rentnikud, taluperemeeste pojad, kellel võis olla mingil määral inventari või võimalus seda saada läbi perekonna toetuse;
- c) uued maasaajad - endised mõisatöölised, liinisõdurid ja muud maata mehed, kel ei olnud peale hea tahtmise ja õhina midagi.²⁹⁸

Maareformi edu põhjuseks võibki lugeda asjaolu, et see teostus nn vanatalude olemasolul ja toel. Kui mõisate võõrandamise järel oleks maa jagatud vaid majanduslikult kehvajärjel olevatele ja peremeheoskusteta mõisatöölistele, siis oleks see võinud anda kogu majandust hävitava tagasilöögi.²⁹⁹

²⁹⁶ Määrus maareformi teostamiseks. 1920.

²⁹⁷ Maaseadus §13.

²⁹⁸ *Theodor Pool*. 1993, lk 20.

²⁹⁹ *Tiit Rosenberg*. Maaküsimus ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused. Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu Ülikooli Kirjastus 2013, lk 373-378.

Mõisatest võõrandatud inventari, põllusaaduste ja mahakülvatud vilja väljajagamine asunikele või ühistutele toimus kohe peale mõisate ülevõtmist. Kõikide väljajagatud varanduste kohta koostati komisjoni poolt aktid, kus olid täpselt kirjas andmed müüdü inventari hinna ja uute omanike kohta. Vastavate aktide põhjal on vastav protsess ka jälgitav. Mõisate inventari hulka ei loetud ainult kariloomi, ettevõtteid ja põllutöötarvikuid, vaid ka põllusaaduseid ja põllukultuure.

Mõisate endised omanikud kohustusid riigile üle andma külvatud viljaga põllud, mis jagati asunikele proportsionaalselt majapidamiste suurusega. Vastavalt väljaantud tiinude arvule, määrati kindlaks ka viljaseemne hulk, mille asunikud pidid riigile tagasi maksma. Lisaks rukkipõldudele jagati - olenevalt mõisates külvatust- välja nisu, ristikeina ja timutipõlde.

1922. aasta Lohu mõisa külvatud vilja jagamise akti põhjal anti välja 25,8 tiinu rukki- ja 2,50 tiinu nisukülve.³⁰⁰ 1923. aastal jagati asunikele Salutaguse mõisas rukki- ja teise aasta ristikeina, esimesena nimetatud 36 ja teist 60 tiinu ulatuses.³⁰¹ Kurtna mõisas jagati lisaks rukkikülville ka ristikeina ja timutit.³⁰² Pahkla mõisa asunikele jagati küll 1924. aastal põllud välja, kuid kuna rukis oli ikaldunud, siis oldi sunnitud need suvivilja alla külvama. Et rukist oli vaja, pöörduti abi saamiseks riigi poole. Pahkla asunike kirjast ringkonna valitsejale põhjendati vajadust järgmiselt: *Kevade kohe oli näha, et sell aastal põld rukist meile ei saa andma /.../ see küsimus kust rukki seemet ja leiba aastaseks üles pidamiseks saada, jäi seletamata.*³⁰³

Inventari omandamisel pidid ostu sooritanud asunikud muretsema kaasvastutajateks käemehed, kes /.../ selle eest vastutada tahavad ja seda ka täita võivad /.../.³⁰⁴ Käendus oli eelkõige vajalik selleks, et inventari saajad omandatud ilma valitsuse vastava loata kellelegi edasi ei annaks. Maasaajad esitasid enamasti käendajateks teisi asunikke. Näitena võib tuua väljavõtte 1920. aasta kevadel Tohisoo mõisa asunike käendajate nimekirjast: Jaan Grossmanni käendajad olid Johannes Puum ja Hans Brinkmann;

³⁰⁰ ERA 58-4-202, l. 9.

³⁰¹ ERA 58-4-343, l. 27.

³⁰² ERA 58-4-167, l. 39.

³⁰³ Pahkla asunike palvekiri juuli 1924. - ERA 1552-1-654, nummerdamata.

³⁰⁴ Kohila vallanõukogu koosoleku protokoll 14. mai 1920. - TLA 808-1-2, l. 23p-24.

Puumi käendajateks Brinkmann ja Aleksander Roosimägi; Brinkmanni käendajateks Aleksander Ehrmann ja Roosimägi.³⁰⁵ Nii võeti kaasvastutus inventari hoidmise eest. Inventari vastne omanik pidi koos käendajatega allkirjastama kohustuskirja, kus võttis kohustuse ostetud kolme aasta jooksul hoida ja mitte ilma kohaliku ringkonnavalitseja loata edasi müüa. Lepingu rikkumisel pidi asunik tasuma ostetud inventari eest tema poolt makstud hinna ja hetke turuhinna vahe. Juhul, kui asunik lõpetas rendilepingu enne kolme aasta möödumist, kohustus ta uuele omanikule riigilt saadud inventari edasi müüma selle aasta likvidatsiooni hinnaga. Dokumendi teisel poolel oli ära nimetatud vastav inventar, mille suhtes kohustus võeti.³⁰⁶

Võõrandatud inventari müügi ajast teatati eelnevalt avaliku kuulutusega. Kogu ostetud inventari eest tasumine käis aga enamikul asunistest üle jõu. Nii jäid paljud esialgu oma ostude eest osaliselt võlgu. Näiteks Kurtina mõisas 2. mail 1923. aastal toimunud inventari müügil ostsid 9 asunikku elus- ja eluta inventari 256 778 marga väärtuses, millest kohe makstud sai 142 328 marka ning võlgu jäädi 114 450 marka.³⁰⁷ Ostetud inventari eest võlgu jäänud asunikud pidid koos käendajatega allkirjastama võlakohustuse, millel märgiti ostetud kauba nimetus ja maksumus, sissemaksena tehtud summa ning tagasimakse graafik. 1920. aasta augustis ostis Hans Ruut Tohisoo mõisast lehma, kelle hinnaks oli 1750 marka, Ruut tasus sellest kohe 700 marka. Ülejäänud summa maksmiseks koostati võlakohustuse leping, mille alusel pidi võlg osade kaupa tasutud saama 1922. aasta 1. novembriks.³⁰⁸ Inventari müümine asunistele toimus võõrandamise väärtusest kõrgema hinnaga. Näiteks Lohu mõisas 1922. aasta aprillis toimunud inventari jagamise akti põhjal olid 12 hobuse võõrandamise ja müügihindade vahe täpselt poole suurem: võõrandamise väärtus 26 400 marka, müügi hind 52 800 marka.³⁰⁹ (Lisa 8).

Müügipäevi toimus mitmel korral, kuid osa võõrandatud inventarist jäi soovijate puudusel siiski müümata. Vältimaks olukorda, et vastav inventar oleks kasutuseta jäänud, pandi see avalikule oksjonile, kus võisid osaleda kõik soovijad. Sageli oli

³⁰⁵ TLA 808-1-2, l. 23p-24.

³⁰⁶ Otto Mesila kohustus 10. august 1922. - ERA 58-4-202, l. 11.

³⁰⁷ Kurtina mõisa inventari müügi akt nr. 529 16. aprill 1923. - ERA 58-4-167, l. 2-2p.

³⁰⁸ ERA 1552-1-949, nummerdamata.

³⁰⁹ ERA 58-4-202, l. 1

selliseks inventariks kallid ja suured põllutöömasinad, mille eraviisiliseks ostmiseks puudus asunikel võimalus ja vajadus. Põllumajanduslikust seisukohast olulisemate masinate ostmiseks liitusid asunikud koos ostetud talude omanikega masinatarvitajate ühingutesse.³¹⁰ Näiteks Pahkla mõisas püüti kahel korral oksjonil müüa viljapeksugarnituuri, mis kõrge hinna ja masinate kehva seisukorra tõttu ei õnnestunud. 1925. aastal oli Seli masinatarvitajate ühistu nõus vastavat garnituuri ostma, kuid ainult võõrandamisel märgitud hinnaga. Võõrandamise ja müügihinna vahe oli u 20 000 marka. Kuna vastavad masinad vajasisid remonti ning muid pakkujaid polnud, siis tehti müügiotsus Seli ühistu kasuks.³¹¹

Kuigi mõisatest asunikele väljajagatud inventar aitas asunikel põllupidamisega jätkata või seda alustada, tuli suurem osa asundustalus vajalikust ise muretseda. Lisaks inventari soetamisele vajasisid asunikud riigipoolset abi talumajapidamise jaoks vajalike ehitiste rajamisel. Sageli kasutati kuni oma majade valmimiseni elamiseks mõisate hooneid. Näiteks Kohila vallavalitsusele kuulavas Tohisoo mõisa härrastemajas asuvale Kohila algkoolile oli kasutada majast vaid pool ja teine pool oli välja üüritud asunikele. 1923. aasta suvel teatas Kohila vallavalitsus ringkonnavalitseja päringu peale, et majas elas 7 asunikku³¹², kelle käes oli 94,2 ruutsülla suurune pind.³¹³ Teiste üürnike hulgas oli endised omanikud, kellele jäeti majast kaks tuba ja köök.

Vahel tekkisid omanike ja üürnike vahel arusaamatused. 1923. aastal elas Lohu mõisa härrastemajas lisaks omanik admiral Johan Pitkale ka asunik kapten Eduard Neps oma perega. Neps oli saanud Põllutööministeeriumi otsusega kasutamiseks 5 tuba, kuid Pitka väitel elas ta tegelikult vaid alumise korruse 3-toalises korteris ning kahte teise korruse tuba tarvitab vaid pidude korraldamiseks.³¹⁴ Pitka vajab tube seoses poja pere majutamise vajadusega,³¹⁵ kuid Eduard Neps ei olnud nõus neid loovutama, ähvardades

³¹⁰ *Theodor Pool*. 1993, lk 21.

³¹¹ Maakorralduse Peavalitsuse kiri Seli masinatarvitajate ühistule 30. märts 1922. - ERA 1552-1-655, l. 16-18.

³¹² Nende hulgas oli ka Tohisoo mõisa endine omanik Benita Wrangell.

³¹³ Kohila vallandukogu protokoll. - TLA 808-1-197, l. 38.

³¹⁴ Pitka sõnul plaanis neid suvekorterina välja üürida.

³¹⁵ Pitka voliniku Lepp'i sõnul, suri Pitka poeg 16. mail 1923.

koguni autasumaast loobuda.³¹⁶ Eduard Nepsi elumaja valmis 1924³¹⁷, samal aastal müüs Pitka Lohu mõisa.

Mõisate kõrvalhooneid müüdi ka asunikele ära vedamiseks või ehitusmaterjaliks. 1921. aasta augustis ostis Hans Rass Tohisoo mõisast 2 küüni ära vedamiseks, et kasutada neid *põhjalikuks ümberehitamiseks*.³¹⁸ Suur osa asunistest, kelle maad asusid mõisasüdamest kaugemal, pidid paratamatult uued ehitised rajama.³¹⁹

1920. aastal põllutööministri määrusega hoonete ehitusmaterjali müügi kohta asunikele planeeritud kohtadel, said asunikud osta riigimetsast hoonete rajamiseks materjali. Asunikele vajamineva ehitusmaterjali hulk määrati kindlaks metsakonna metsaülema, riigimaade ülema ja vallavolikogu esindajast koosneva komisjoni poolt. Metsamaterjali hinnast tuli 1/5 kohe maksta ning ülejäänud võis tasuda 16 aasta jooksul. Ehitusmaterjali kättesaamise järel oli hoonete ehitamiseks aega 3 aastat ning saadud materjali ei tohtinud teistele isikutele edasi anda ega müüa.³²⁰

1922. aasta aprillis võeti vastu seadus asunikele ehituslaenu andmiseks, millega võisid laenu saada need asunikud, kes olid riigilt ehitusmaterjali laenuks saanud- laenu suuruseks 30 % plaanitavate ehitiste väärtusest - ja kõik teised asunikud 50% plaanitavate hoonete väärtusest. Toetuslaenu tagasimaksmise tähtsajad olenesid ehitamiseks kasutatavatest materjalidest – puuhoonetel 29 aastat ning kivi – ja savihoonetel 40 aastat. Laen anti asunikele kahes osas: maja ülesehitamiseks³²¹ ja sisetöödeks.³²² Asundustalude ehitamisel propageeriti elumaja eraldamist majandushoonetest, kuid sageli püüti võimalusel vanad majad ümber ehitada ja seega jäid paljudel vastavad hooned ühe katuse alla.

³¹⁶ Johan Pitka voliniku Lepp'i kiri riigimaade ülemale 16. mai 1923; Ringkonnavalitseja teadaanne Eduard Nepsile ja selle vastulause 29. mai 1923; Riigimaade ülema kiri Pitka volinikule 1. juuni 1923. - ERA 1552-1-562, nummerdamata.

³¹⁷ Andmed pärinevad 1939. aasta põllumajandusloendusest.

³¹⁸ Akt nr 75; Akt nr 76 8. august 1921. - ERA 1552- 1-949, nummerdamata.

³¹⁹ *Theodor Pool*. 1993, lk 22.

³²⁰ Põllutööministri määrus hoonete ehitusmaterjali müügi kohta asunikele planeeritud kohtadel. – Seadused ja määrused maareformi alal, lk. 197-198.

³²¹ Puumajade ehitusel oli vastava etapi täitmiseks aega 1 aasta, kivi- ja savimajade puhul 2 aastat.

³²² Asunikele ehituslaenu väljaandmise ja tagasimaksmise korra ja laenu kindlustamise määrus. - ERA 31-3-1610, l. 2-3.

Kohila vallas asunud talude kirjeldused võib leida 1930. aastatel Eesti Kirjanduse Seltsi kodu-uurimise toimkonna jaoks kogutud suulise pärimuse üleskirjutustest.³²³

1937-1938. aastatel nähtu põhjal hinnati näiteks endise Tohisoo mõisa maadel asunud Rootsi küla talude kohta järgmist: *Asundustalude elumajad sageli ehitatud kokku karjalauda ja rehetoaga. /.../ Majad puust, laastudest viilkatustega. Kõrvalhooneid vähe. Saunad puuduvad ümbruskonnas üldse. Pestakse toas vannis. Väljakäigukohad esinevad kohati /.../ ja sama küla viimaste talude kohta: need on uued asutalud, endistes Tohisoo mõisa teomeeste majades /.../ raiunud seal maja/palkidest seinad üles, kusjuures puu kännudki jäetud majja sisse.*³²⁴

Lohu mõisa maadel, Mälivere külas, hinnati ehitisi paremateks: *elamud üldiselt uuetüübilised. Esineb vaid paar õlgkatusega maja. Majade värvimist võib sageli silmata.*

Kurtna mõisa endistel maadel nimetati vananenud põlluharimisviise ja saunade vähesust: *saunasi esineb siingi vähe. Vaid väljast sissetulnukail. Kohalikkudel elanikel pole.*³²⁵

Pahkla mõisa maadel asunud Visja küla talusid kirjeldati kui *vanat tüüpi, õlgkatusega, koos rehetubadega.* Pahkla mõisa ümbruses olevaid kui *enamuses eraldi rehetoast. Koosnevad harilikult kahest kambrist ja köögist.*

Angerja mõisa maadel asunud talusid: *Angerja küla näib jõukam. Talud vanad talud, suuremad. Vanadest, rehetubadega koos majadest on mõne vaheseina lisandamisel saanud üsna korralikud hooned, kuid esineb ka palju õlgkatuseid ja õlgede saamiseks pekstakse veel käsitsi rehti.*³²⁶

1939. aastal Riigi Statistika Keskbüroo poolt korraldatud põllumajandusloenduse käigus täideti iga iseseisva talumajapidamise omanike ütluste järgi talundileht neljal leheküljel,

³²³ Ölme Tõlp.Hageri kihelkond. Üleskirjutused 1937-1938. - EKM EKLA 360- 4:2, nummerdamata.

³²⁴ EKM EKLA 360- 4:2, nummerdamata.

³²⁵ EKM EKLA 360- 4:2, nummerdamata.

³²⁶ Samas, nummerdamata.

kus lisaks maa kasutamise andmetele küsiti infot talu hoonete ja elanike kohta.³²⁷ Kohila valla talundilehti sirvides võib näha, et paljudel kruntidel on 2 elumaja – 19. sajandi lõpus ehitatud vana ja 1920.-1930. aastatel ehitatud uus. Ilmselt on vanemate majade puhul tegemist kas korraldatud renditaludega või uute maasaajate krundil varasemalt asunud hoonetega. Uusi maju, mis majapidamishoonetest eraldi ehitatud, on samuti hulgaliselt – enamasti pilpakatusega palkmajad, osad nendest ka värvitud. Küsimustele elumaja elektrivarustuse ja veevärgi kohta, vastas suurem osa Kohila valla elanikest eitavalt.³²⁸

Nagu eelnevalt nimetatud, võtsid asunikud endale kohustuse majapidamise ja inventari eest hoolt kanda ning mitte enne kolme aasta möödumist seda edasi müüa. Ometigi ei saanud kõigist asunistest põllumehi ja paljud kohad müüdi peale tähtaja möödumist edasi. Lohu mõisast anti autasumaad 6-le Vabadusristi kavalerile, kellest tegelikult põllumeheks jäid mõned üksikud. Admiral Johan Pitka sai Lohu mõisa südame koos Lohu linnamäe ehk Loone linnusega, mida pidas 1924. aastani. Olles peale ebaedu Riigikogu valimistel Eesti Vabariigi poliitikas pettunud, sõitis ta Kanadasse uut asundust rajama. Oma Niine talu müüs ta Eesti Panga presidendile Jüri Jaaksonile.³²⁹ Kapten Eduard Neps sai autasuna kahest krundist ühendatud koha ning ehitas maja Lohu mõisa südame lähedusse nimetades asukoha Tammi taluks. Neps oli aktiivne põllumees, kuuludes mitmesse kohalikku ühistusse, seda kõike 1940. aastani, mil ta oma talu ära müüs ja Tallinnasse kolis.³³⁰ Rahuleid Kask sai Lohu mõisast autasuna krundi, millel asunud talu sai nimeks Hiie. Kask andis talu rendile, pidades seda ise vaid Saksa okupatsiooni ajal.³³¹ Vanemleitnandi auastmes hilisem allveelaeva „Kalev“ komandör Alfred Pontak sai oma Raja nimelise talukoha Tallinn-Viljandi maantee äärde. Uus maja valmis 1938. aastal, mille ehitamisel kasutati ümbruskonna jaoks uudseid võtteid. Kohalik elaniku, Sulev Looneti, sõnul ehitati maja savi ja kanarbiku segust, mis laudadest seinte vahele mätsiti.³³² 1939. aasta põllumajandusloenduse põhjal

³²⁷ ERA 1831-1-3329, l. 1-4.

³²⁸ ERA 1831-1-3329 kuni 1831-1-3332.

³²⁹ Arvi Paidla. Hagudi. Hageri. 2000. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, lk 65.

³³⁰ Laine Linnus. Lohu asundusküla. Tallinn: Riigi Teataja Kirjastuse Trükikoda. 1999, lk 39-40.

³³¹ Samas, lk 43-44.

³³² Samas, lk 43.

oli Raja talul 17,5 hektarit põllu- ja aiamaad, mida väetati sõnniku ja kunstväetisega ning millel kasvatati rukist, nisu, kaera ja köögivilju.³³³ Alfred Pontaki saatus, nagu ka paljude teistel Vabadussõjas autasustatuil, oli traagiline - 1941. aasta juunis ta arreteeriti ja mõisteti spionaažis süüdistatuna surma.³³⁴ Lohu mõisast autasuna maad saanud Vabadusristi kavalier kapten Artur Brackel andis oma Kegü (Kägu) talu kasutusõiguse 1927. aastal üle Jaan Liipale. Selle ajani olid talu pidanud Brackeli vanemad, vend ja abikaasa. Talu müümisel tekkisid Brackelil uue omanikuga rahalised arusaamatused, mis tulenesid riigilt saadud inventarivõla tasumata jätmisest.³³⁵ Autasuna maad saanud Otto Aud asutas Allika talu, mida pidas ise. Tegemist oli ainsa Vabadusristi kavaloriga, kes Lohu mõisast saadud maadel põllumehena tegutsema jäi.³³⁶

1921. aastal avaldatud statistiliste andmete põhjal oli Kohila vallas põllumajandusliku maa (põllu-, heina- ja karjamaa) all 76,6 % kogu maast, mis oli kogu maakonna keskmisest kõrgem. Loomade arv 100 tiinu peale oli samuti korralik – nii veiseid, lambaid kui ka sigu oli Harjumaa keskmisest rohkem, vaid hobuste arv jäi sellest madalamaks.³³⁷ Andmete põhjal võib järeldada, et Kohila vallas kasutati maad nii suur-, kui ka väikemajapidamiste poolt otstarbekalt, kuna põllumajanduslikult kasutamata oli vaid 9,1 % kogu valla maast. Samas olid andmete kogumise ajaks suurem osa mõisaid jagamata ning tulemused ei kajasta vaid talurahva käes olevat haritavat ala.³³⁸

³³³ Raja talu. - ERA 1831-1-3329, l. 83-84p.

³³⁴ *Kaupo Deemant*. Kapten Alfred Pontaki traagiline saatus. // Sõnumileht 1997, 14.06.

³³⁵ Artur Brackeli palve Põllutöoministeeriumile 5. november 1928. - ERA 58-4-202, l. 37.

³³⁶ *Laine Linnus*. Lohu asundusküla, l. 47.

³³⁷ Kogu statistilisi andmeid Eestist. Põllutöoministeeriumi Statistika osakonna väljaanne. 1921. Tallinn: Sõjaväe trükikoda, lk 159, 181.

³³⁸ Samas, lk 159

6. Võõrandatud mõisate eest tasu maksmine

Maaseadusega riigile üle läinud mõisate maa jagati suhteliselt kiiresti. Paljud endised mõisnikud sattusid majanduslikesse raskustesse, olles kaotanud suurema osa oma varandusest. Selles töös juba varem tsiteeritud Carl Mothanderi mälestusteraamatus kirjeldati mitmeid väarikatest suguvõsadest pärit aadlidaame, kes teenisid elatist piparkookide küpsetamise, paberosside toppimise, aiasaaduste kasvatamise-müümise ja pansioni pidamisega.³³⁹ Kuigi osa mõisnikest lahkusid Eestist välismaale, jäid paljud siiski paigale, püüdes uute oludega kohaneda.

Võõrandatud mõisate eest tasumaksmise küsimus oli maaseaduse vastuvõtmise järel jäänud otsustamata. 1926. aastal võeti vastu endiste mõisnike jaoks oluline võõrandatud maade eest tasumaksmise seadus, millega otsustati vastavate mõisate omanikele hüvitist maksta.³⁴⁰

Tohisoo maade eest hüvitise maksmise küsimus otsustati 27. septembril 1929 tasumaksmise peakomisjoni otsusega. Tohisoo mõisa endistele omanikele Adolfine-Elisabeth Wrangell'i pärijate sama mõisa endistele kaasomanike Benita-Mathilde Mothander'ile (sünd. Wrangell) ja Marietta (Marie) Julie-Agnes Wrangellile kuulus väljamaksmisele nendelt võõrandatud Tohisoo mõisa eest tasu 20 147, 60 krooni.³⁴¹ Peale summa ümardamist anti pantkirju välja 20 100 krooni eest. Kuna väljamakstav summa läks jagamisele, siis said mõlemad pärijad esialgsest summast poole.

Otsusele reageeris 19. novembril 1929 Carl Mothander pöördudes Vabariigi Valitsuse poole palvega maksta pantkirjades määratud summa välja rahas rõhutades vajadust raha järele kohe, mitte 55 aasta pärast, lisades: *Eesti pantkirjad ei ole börsil noteeritavad, ka ei osta ega laena nende peale ükski pank. Üldises ringkäigus võib neid mitte kõrgemalt kui 40 % väärtus edasi anda.*³⁴²

³³⁹ Carl Mothander. 1997, lk 116.

³⁴⁰ Seadusandlikku osa on täpsemalt käsitletud käesoleva töö alapeatükis 1.3.

³⁴¹ Võõrandatud mõisate eest tasumaksmise peakomisjoni protokoll 27. september 1929. - ERA 58-4-2932, l. 11.

³⁴² ERA 58-4-2932, l. 20.

Kuna selle palve peale positiivset otsust ei tulnud, siis katsetas Mothander teisel viisil pantkirju kasutada. Nimelt oli Maksudevalitsuse otsusega 11. veebruarist 1931 nõutud Tohisoo pärijatelt pärandimaksu 725 krooni 31 sendi ulatuses. Mothander esitas koos Tohisoo pärijatega taotluse majandusministrile, milles paluti luba tasuda vastav summa neile välja antud pantkirjades, arvestades neid nominaalväärtuses võrdseks reaalse rahaga.³⁴³

Mõte iseenesest ei olnud uus, sest neil mõisate eest hüvitise saajail, kelle pärandimaksu teade oli tulnud enne pantkirjade väljaandmist, oli see võimalus olnud – pärandimaks arvati võõrandatud maade eest väljamakstavatest summadest maha ja pantkirju anti selle võrra vähem. Majandusministri otsusega 3. novembril 1931, millele oli eelnenud Maksude Valitsuse seisukoht sama aasta veebruaris, oli aga pantkirjadega maksuvõlgade tasumine lubamatu. Maksude Valitsuse sellekohases kirjas majandusministrile juhiti tähelepanu asjaolule, et kui lubataks pantkirjadega maksta, siis tooks see riigile majanduslikku kahju kahel põhjusel. Esiteks – kuna pantkirjade eest raha väljamaksmine oli määratud 55 aasta peale, siis nende varasem realiseerimine tekitaks *fiskuse huvidele kahju*, teiseks - pantkirjadega sooviksid hakata makse maksuma ka teised kodanikud ja need saaksid spekulatsiooni objektiks.³⁴⁴

1932. aasta novembris pöördus Tohisoo pärijate volinik palvega põllutööministri poole korrates juba eelnevalt esitatud soovi pantkirjadega maksmiseks rõhutades, et Maksude valitsus ei olnud varem, st enne pantkirjade väljaandmist, pärandimaksu nõudnud ja seepärast oli see jäänud Tohisoo eest määratud hüvitisest maha arvamata. Pärijad palusid põllutööministril esitada Maapangale korraldus pantlehtede vastuvõtmiseks pärandimaksu tasumisel.³⁴⁵ Maapank oli valmis Mothanderite pantkirju vastu võtma juhul, kui Põllutööministeerium muudaks oma korraldust vastavate isikute asjus.³⁴⁶ Sama aasta detsembris teatati Tohisoo pärijatele, et Põllutööministeerium neile erandit ei tee ning pantkirju maksudena vastu ei võeta.³⁴⁷

³⁴³ ERA 58-4-2932, l. 22.

³⁴⁴ ERA 58-4-2932, l. 20-22.

³⁴⁵ Mothanderite voliniku Napoleon Ditmar'i kiri Põllutööministrile 20. november 1932. - Samas, l. 29.

³⁴⁶ Maapanga kiri Põllutööministeeriumi kantsleile 5. detsember 1932. - ERA 58-4-2932, l. 30.

³⁴⁷ Põllutööministeeriumi kiri volinik Ditmar'ile 15. detsember 1932. - Samas, l. 31.

Lohu mõisa omaniku, Konstantin Baranoff'i, võõrandatud mõisamaade eest tasu maksmine kinnitati tasumaksmise peakomisjoni poolt 8. jaanuaril 1932. Sellele eelnenud maakonnakomisjoni istungil 1931. aasta oktoobris, otsustati hüvitist määrata 19 511 krooni 38 senti. Vastav summa koosnes mõisamaade eest määratust, millele lisandus intress 2,66 % aastas, alates 25.okt. 1919 – 25.okt.1926.³⁴⁸

Juba enne vastavate komisjonide otsuseid oli Baranoff astunud samme, et makstav tasu, vähemalt osaliselt, rahas kätte saada. 3. juulil 1931 saatis Baranoff kirja Põllutööministeeriumile, milles tegi ettepaneku riigi ja endise omaniku suhete lõplikuks korraldamiseks. Ettepanekus olid järgmised punktid:

- kõik võlad, mis olid Lohu mõisal seisuga 15. juuni 1925, kustutatakse;
- tasu väljamaksmine toimub pantkirjades, mis lunastatakse 20 aasta jooksul;
- ühe kuu jooksul, peale vastava kokkuleppe sõlmimist, makstakse Baranoff'ile saadaoleva tasu protsentide (aja eest 25.10.1926 kuni 25.10.1930) ja esimese tähtja kupongi arvel välja avansina 3000 krooni rahas;
- kokkuleppe sõlmimisel lubas Baranoff enda ja oma pärijate nimel öelda lahti kõikidest võimalikest Lohu mõisa võõrandamisega seonduvatest pretensioonidest.³⁴⁹

Põllutööministri ettepanekul ja Vabariigi Valitsuse kinnitusel otsustatigi 16. juulil 1931 riigi ja Lohu endise mõisniku vahel lahendada Baranoff'i poolt pakutud tingimustel.³⁵⁰ Kindralmajor Konstantin Baranoff olevat olnud üks vähestest mõisnikest, kes rahulikult ja ilma kibestumiseta maareformi suhtus. Elades mõisa peahoone kõrval valitsejamajas, olevat ta enamike Lohu uute peremeestega väga hästi läbi saanud. Baranoff suri 1936. aastal.³⁵¹

Angerja mõisa eest tasumaksmise küsimust arutati 1931. aasta jaanuaris maakonnakomisjonis ning sama aasta aprillis tasumaksmise peakomisjonis. Kuna Angerja rüütlimõisal olevad võlad summas 81 649, 24 rubla olid suuremad kui mõisa

³⁴⁸ ERA 58-4-2885, l. 33.

³⁴⁹ ERA 58-4-2885, l. 31.

³⁵⁰ Samas, l. 32.

³⁵¹ Carl Mothander. 1997, lk 135.

väärtus (44 824, 81 rubla), siis otsustati Angerja omanikule, Adolf Sarmole, võõrandatud mõisa eest tasu mitte maksta.³⁵²

Adolf Sarmo kõnealusel perioodil enam mõisa ise ei pidanud. Kuna Sarmo oli erialalt farmatseut, siis keskendus ta põllumajanduse asemel Keilas apteegi pidamisele.³⁵³

Salutaguse mõisa eest tasu maksmise küsimus otsustati maaseadusega võõrandatud maade eest tasumaksmise peakomisjoni istungil 15. jaanuaril 1932. aastal. Komisjoni kuulusid Tallinn-Haapsalu Rahukogu esimees H. Vahtramäe esimehena, liikmetena Põllutööministeeriumi esindaja A. Vodja ja kohtu – ja siseministeeriumi esindaja K. Selter. Peakomisjoni istungile oli kutsutud ka tasusaamiseks õigustatud isik – Aksel Korjus- kes kohale ei tulnud. 1931. aasta oktoobris oli maakonnakomisjon samas küsimuses otsustanud Salutaguse mõisa eest tasu mitte määrata. Peakomisjoni arutelul vaadati üle dokumendid, mille põhjal maakonnakomisjon oli otsuse teinud ja leiti, et arvutused on tehtud korrektselt. Salutaguse mõisa *hüpotekaarvõlad* – 207 138, 77 rubla – ületasid mõisa väärtuse – 80 621, 80 rubla. Nii otsustati maakonnakomisjoni otsus kinnitada.³⁵⁴ Maksude ameti andmetel võlgnes Aksel Korjus 1931. aasta *puhtakasumaksust* riigile ja kaubandus-tööstuskojale koos viivisega 961 krooni ja 58 senti, mida paluti võõrandatud maade eest makstavast tasust kinni pidada.³⁵⁵ Kuna Korjusele tasu ei määratud, siis pidi ta ilmselt vastava summa rahas tasuma.

Otsus Kurtna mõisa kohta tehti maakonnakomisjoni istungil 1931. aasta juulis, kus arutati Kurtna ja Kirdalu mõisate eest tasumaksmise küsimust. Vastavate mõisate väärtuseks arvestati 48 135,71 rubla, millest arvestati maha omanike poolt võetud võlad 27 283, 50 rubla. Arvutuste tulemusena otsustati Kurtna ja Kirdalu endise omaniku Adele Glanströmi³⁵⁶ pärijatele maksta välja 20 851, 20 rubla, mis kroonidesse ümber arvestades (1vene rubla=20 senti) moodustas 4170 krooni 44 senti. Arvestades juurde intresside eest 776 krooni 53 senti saadi tagasimakstavaks summaks 4946 krooni 53

³⁵² Tasumaksmise peakomisjoni protokoll 10. aprill 1931. - ERA 58-4-2833, l. 1-2.

³⁵³ Ka Adolf Sarmo vend, Voldemar Sarmo, kes Angerjalt maad sai, oli tegev meditsiinivallas - arstina.

³⁵⁴ ERA 58-4-293, l. 3.

³⁵⁵ ERA 58-4-293, l. 9.

³⁵⁶ Adele Glanström suri 1928. aastal.

senti.³⁵⁷ Otsuse peale protesteeris märtsis 1932 endise omaniku pärijate volinik ja esindaja Eduard Glanström. Oma kirjaga Harju maakorralduse komisjonile tõestas ta, et Kurtna ja Kirdalu võlad olid endiste omanike poolt ammu makstud ning neid ei või mõisate eest makstavast tasust maha arvata.³⁵⁸ 1933. aastaks ei olnud aga küsimust riiklikul tasandil veel otsustatud, mistõttu võtsid initsiatiivi enda kätte taas endise omaniku pärijad. Sama aasta oktoobris saatsid nad kirja Põllutööministeeriumile palvega olukord lahendada ning esitati selleks ettepanek: Kurtna ja Kirdalu mõisate eravõlad loetakse tasutuks kinnistusregistri andmete kohaselt, tasu makstakse välja pantkirjades, kuid möödunud tähtaja 7 esimese kupongi eest tasutakse omaniku pärijatele sularahas. Kuna varasemat tasumaksmise otsusega määratud summat ei olnud võlgade mahaarvestamisega suurendatud, siis paluti võlgade kustutamisega suurendatud tasuosa pealt maksta seadusega ettenähtud intressi 2,66%, alates ettepanekuna esitatud kokkuleppe sõlmimise päevast. Kokkuleppe kinnitamisega lubasid Glanströmid loobuda kõikidest Kurtna-Kirdalu võõrandamisega seotud küsimuste protestidest.³⁵⁹ Vastuseks Kurtna ja Kirdalu mõisate pärijate³⁶⁰ palvele, tegi põllutööminister sama aasta oktoobris ettepaneku küsimus vastavalt pärijate poolt ettepaneduna lahendada, mille Vabariigi Valitsus ka kinnitas.³⁶¹ Ametlikult lõpetati tasumaksmise küsimus peakomisjoni otsusega 1933. aasta novembris, mil eelnevat komisjonis määratud tasusummat muudeti ning pantkirjadega väljamakstavaks lõppsummaks jäi 8346, 97 krooni.³⁶²

Pahkla mõisa maade hüvitamise küsimus otsustati 14. märtsil 1934. aastal maaseadusega võõrandatud maade eest tasumaksmise komisjoni istungil. Komisjoni kuulusid Tallinn-Haapsalu Rahukogu esimees H. Vahtramäe, A. Vodja Põllutööministeeriumist, J. Reinhold Kohtu- ja siseministeeriumist ning M. Enno Majandusministeeriumist. Pahkla omanik Voldemar Lindemann koosolekule kohale ei ilmunud. Maakonnakomisjon oli detsembris 1933 otsustanud Pahkla mõisa eest tasu maksmata jätta. Peakomisjon jättis otsuse jõusse, kuna mõisal olnud võlad (175 358, 76

³⁵⁷ ERA 63-22-50, l. 25.

³⁵⁸ Samas, nummerdamata.

³⁵⁹ Samas, nummerdamata.

³⁶⁰ Pärijad olid endise omaniku Adele Glanströmi 8 last.

³⁶¹ ERA 63-22-50, nummerdamata.

³⁶² Samas, nummerdamata.

rubla) ületasid selle väärtuse (63 834, 21 rubla).³⁶³ Pahkla mõisa tasu küsimuse lahendamisel anti Voldemar Lindemannile tagasi uudismaakoht nr 50 (50 hektari suuruses) ja tööstuskoht (puutööstus ja jahuveski koos ligi 30 ha maaga), millised Lindemann müüs edasi Kohila Paberivabrikule.³⁶⁴ 1940. aasta veebruaris kirjutas Lindemann Põllutöoministeeriumile palvekirja, milles soovis taas maad - ühe talukoha suuruses, Pahkla aladelt. Maad talle ei antud ning viidati asjaolule, et Lindemann on oma võlgades mõisa eest isegi palju rohkem hüvitist saanud, kui paljud teised samas olukorras olnud mõisaomanikud.³⁶⁵

Kohila valla endistest mõisaomanikest määrati tasu vaid kolmele – Lohu, Tohisoo ja Kurtna mõisate omanikele. Kohila mõisa eest tasu ei makstud, kuna kuulus tagastamisele Kohila paberivabrikule. Võrreldes Kohila valla mõisate omanikke, jäid tasust ilma just eestlastest mõisnikud: Aksel Korjus, Voldemar Lindemann ja Adolf Sarmo. Omandades vastavad mõisad seoses 1917. -1918. aastate poliitiliselt keerulises olukorras, pidid nad kindlasti nendesse rahaliselt investeerima, et muuta majapidamist tulutoovamaks. Nii Korjus kui Lindemann suuremal ja Sarmo vähemal määral, investeerisid tööstuste rajamisse, mille tarvis ka võlgu võeti. Põhjuseks võiks pidada ka nimetatud „uusmõisnike“ kogenematust nii majapidamise korraldamisel kui rahaga ümber käimisel. Näiteks 1917. aastal kaks mõisa ostnud, hilisem mitme tööstuse omanik Voldemar Lindemann jäi valesid valikuid tehes ilma lisaks Pahklas olnud varandusele ka kolmest Tallinnas Narva maanteel asunud kinnistust.³⁶⁶ Lindemann ise pidas oma ebaõnnestumiste põhjuseks kõikide säästude paigutamist mõisa ja selle võõrandamise eest oodatud tasust ilma jäämist, kuid ilmselgelt ei olnud see nendest ainus. Angerja mõisas töötanud Adolf Sarmo telliskivitööstuse ebaedu põhjuseks oli väidetavalt kvaliteetse savi otsa-lõppemine.³⁶⁷

³⁶³ ERA 58-4-2902, l. 1-3.

³⁶⁴ Talu ja tööstuskoha saamine toimus Lindemanni enda ettepanekul enne tasumaksmise komisjoni otsust. Nende edasimüümiseks oli Lindemann enda sõnul sunnitud rahaliste raskuste pärast, mille tekitasid sõprade võlad.

³⁶⁵ ERA 63-22-97, nummerdamata.

³⁶⁶ ERA 32-2-10614, nummerdamata;

³⁶⁷ ERA 3653-2-4241, nummerdamata.

Baltisakslastest mõisnikud olid ilmselt visamad, kasutades Carl Mothanderi sõnu iseloomustamaks üht endist mõisaprouat: kõik raskused oli ta ületanud ja *ükski võim – peale maareformi* - poleks suutnud teda oma mõisast välja ajada.³⁶⁸

³⁶⁸ Carl Mothander. 1997, lk 118.

Kokkuvõte

Käesolevas uurimuses anti ülevaade maareformi teostamise aluseks olnud seadusaktidest ja nende reaalsest rakendamisest Harju maakonnas Kohila vallas asunud seitsmes mõisas. Maareformi teostamiseks välja antud seaduste ja tegelikult toimunud sündmuste kõrvuti vaatlemisel, on võimalik jälgida maa võõrandamise järel toimuvat.

Maareformi läbiviimiseks loodi riiklik struktuur, mille kõige kõrgemaks instantsiks oli Põllutööministeerium. Võõrandatud maade valitsemise ja maade korraldamisega tegeles Põllutööministeeriumi juures olev Maakorralduse ja Metsade Peavalitsus. Kohtadel olid esindajateks riigimaade- ja metsaülemad ning ringkonna riigimaade valitsejad. Igas maakonnas oli riigimaade korralduskomisjon, mille koosseisu kuulusid kohaliku rahukohtu esindaja, maavalitsuse esimees, riigimaade ülem, riigimaade valitsuse esindaja ja vallavalitsuse esindaja. Maareformi läbiviimisel oli tähtis roll ka kohalikul vallavolikogul.

Peale maaseaduse vastuvõtmist asusid tegevusse kohaliku vallavolikogu koosolekul valitud kontrollkomisjonid, kes käisid mõisates inventari üles kirjutamas. Kohila vallas toimusid kontrollkomisjonide käigid 1919. ja 1920. aastal. Mõisa endine omanik allkirjastas kohustuse, millega lubas võõrandamisele kuuluvat inventari hoida. Mõisate tegelik ülevõtmine ja inventari hindamine toimus kontrollkomisjoni poolt koostatud inventari nimekirjade põhjal veidi hiljem. Mõisate inventari hindamisel püüdis komisjon täpselt kinni pidada antud juhtnõõridest, kuid sellest hoolimata tehti ka vigu võttes võõrandamise alla sinna mittekuuluvat vara. Kohila valla mõisate endised omanikud esitasid hindamise peakomisjonile mitmeid proteste ülearu võõrandatud vara ning asjatundmatu ja madala hindamise peale. Eriti aktiivsed olid protesteerimisel Pahkla ja Tohisoo mõisate pidajad, kelle nõudmised osaliselt ka rahuldati.

Järgmise etapina hakati maamõõtjate poolt koostama mõisamaade planeerimise kavasid ning kokku seadma maasaajate nimekirju. Planeeritud kavade alusel eraldati riigile metsamaa, korraldati olemasolevad rendi- ja ostutalud ning jagati ülejäänud maa kruntideks. Kavade koostamine oli keeruline ülesanne, kuna püüti silmas pidada nii

olemasolevate, kui ka uute, alles plaanitavate, majapidamiste huve. Enamikes mõisates oli puudus karjamaast, Lohul ka heinamaast, mistõttu jäid osad Metsade Peavalitsuse plaani märgitud metsamaad kasutusele karjamaadena. Kavade läbivaatus toimus kohaliku komisjoni ja lõplik kinnitamine planeerimise peakomisjoni poolt. Tohisoo mõisa planeerimise kava koostati 1920. aastal, Lohu ja Angerja omad 1921, Kurtna-Kirdalu 1921.-22, Pahkla mõisa kava 1923. ning Salutaguse mõisa kavad 1922. ja 1924. aastal.

Kandidaatide ülesseadmine toimus esitatud avalduste alusel ja maasaajate määramine Kohila vallanõukogu koosolekul, koostatud nimekirjad pidi kinnitama Harju maakonnavalitsus. Maasaajate järjekorra moodustamisel peeti kinni seadusega ettenähtud korrast, pidades silmas eelkõige Vabadussõjast osavõtnute, aga ka kohalike mõisatöölise huve. Kohila vallas oli maasoovijaid enamasti rohkem kui väljaandmisele kuuluvaid krunte, seetõttu ei jagunud maad ka kõigile Vabadussõjas osalenutele. Näiteks Lohu mõisa maade jagamisel kandideerisid 73 maasoovijat 21-le normaaltalu kohale, kellest eesõigustatuid kandidaate oli juba 23.

Kuna Põllutöoministeeriumil oli õigus väljaspool järjekorda kandidaate määrata, tekitas see pahameelt nii maasoovijate hulgas kui ka vallavolikogus, kuna nii jäi kohalikele väljajagamiseks vähem kohti. Näiteks Salutaguse mõisa jagamisel 1925. aastal kuulus väljaandmisele 9 normaaltalu kohta, millest 7 olid määratud tasuta maasaajatele väljastpoolt valda. Kuna aga eesõigustatud või määratud kandidaadid olid sageli valivamad, siis mitmetel juhtudel, jäänud ilma soovitud maatükist, nad ka loobusid. Lohu mõisast Põllutöoministeeriumi poolt maasaajaks määratud Hans Elb loobus kohast, kuna pidas maad liiga halvaks. Ka mõisate väljaandmise järjekord otsustati Põllutöoministeeriumi poolt, seepärast pidid mitmete mõisate maasoovijad oma järke kaua ootama – Pahkla mõisa maad jagati alles 1924. aastal ja Salutaguse mõisa maad 1923. ja 1925. aastal.

Koos võõrandatud varanduste ülevõtmisega, pidi otsustatama ka nende edasise saatuse üle. Osa inventarist ja maadest jäeti nende endiste omanike kasutada. Kohila vallas said suurem osa endistest omanikest mõisa südame ja kasutasid seda edasi rendilepingu

alusel. Vaid Tohisoo Wrangell'id ja Lohu Baranoff'id jäid mõisa härrastemajast ilma. Tohisoo pärijad said maad, elasid mõnda aega mõisas koos sinna asutatud kooliklasside ja mitmete asunikest üürnikega, ning ehtasid endale hiljem uue elamu. Lohu peahoone läks autasuna admiral Pitkale ning Konstantin Baranoff sai harimiseks maad ja elamiseks sealse valitsejamaja. Aksel Korjus säilitas suure osa Salutaguse mõisa maast ning Kohila mõisa maad olid paberivabriku käes rendil kuni nende tagastamiseni riigi poolt. Suurem osa mõisate inventarist jagati välja asunikele või siis müüdi oksjonil. Mitmete mõisate pea- ja kõrvalhoonesse läksid elama maad saanud asunikud, kel maja veel valmis ei olnud. Mõisa majandushooneid müüdi soovijatele ka ära vedamiseks ja ümberehitamiseks. Võõrandatud mõisate juurde kuulunud tööstused jäeti võõrandamata juhul, kui need ei olnud põllumajandusliku iseloomuga. Lohu ja Tohisoo viinavabriku hooned võõrandati – esimese sai endale Lohu kartuliühistu, teise hoonetesse asutati nahavabrik. Kohila Paberivabrikut ei võõrandatud, Pahkla ja Salutaguse tööstused osaliselt võõrandati ja jäeti endistele omanikele rendile, Kurtna ja Angerja mõisates tööstused praktiliselt puudusid. 1927. aastast hakati osaliselt tööstusi endistele omanikele tagastama.

Inventari ja külvatud maade jagamine asunikele ei toimunud tasuta, samuti vajati laenu majade ehitamiseks. 1922. aastal vastu võetud ehituslaenu seadusega, said elamute- ja majapidamishooneteta asunikud endale vastavad hooned püstitada. Laenu saadi ka 1926. aastal asutatud Maapangast.

Maaseaduses olid mitmed aspektid jäetud edasisi lahendusi ootama. Maa anti asunikele välja rendi alusel, kuid kohtade pidajad soovisid seda päriseks osta. Lahendus saabus 1925. aastal kui põliseks tarvitamiseks ja omanduseks andmise seadusega hakati rentnikele maid päriseks müüma.

Võõrandatud maade eest tasu maksmise küsimus otsustati suures osas välisriikide surve all 1926. aastal tasumaksmise seadusega. Võõrandatud maa väärtuse hindamise kujunes arvutuste tulemusena, mis jättis makstavad tasud väga väikeseks. Saadud hüvitis maksti endistele omanikele välja mitte rahas, vaid 55 aasta jooksul lunastatavates pantkirjades. Kuna määratud tasust arvestati maha mõisnike võlad, jäid mitmed endised omanikud

tasust hoopis ilma. Kohila vallas maksti tasu Kurtna-Kirdalu, Tohisoo ja Lohu mõisate omanikele, ilma jäid Salutaguse, Angerja ja Pahkla mõisate eestlastest pidajad. Huvipakkuvaks võib lugeda asjaolu, et hüvitist said vaid baltisakslastest endised omanikud ning sellest ilma jäid eestlastest omanikud.

Uuritud mõisad kuulusid kõik eraomandusse: Kurtna-Kirdalu, Tohisoo, Lohu, Angerja, Pahkla ja Salutaguse eraisikutele ning Kohila mõis Kohila Paberivabriku aktsiaseltsile. Kõik mõisad võõrandati, kuid Kohila mõis kuulus tagastamisele ning asundustalusid sellest ei planeeritud, eraldati vaid renditaludele, ehituskruntidele ja ühiskondlikuks kasutamiseks ettenähtud maa. Ehituskruntideks eraldati maad ka Kohila alevi piirkonnas asunud Tohisoolt ja suvituskohtadeks raudteejaama lähedasest Kurtna-Kirdalu mõisast.

Reformi teostamine võttis aega kogu Eestis ja ka Kohila vallas pea 20 aastat, mille jooksul muudeti mitmeid seadusi ning parandati esialgseid mõõdalaskmisi. Kogu protsess toimus kiires tempos ja pikemaajalise ettevalmistuseta, mistõttu lasus suur vastutus noore riigi kogemusteta ametnikel. Ometigi õigustas reform ennast täielikult ning suurmajapidamiste likvideerimisega kardetud majanduslikku krahhi ei saanud.

Magistritöö aluseks olid peamiselt arhiivimaterjalid, mille tulemusena selgus, kuidas maareformi teostamine Kohila vallas läbi viidi. Uuritud säilikute põhjal võis järeldada, et ametnike tegevus toimus seadustega kooskõlas. Esines üksikuid eksimusi, mis puudutasid dokumentide ära kirjade edastamata jätmist või eelpool mainitud võõrandamisel tehtud vigu.

Kokkuvõtteks võib maareformi läbiviimist Kohila vallas lugeda õnnestunuks. Arhiivimaterjal on suhteliselt hästi säilinud, kuid paljudel juhtudel korrastamata ning pärines mitme arhiivi erinevatest fondidest, mis tegi uurimise aeganõudvaks. Probleemiks kujunes Salutaguse ja Angerja eestlastest mõisate pidajate omandiküsimus, kuna kinnistusregistri andmed ei ühtinud võõrandamisel märgitutega.

Uurimist vajavaid tahke Kohila vallas teostatud maareformi laiemaks avamiseks oleks veelgi. Selgust vajaks asundustalude tegelik toimetulek, võrreldes piirkondlikke eripärasid. Kuna Kohila vallast eraldunud Hageri vald kuulub suuremas osas praeguse

Kohila valla piiridesse, siis vääriks uurimist maareformi teostamine nimetatud piirkonnas. Sellisel juhul saaks ka kahe Hageri kihelkonna alla kuulunud valla reformiprotsesse võrrelda ning analüüsida. Selleks tuleks uurida ka Hageri valda käsitlevaid maareformi-alaseid arhiivimaterjale.

Summary

Estonian Land Reform in Kohila borough in 1919.

The problem with ownership of land arose in Estonia with special edge after abolishment of the servitude in the 19th century, when land was left in the ownership of the estates. Before the land reform about 58% of the land belonged to 1149 estates and 42% to smaller farms. Estonian's desire to take back their land became exercisable by the establishment of their own state in 1918. Several economic, social and political reasons gave a cause for a land reform. As most of the estates belonged to baltic-german nobility, who had exercised also the political power, there was a clear wish to change the situation in the new situation of a independent nationhood and take the power (among with land) away from foreign noblemen.

On October 10th, 1919 the Constituent Assembly passed the Law on Land, which nationalized all the land and inventory previously owned by the estates. The forests were subjected to Head Office for Forestry and most of the agricultural lands were meted out for establishment of small farms. The Ministry for Agriculture was appointed as conductor of the land reform. For the time being there was no compensation for the previos landowners, but under the pressure of foreign powers, the Law on Compensation was passed in 1926.

The main objective of current master's thesis is to examine, how thw land reform was carried through in Kohila borough of Harju county. The process of realization of the reform is observed by stages needed for accomplishment of the reform and taking into account the correspondent laws.

The study is mainly based on sources from State Archives and Tallinn City Archive.

Kohila borough was situated in Hageri parish, Harju county of the time. There were 7 nobility-owned estates on the territory of the borough at that time: Angerja, Kohila, Kurtna-Kirdalu, Lohu, Pahkla, Tohisoo and Salutaguse.

After Law on Land toke effect, the locally elected control commissions started acting, visiting the estates and accounting the inventory. In Kohila borough the visits by control

commissions were carried through by 1920. The previous owners committed themselves to maintain the accounted inventory. The real takeover of the estates and grading the inventory started a while later. Tohisoo estate was graded and taken over in 1920 (owners Adolfine von Wrangell and her daughters Benita and Marietta Wrangell), Lohu estate (owner Konstantin von Baranoff) and Angerja estate (owner Adolf Sarmo) in 1922. Kurtna-Kirdalu (owner Adele von Glanström) and Salutaguse (owner Aksel Korjus) were taken over in 1923 and Pahkla estate (owner Voldemar Lindemann) in 1924. Kohila estate belonged since 1906 to the company Papermill AS Koil and while there were no new farms formed from the assets of this estate, the inventory was left intact too.

After the estates were taken over by grading commissions the land surveyors started to compose plannings of the lands. Composition process was difficult, because there was an intent to keep in mind the interests of both established and new households. The plannings were inspected by county planning commission and confirmed by the general planning commission by the Ministry of Agriculture. Planning for Tohisoo estate was composed in 1920, for Lohu and Angerja in 1921, for Kurtna-Kirdalu 1921-22, for Pahkla in 1923 and for Salutaguse in 1922 and 1924.

As of next stage, the process of meting out the farmsteads was started. Thr preferred recipients were veterans of the Estonian War of Independence, the war heroes and former farm hands from estates. The lists of recipients were composed by local municipal councils and approved by the Ministry of Agriculture. In the Kohila borough there was more applicants for the new farmsteads than there were actual farmsteads to mete out and therefore even all the veterans did not receive one. In Lohu, b.e., there was 73 applicants for 21 farmsteads to mete out, and 23 of them were on the list of preferred recipients. Most of the previous estate-owners were able to stay in the manors as tenants, only Wrangells of Tohisoo and Baranoffs of Lohu had to hand over also the manors. The heritors of Tohisoo stood for a while in the manor along with the school and some other tenants, but built finally themselves a new house. Lohu manor was given to admiral Pitka as a reward and Konstantin Baranoff established himself in the estate-manager's house.

The factories, belonging to the nationalized estates, were not nationalized, if they were not agricultural by their nature. So were nationalized the distilleries in both Lohu and Tohisoo – first continued as a distillery owned by Lohu potato cooperative, but in Tohisoo the buildings were refurnished for a leather company. Kohila paper mill was not nationalized. The factories in Pahkla and Salutaguse were nationalized only partially and leased to previous owners. Kurtna and Angerja did not have any factories. Starting from 1927 the factories were partially returned to the previous owners.

Nationalized inventory and seeded farmland was meted out for a fee. Many new owners lacked necessary buildings though. In 1922 a building loan act was passed, which enabled long term cheap building loans for new settlers and therefore enabled building of new farm structures. The loan was offered through Maapank (Agricultural bank), established by the state in 1926. In the beginning the nationalized land was meted out on lease, but because of broad-based dissatisfaction a sell-out to new settlers was started in 1925.

Compensation for previous owners was calculated on the basis of grading the land by grading commissions, therefor leading to very low compensation level. Compensation itself was paid not in money, but in state obligations, which were designed to be paid off in 55 years. Because the debts of the owners were subtracted from the compensation sum, some of the previous owners were'n't compensated at all. In Kohila borough compensation was afforded to owners of Kurtna-Kirdalu, Tohisoo and Lohu estates. The estonian owners of Salutaguse, Angerja and Pahkla estates received no compensation.

It took some 20 years to carry through the land reform in Kohila borough as well as in all of the Estonia. During this period several relevant laws were amended and original mistakes mended. The whole process was fast-paced though and went on without previous detailed planning, which laid a great load of responsibility to the inexperienced officials of a young state. As a result of the land reform, the previous form of estate-based agriculture was replaced by farm-based one and a large group of land-owners was created.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Ajalooarhiiv (EAA), Tartu

Fond 1024 Kohila Vallavalitsus

Riigiarhiiv (ERA), Tallinn

Fond 31 Riigikantselei

Fond 58 Põllutöoministeeriumi üld-, statistika-, varade- ja arveosakonnad

Fond 62 Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse osakond

Fond 63 Põllutöoministeeriumi Riigimaade ja Metsade Valitsus

Fond 1552 Harjumaa riigimaade ülem

Fond 1831 Riigi Statistika Keskbüroo

Fond 3653 Eesti Maapank

Tallinna Linnaarhiiv (TLA), Tallinn

Fond 808 Kohila Vallavalitsus

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv (EKM EKLA), Tartu

Fond 199 Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide aruanded.

Fond 360 Eesti Kirjanduse Seltsi kodu – uurimise toimkond.

Käsikirjad

Holsting, Ene. Kohila alev ja vald 19. sajandi lõpust kuni aastani 1918. Bakalaureusetöö. Juhendaja Tiit Rosenberg. Tartu 2009. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogiainstituudis

Tänavsuu, Hille. Minu ema, Alma Sild'i mälestused. 2005. Käsikiri autori käes.

Suulised allikad

Hille Tänavsuu ja Eha Seppingu suulised mälestused. (20.04.2013). Autori valduses.

Seadusandlikud allikad

Maaseadus ja maareformi teostamise määrused: nende uuemad täiendused ja muudatused ning teised tähtsamad riigi- ja eramaade kohta käivad seadused, määrused ja juhtnöörid ühes lühikeste väljavõtetega Riigikohtu administratiiv-osakonna otsustest kuni 1. jaanuarini 1929. Koost. Joh. Mõtte. Tartu: Eesti Kirjastuse Ühisus „Postimees“, 1929.

Seadused ja määrused maareformi teostamiseks: kõige uuemate muudatustega ning täiendustega ja Riigikohtu seletustega. Koost. J. Valge. Tartu: Loodus, 1924.

Seadused ja määrused maareformi alal ühes Riigikohtu otsustest võetud seletustega. Koost. J.Kaiv. Põllutöoministeeriumi kirjastus. Tallinn: Riigi trükikoda, 1929.

Kirjandus

Eesti arhitektuur. III köide. Toim. V. Raam. Tallinn: Valgus, 1997.

Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Koost. Õ. Elango, A. Ruusmann, K. Siilivask. Tallinn: „Olion“, 1998.

Die Aktien-Gesellschaft der Papierfabrik "Koil": von ihrer Gründung bis Gegenwart: eine Übersicht ihres Wirkens, anlässlich des 25-jährigen Bestehens der Aktien-Gesellschaft als Manuskript herausgegeben. Reval, 1925.

Kogu statistilisi andmeid Eestist. Põllutööministeeriumi Statistika osakonna väljaanne. Tallinn: Sõjaväe trükikoda, 1921.

Linnus, Laine. Lohu asundusküla. Tallinn: Riigi Teataja Kirjastuse Trükikoda. 1999.

Mothander, Carl. Parunid, eestlased ja enamlased. Tallinn: Ilmamaa, 1997.

Paidla, Arvi. Hagudi. Hageri. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2000.

Pool, Theodor. Maauendus Eestis ja selle tulemusi. Tartu: Tartu Ülikool, 1993.

Rosenberg, Tiit. Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.-20. sajandi agraarajaloost. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad IX. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2013.

Perioodika

Postimees 1936, 2007.

Sõnumileht 1997.

Vaba Maa 1930.

Tuna 2006.

Elektronilised allikad

Ajalooarhiivi kinnistute register. <http://www.eha.ee/labs/kinnistud/index.php/et>. [21.02.2013].

Asutava Kogu esimehe August Rei avakõne 23. aprillil 1919. - Elektroniline Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/failid/rei19.htm>. [20.03.2013].

Eesti lugu: Maaseadus. Intervjuu Tiit Rosenbergiga. 10.10. 2009.
http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=1220491 [21.03.2013].

Eesti mõisaportaal. <http://www.mois.ee/harju/tohisoo.shtml>. [25.04 2013].

Kohila ettevõtted. <http://www.kohila.ee/et/ettevotjale/ettevotted.html>. [12.04.2013].

Kupits – Halduspiiride kaardiserver. www.eha.ee/kupits/. [22.04.2013].

Lõhmus, Mikk. Eesti 1930. aastate lõpu omavalitsusreform tänapäeva omavalitsusväärtuste valguses. – www.riigikogu.ee/rito. [12.04.2013].

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele. – Elektrooniline Riigi Teataja. 1918, nr 1.
<https://www.riigiteataja.ee/failid/manifest.html>. [05.01.2013].

Rahvusarhiivi virtuaalne uurimissaal.

<http://www.ra.ee/vau/index.php/et/page/article/index?menuId=3>. [11.01.2013].

Salutaguse Pärmivabrik. www.lallemand.com. [23.03.2013].

Tohisoo mõis haridustemplina. <http://www.tohisoo.edu.ee/mois> [01.04.2013].

Tricon Grupp O/Ü. <http://www.jouni-exclusive.ee>. [21.01.2013]

Lisad

Lisa 1. Salutaguse mõisa inventari hindamine 1923. ja 1925. aastal.

Allikas: ERA 58-4-342, l 17.

Hindamisele kuuluv inventar (1923)	Hind rublades	Hind markades	Akt nr. 397 2. mai 1925	Hind markades
Hobused	830 rbl	33 200 marka	265 rubla	-
Veised	712. 50	28 500 marka	-	-
Eluta põllumajanduslik inventar	368.50	14 740 marka	2684.40	-
Ettevõtted	-	-	132. 58	-
Saadused	437.50	-	Koos taliviljaga 497.50	-
Kokku	2348 rubla 50 kop	93 940 marka	3578 rubla 49 kop	141 119 marka 20 penni

Lisa 2. Andmed Kohila vallas asuva Tohisoo mõisa maadest planeeritud asunduskruntide kui ka riigi/end.mõisa/rendi ja muude kohtade suuruse kohta 1925 aastal.

Allikas: TLA 808-1-228, l. 38-38p.

Talu number	Peremees	Maad kokku (tiinudes)
Asundustalu(A) nr 1	Groomann, Jaan	26,62
A – nr 2	Pinsel, Jaan	26,97
A – nr 3	Brinkmann, Hans	25,27
A – nr 4	Eerop, August	22,75
A – nr 5	Eermann, Johannes	33,17
A – nr 6	Pluumann, Jüri	31,53
A – nr 7	Puum, Johannes	31,00
A – nr 8	Reisspass, Anton	18,05
A – nr 9	Roosimägi, Eduard	16,70
A – nr 10	Paberit, Adam	22,57
A – nr 11	Teerik, Johannes	23,54
A – nr 12	Steinberg, August	22,2
A – nr 13	Aro, Mihkel	40,25
A – nr 14	Ermov, Jaan	20,90
A – nr 15	Lort, Aleksander	25,50
A – nr 16	Küüts, Johan	19,76
A – nr 17	Reisspass, Kristjan	20,58
A – nr 18	Ruut, Hans	18,50
A – nr 19	Leemann, Villem	18,62
A – nr 20	Korv, August	22,57
A – nr 21	Koolimaa	22,72
A – nr 22	Wrangel, Benita	20,70
Nr 23	Postijaama koht	40,55
Nr 24	Vallamaja koht	16,64
Nr 25	Politsei maa	4,72
A – nr 26	Raudsepp, August	23,50
A – nr 27	Salmijak, Julius	22,50
Tööstus nr 28	Vabrikukoht	11,54
A – nr 29	Rass, Hans	24,30
Nr 30	Kirikunõukogu	22,00
A – nr 31	Pudivere, Mart	15,10
Käsitöökoht (K) nr 32	Tuunis, Liisa	2,45
Nr 33	Paan, Aleksander	1,85
Renditalu (R) nr 35	Padrik, Jaan	1,0
R – nr 36	Laager, Jüri	1,70

Lisa 3. Andmed Kohila vallas asuva Lohu mõisa maadest planeeritud asunduskruuntide kui ka riigi/ endise mõisa /rendi ja muude kohtade suuruse kohta 1925 aastal. (Jätkub järgmisel lehel).

Allikas: TLA 808-1-228, l. 44-44p.

Talu number	Peremees	Talu nimi	Maad kokku (tiinudes)
Renditalu (R) – Nr 77	Stroh, Otto	Künka	10,75
R- Nr 78	Tamfeldt, Jüri	Orawa	10,35
R- Nr 76	Karifer, Otto	Kuusiku	17,15
R- Nr 75	Wei, Tiina	Kalda	14,85
R- Nr 74	Karifer, Jaan	Jürismäe I	18,25
R- Nr 73	Kasesaba, Jaan	Jürismäe II	17,40
R- Nr	Aamisepp, Mihkel	Wanakubja	11,10
Metsavahi	Leht, Jaan	Kubja	25,95
Asundustalu (A)- Nr 47	King, Jakob	Kool	11,90
Ostutalu nr. 26	Jakobus, Hans		5,55 juurdelõige
A - Nr 41	Leht, Johannes	Lembitu	19,10
A - Nr 42	Albin, Eduard		15,55
A - Nr 43	Pipar, Rea , Tori		3,75 (heinam. nr. 48,81,82)
A – Nr 44	Neufeldt, Johannes	Urge	20,85
A - Nr 45	Sassijan, Friedemann, Tammerik ja Olew		16,30
A – Nr 46	Tori, Paan		16,30
Käsitöö Nr 48	Pipar, Voldemar		3,45
A - Nr 49	Brakel, Artur	Kägu	23,65
A – Nr 50	Sulakatk, Karl		13,10
A - Nr 51	Weeber, Luks, Nesselmann ja Jõgibert		20,15
A - Nr 52	Tursmann, Johannes		19,90
A - Nr 53	Kask, Rahuleid		20,45
Tööstus Nr 54	Vabrikukoht		12,85
A - Nr 55	Baranoff, Konstantin		26,90
A – Nr 56, 87	Pitka, Johan		Nr. 56- 51,10 Nr. 87- 1
A - Nr 58,59	Neps, Eduard		Nr. 58- 16,90 Nr. 59- 18,55
A - Nr 60	Weanes, Elmar		20,80
A - Nr. 61	Särg, Tõnis		18,70
A – Nr 62	Barnabas ja Emmus		16,40

A – Nr 63	Pontak, Alfred		20,20
A – Nr 64	Paan, Aleksander	Jäätmaa	4,40
A – Nr 65	Hinno, Hans	Männiku	4,80
A – Nr 66	Nesselmann, Mart	Mäe	1,65
A – Nr 67	Werechagin, Andrei		1,30
A - Nr. 68	Pannal, Johan		7,20
A - Nr. 69	Mesila, Otto		16,95
A - Nr 70	Nesselmann, Jaan		19,20
A - Nr 71	Aud, Otto		18,10
Tööstus Nr 72	Mesila, Jaan		7,95
A - Nr 80	Sander		1,80
A - Nr 81	Tori, Jaan	Mäe	2,20
A – Nr 82	Rea, Jaan	Loigu	1,80
Käsitöökoht Nr 83	Tori, Hans	Nurga	1,20
A - Nr 85	Reintal, Anton		2,55
A – Nr 84	Luks, Mart		2,75
A - Nr 86	Pahk, Jaan		3,00
Kuusiku talu juurdelõige	Tisler, Hans		4,85
Kokku			644,28
Turbaraba nr. 79		Juurde 4,15	38,25
Kokku			682,80

Lisa 4. Andmed Kohila vallas asuva Angerja mõisa maadest planeeritud asunduskruuntide kui ka riigi/ end.mõisa /rendi ja muude kohtade suuruse kohta 1925 aastal.

Allikas: TLA 808-1-228, l. 43.

Talu number	Peremees	Maad kokku (tiinudes)
Asundustalu (A) Nr 31	Tuttelberg, Johannes	24,30
A- Nr 32	Kendler, August	25,55
A- Nr 33	Prunt, Villem	18,75
A- Nr 34	Sarmo, Voldemar	25,35
A- Nr 35	Kullerkup ja Tamm	25,75
Tööstus Nr 36	Sarmo, Adolf	13,90
Palvemaja Nr 37	Kalmin, Jaan	0,35
A- Nr 38	Kinkar, Jaan	9,35
A- Nr 39	Antje, Oskar	17,90
Renditalu (R) Nr 40	Sild, Hans	17,20
A- Nr 42	Sarmo, Adolf	53,70
A- Nr 43	Kinkar ja Tartu	19,80
A- Nr 44	Ahvener, Mihkel	19,40
A- Nr 45	Prunt, August	16,65
R - Nr 46	Essau, Aleksander	12,00
R- Nr 47	Ehkmann, Johan	20,25
Tagavara Nr 48	Kinkar ja Tartu	5,10
R- Nr 50	Roster, Hans	18,76
Tagavara Nr 49	-	23,25
Tagavara Nr 51-52	Vaader, August	40,45
Tagavara Nr 53	Raud, Georg	9,77
Tagavara Nr 54	Rõngelep, Johan	10,43
Tagavara Nr 55	-	3,52
Tagavara Nr 56	Särg, Liisa	2,65

Lisa 5. Andmed Kohila vallas asuva Kurtna-Kirdalu mõisa maadest planeeritud asunduskruntide kui ka riigi/end.mõisa/rendi ja muude kohtade suuruse kohta 1925 aastal. (Jätkub järgmisel lehel).

Allikas: TLA 808-1-228, l. 39-39p.

Talu number	Peremees	Maad kokku (tiinudes)
Popsikoht (P) nr 18	Reesmann, Jaan	0,97
Renditalu (R)	Wingel, Hans (Kulli talu)	29,00
P - nr 43	Wingel, Leena	4,26
P - nr 42	Reisberg, Hans	5,90
P – nr 44	Vingel, Hans Juhani p.	4,04
P – nr 45	Wartberg, Tiina	4,28
P – nr 46	Kristal, Liisa	3,82
R – nr 47	Proosa, Hans	16,96
R – nr 48	Tinaberg, Mart	17,46
R – nr 39	Reisberg, Kustas	12,50
R – nr 38	Tomps, Priidik	10,70
R – nr 57	Fiskar, Mihkel	41,67
R – nr 58	Künnap, Tiina	11,92
P - nr 64	Nahkur, Miina	1,60
P – nr 66	Reisberg, Hans	2,77
Asundustalu (A) nr 31	Sihver, August	22,80
R – nr 32	Ruut, Mats	9,00
A – nr 33	Kerakas, Hans	19,30
A – nr 42	Kerakas, Aleksander	19,50
A – nr 34	Kamberg, Martin	13,90
A – nr 43	Nahkur, Kaarel	14,00
A – nr 35	Mesila, Eduard	18,00
A – nr 45	Mesila, Jaan	13,40
Majakoht nr 36	Uula, Paul	20,30
A – nr 44	Ibus, August	14,40
A – nr 37	Ibos, Johan	14,60
A – nr 40	Tuller, Mart	6,70
A – nr 49	Limberg ja Anderson	11,84
A – nr 50	Vahtramäe, Hindrek	41,70
A – nr 51	Glanström, Kuno	45,55
A – nr 52	Glanström, Eduard	33,03
A – nr 53	Metsavahi koht	11,08
A – nr 54	Preisman ja Laan	21,15

Suvituskoh(S) nr 56	Tomson, Anton	3,35
Kool	Koolimaa	3,60
S – nr 60	Kalberg, August	3,60
A – nr 61	Israel, Paul	7,50
S – nr 62	Fiskar, Mihkel	5,49
S – nr 63	Uula, Paul	2,36
S – nr 65	Krais, Karl	3,52
S – nr 55	Mäe, Taavet	3,30
Turbaraba nr 41	Ühistu	17,50

Lisa 6. Salutaguse mõisast planeeritud asunduskrundid 1925. aasta seisuga.

Allikas: TLA 808-1-228, l. 40.

Järjekorra nr	Peremees	Maad kokku (tiinudes)
1.	Jaan Laast	16,00
2.	Anton Takel	20,10
3.	Hans Kalm	35,00
4.	Aleksei Koorits	18,40
5.	H. Hindrikson, J. Ristikivi, K. Põder, H. Hindrimäe	13,85
6.	Aksel Korjus - tööstus	48,60
7.	Aksel Korjus – soohank?	15,15
8.	Aksel Korjus -,-	19,00
9.	Aksel Jürgenson	19,35
10.	J. Roodi, J. Vilipus	7,05
11.	Karel Rand	22,43
12.	Hans Altof, Mihkel Kerdman	6,45
13.	Eduard Toomi, Juri Pordman	5,80
14.	Aleksander Pesur	6,90
15.	Jaan Pesur - ehitus	0,75
16.	August Kendler- juurdelõige	3,30
17.	Aksel Korjus	0,30
18.	Aksel Korjus- tagavara	43,50
19.	Riigi tagavaramaa- turbaraba	37,65
20.	Priidik Ausler	4,45
21.	Jaan Paavel, Aleks. Roodi	2,85
22.	Johan Rõngelepp	44,20

Lisa 7. Andmed Kohila vallas asuva Pahkla mõisa maadest planeeritud asunduskruntide kui ka riigi/end.mõisa/rendi ja muude kohtade suuruse kohta 1925 aastal. (Jätkub järgmisel lehel).

Allikas: TLA 808-1-228, l. 42-42p.

Talu number	Peremees	Maad kokku (tiinudes)
Asundustalu (A) Nr 51	Karobach, Eduard	16,60
A - Nr 52	Siim, Jüri	22,12
A - Nr 53	Orav, Anton	21,90
A - Nr 54	Orav, Kustas	23,50
A - Nr 55	Kuusik, Karl	19,45
A - Nr 56	Laast, August	16,35
A - Nr 57	Kulderknup, Eduard	22,40(sellest5,25 Angerjalt)
A - Nr 58	Walp, Mart	7,70
A - Nr 59	Kinkar, Tetterof A ja Tetterof P.	13,25
A - Nr 60	Reppo, Pruumann ja Karu	13,00
A - Nr 61	Prunt, Brandt ja Pikker	19,30
A - Nr 62	Laast ja Pessor	17,26
A - Nr 63	Plaschkin, Jürgens ja Mihkelson	18,70
A - Nr 64	Kärner, Martin	20,35
Käsitöökoht (K) Nr 65	Raud, Georg	7,85
K - Nr 66	Puunik, Johan	4,40
K - Nr 67	Walbet, Mart	4,45
K - Nr 68	Paat, Jaan	6,10
K - Nr 69	Lintrop, Herman	4,75
A - Nr 70	Reis, Aleksander	21,60
A - Nr 71	Eldermann, Jaan	19,00 (sellest 0,65 paemurd)
A - Nr 72	Roodi, Johannes	15,20
A - Nr 73	Rikberg, Aleksander	20,15
A - Nr 74	Piilberg, Karl	22,60
A - Nr 75	Anilane, Jaan	25,20 (sellest 0,95)

		masinarehi)
Tööstuskoht (T) Nr 76	Viinavabrik	6,20
T - Nr 77	Saeveski	5,30
K - nr 78	Eldermann, Jaan	6,70
T - nr 79	Puutööstus	20,30
A - Nr 80	Korjus, Aksel	41,65
A - Nr 81	Janitz, Vladimir	28,35
A - Nr 82	Pootsmann, Rudolf	26,75
A - Nr 83	Söerus, Leitorf ja Mühlberg	26,90
A - Nr 84	Saarna, Piilberg ja Altsepp	28,60
Nr 85	Metsavahikoht	12,45
A - Nr 87	Krass ja Puustükk	15,10
Juurdelõige nr 12	Tuuleveski	1,20
Raba nr 86	Sooraba	66,00

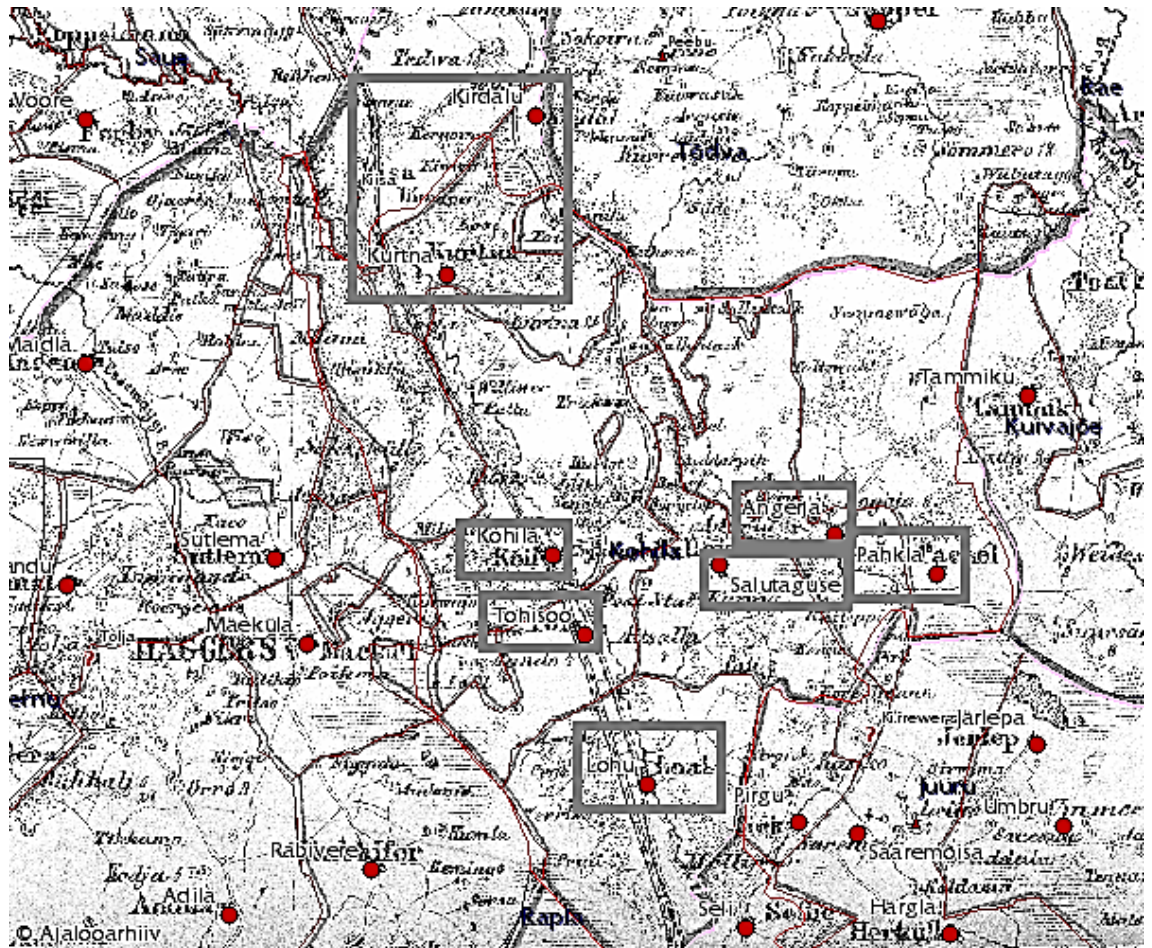
Lisa 8. Lohu mõisas asunikele jagatud inventar 29.04.1922 (hinnad markades).

Allikas: ERA 58-4-202, l. 1.

Inventari nimetus	Arv	Võõrandamise väärtus	Müügi hind	Makstud	Võlgu jäädnud
Hobused	12	26 400	52 800	30 900	21 900
Veised	32	78 747. 20	98 433	56 133	42 300
Eluta põllumajanduslik inventar	428	60 417. 60	75 524.80	35 524. 80	40 000
Saadused	-	75 800	246 710	86 085	160 625
Kokku		241 364. 80	473 467. 80	208 642. 80	264 825

Lisa 9. Kohila valla mõisate kaart.

Allikas: Kupits - Halduspiiride kaardiserver. [01.05.2013]

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Ene Holsting** (20.11.1968)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

„Eesti Vabariigi 1919. aasta maareform Kohila vallas“, mille juhendaja on professor **Tiit Rosenberg**,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10. mail 2013.